

Różnice w postawach patriotycznych mieszkańców wsi tematycznych i pozostałych obszarów wiejskich

ANNA KATARZYNA MAZUREK-KUSIAK
AGATA KOBYŁKA

Różnice w postawach patriotycznych mieszkańców wsi tematycznych i pozostałych obszarów wiejskich

ANNA KATARZYNA MAZUREK-KUSIAK
AGATA KOBYŁKA

WUIP

Lublin 2024

Recenzent
dr hab. Emilia Janeczko, prof. SGGW

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Brach

Projekt graficzny, skład i łamanie
Małgorzata Grzesiak

Projekt okładki
Małgorzata Grzesiak

Zdjęcie na okładce
Agnieszka Brach

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie – Wydawnictwo, Lublin 2024

ISBN 978-83-7259-433-4 on-line
<https://doi.org/10.24326/mon.2024.5>

Ten utwór jest dostępny na licencji
Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu NdS/536437/2021/2022, „Badanie oraz promowanie idei polskości i tradycji regionalnych w wioskach tematycznych Polski Wsch.”, kwota dofinansowania 386 952 zł, całkowita wartość projektu 386 952 zł.

WUP

Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie
ul. Akademicka 15, 20-950 Lublin
<http://up.lublin.pl/nauka/wydawnictwo>

Ark. wyd. 9

WSTĘP.....	5
ROZDZIAŁ 1.	
Pochodzenie i definicja słów „patriotyzm” i „patriota”	8
1.1. Etymologia słowa „patriotyzm”	8
1.2. Definicja i rozumienie słów „patriotyzm” i „patriota”	10
ROZDZIAŁ 2.	
Patriotyzm Polaków na przestrzeni dziejów Polski	15
2.1. Tradycje patriotyczne w I Rzeczypospolitej	15
2.2. Tradycje patriotyczne w okresie zaborów.....	19
2.3. Tradycje patriotyczne w okresie II Rzeczypospolitej	30
2.4. Tradycje patriotyczne w czasie II wojny światowej.....	34
2.5. Patriotyzm w okresie realnego socjalizmu.....	38
2.6. Patriotyzm po 1989 roku.....	42
2.7. Patriotyzm współczesny.....	43
2.8. Podsumowanie	45
ROZDZIAŁ 3.	
Polskie symbole narodowe	47
3.1. Godło Rzeczypospolitej Polskiej	48
3.2. Barwy Rzeczypospolitej Polskiej i flaga państwowa	50
3.3. Hymn państwowy	54
ROZDZIAŁ 4.	
Metody badań	57
4.1. Procedura badawcza	57
4.2. Charakterystyka próby badawczej	58
4.3. Analizy statystyczne	65

ROZDZIAŁ 5.

Postawy patriotyczne mieszkańców wsi Polski Wschodniej – analiza wyników sondażu

diagnostycznego	68
5.2. Celebrowanie świąt narodowych	86
5.3. Źródła wiedzy patriotycznej	96
5.4. Praca i odpoczynek a patriotyzm	107
5.5. Znajomość hymnu państwowego	114
5.6. Patriotyzm lokalny mieszkańców wsi	118

ROZDZIAŁ 6.

Wnioski	133
----------------------	-----

BIBLIOGRAFIA	135
---------------------------	-----

Patriotyzm jest sposobem zachowywania się i wyrażania uczuć obywatela wobec własnego kraju i narodu. Mówienie, a tym bardziej pisanie, o patriotyzmie nie jest proste i oczywiste. Trudność sprawia fakt, że wiele pojęć związanych z patriotyzmem, patriotą, ojczyzną, narodem jest wieloznacznych i niełatwo wyznaczyć dokładne granice między poszczególnymi pojęciami. Niektóre definicje rozmywają się i w potocznym rozumieniu mają inne znaczenie.

„Patriotyzm” powinien być słowem ważnym dla każdego Polaka, jednak w dzisiejszych czasach, zwłaszcza wśród młodych ludzi, staje się pustym frazesem. Czasy względnego pokoju, stabilizacji i dobrobytu powodują, że nie docenia się wielkiej wartości, jaką jest własna ojczyzna oraz możliwość mówienia, pisania i myślenia w języku ojczystym.

Postawy patriotyczne najczęściej ujawniają się w czasie zagrożenia militarnego ze strony nieprzyjaciela i w obliczu ograniczenia wolności. Takie wydarzenia mają moc twórczą. W czasie konfliktów zbrojnych najwyraźniej widać, co w organizmie społecznym działa poprawnie, a co wymaga wzmocnienia i reorganizacji.

Obecnie, w czasach wielkiego konsumpcjonizmu oraz ciągłej gonitwy za dobrami doczesnymi, spotyka się jednak osoby, które potrafią dbać o tradycję i kulturę regionu. Przykładem są liderzy wiosek tematycznych, którzy angażują lokalną społeczność, stymulują rozwój wsi i dbają o zachowanie ich dziedzictwa kulturowego. Dzięki temu krzewią i promują zachowania patriotyczne wśród lokalnej społeczności i turystów odwiedzających wspomniane wioski.

Celem pracy jest przedstawienie różnic w zachowaniach patriotycznych pomiędzy mieszkańcami zwykłej wsi a mieszkańcami wiosek tematycznych. Podczas badań postawiono następującą hipotezę: mieszkańcy wsi tematycznych wykazują większy patriotyzm narodowy i lokalny niż mieszkańcy pozostałych wsi.

Sebastian Wacięga [2011, s. 81–90] definiuje wioskę tematyczną jako „wieś z przewodnim motywem, która zapewnia alternatywne dochody swoim miesz-

kańcom. Ma za zadanie podkreślać swój indywidualizm oraz ukazać własną tożsamość, jak również poprawić jakość życia mieszkańców, tworząc warunki do współpracy podmiotów w środowisku lokalnym”. Na inne aspekty funkcjonowania wioski tematycznej zwrócił uwagę w swojej definicji Krzysztof Sala [2016, s. 117–126]. Według niego wioski tematyczne są „wsiami z motywem przewodnim. Koncentrują się wokół jednego pomysłu i tematu przewodniego. Stanowią innowacyjny sposób na ożywienie gospodarki wiejskiej oraz zapewnienie mieszkańcom wsi alternatywnych i często znacznych dochodów. Ich zakładanie nie wiąże się z ponoszeniem wysokich kosztów, a wspólna praca angażuje całe rodziny wiejskie. Podnosi się przy tym także poziom estetyki polskich wsi”.

Utworzenie wsi tematycznej niesie szereg zalet społeczno-ekonomicznych dla jej mieszkańców. Zostały one przedstawione na rysunku 0.1. Wieś tematyczna jest specyficznym tworem, angażującym jej mieszkańców do działania. Dlatego warto poznać ich postawy i sprawdzić, czy różnią się one od postaw mieszkańców zwykłych wsi.

Rysunek. 0.1. Zalety tworzenia wioski tematycznej dla jej mieszkańców

Źródło: Mazurek-Kusiak, Kobyłka, Korcz, Bernacka 2023

W pierwszym rozdziale niniejszej publikacji przedstawiono historyczne pochodzenia słów „patriotyzm” i „patriota” oraz wyjaśniono ich definicję. W drugim rozdziale opisano postawy i zachowania patriotyczne Polaków na przestrzeni dziejów Polski od czasów I Rzeczypospolitej poprzez zabory, II Rzeczypospolitą, okres wojen, czas socjalizmu do czasów współczesnych. Oddzielny podrozdział poświęcono postawom patriotycznym chłopów w różnych okresach historycznych. W rozdziale trzecim omówiono polskie symbole narodowe, a w czwartym wyjaśniono metodologię badań. Ostatni – piąty – rozdział zawiera analizę wyników badań, którą dokonano za pomocą testów chi-kwadrat, analizy dyskryminacyjnej oraz analizy korespondencji.

Pochodzenie i definicja słów „patriotyzm” i „patriota”

1.1. Etymologia słowa „patriotyzm”

Słowo „patriotyzm” wywodzi się z języka greckiego i łacińskiego: *pater*, co oznacza „ojciec”, i tworzy ogromną rodzinę słów o pokrewnej semantyce (tab. 1.1).

Tabela 1.1. Rodzina słowa „patriotyzm”

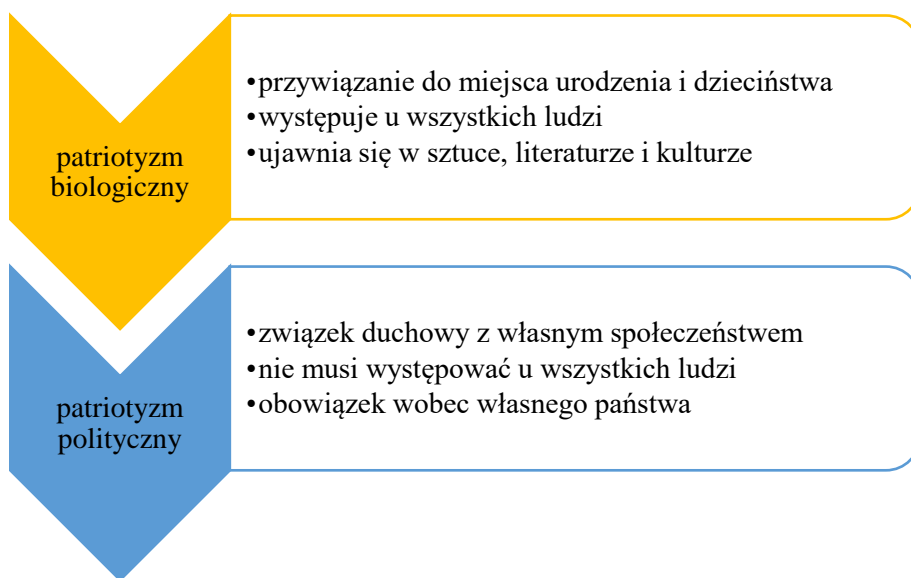
Język	Słowo pierwotne	Tłumaczenie na język polski
grecki	<i>patris</i>	ojczyzna
grecki	<i>patriótes</i>	rodak
grecki	<i>pátrias</i>	ojcowski, ojczysty, odziedziczony
grecki	<i>patriotikás</i>	należący do rodziny
grecki	<i>patróos</i>	pochodzący od ojca rodziny
łaciński	<i>patria</i>	ojczyzna, kraj ojczysty
łaciński	<i>patrius</i>	ojcowski, ojczysty

Źródło: oprac. własne na podst. Górski 1988, s. 3

W Polsce XVI w. „ojczyzna” oznaczała pierwotnie ojcowiznę, czyli to, co się po ojcu dziedziczy, natomiast do oznaczenia kraju, którego było się obywatelem, używano słowa „patria” [Górski 1988, s. 3]. Inaczej mówiąc, „patriotyzm” oznaczało „obywatelstwo” i można było je rozumieć na dwa sposoby: jako indygenat, czyli prawo stałego zamieszkania w danym państwie lub mieście, oraz jako należyte wykonanie obowiązku przynależności do danego kraju [Linde 1911, s. 61].

Słowa „patriota” i „patriotyzm” znalazły się w *Słowniku języka polskiego* dopiero w drugiej połowie XVIII w. [Górski 1988, s. 3]. Jednocześnie Konrad Górski [1988, s. 4] wyróżnił dwa rodzaje patriotyzmu – biologiczny i polityczny (rys. 1.1).

Przez patriotyzm biologiczny rozumie on silne przywiązanie do regionu, okolicy i miejsca własnego urodzenia oraz do pochodzenia, wspomnienia z dzieciństwa i młodości. Uczucie to jest głębokie i występuje wśród wszystkich ludzi, często ujawnia się w sztuce, literaturze i kulturze. Natomiast przez patriotyzm polityczny rozumie się poczucie głębokiego związku duchowego z własnym społeczeństwem, historią, a także świadomość wynikających stąd obowiązków moralnych wobec własnego kraju. Patriotyzm polityczny nie musi wytworzyć się w psychice każdego człowieka, ale może ujawnić się w sposób zaskakujący w granicznych sytuacjach życiowych. W różnych ustrojach państwowych i klasach społecznych przybierał on odmienne formy – inne nasilenie było wśród władców, szlachty, duchowieństwa, a inne wśród robotników i chłopów.

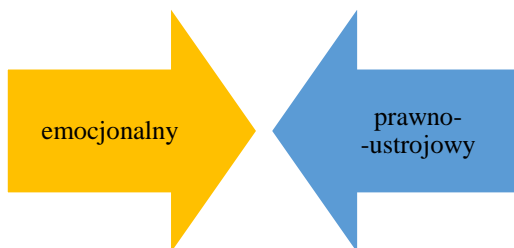
Rysunek 1.1. Rodzaje patriotyzmu

Źródło: oprac. własne na podst. Górski 1988, s. 3

W niektórych językach te dwa źródła patriotyzmu określa się odrębnymi pojęciami. Przykładowo w języku francuskim miejsce własnego urodzenia to „pays natal”, a odniesienie do ojczyzny w sensie politycznym to „patrie”. W języku niemieckim analogicznie używa się dwóch pojęć: „Heimat” oraz „Vaterland”, w języku angielskim są to: „native country” oraz „country” [Górski 1988, s. 4].

Stosunek do patriotyzmu jest zarówno emocjonalny, jak i prawno-ustrojowy (rys. 1.2). Przez patriotyzm emocjonalny można rozumieć tożsamość kulturową oraz więź z przodkami, ojczystą ziemią i wspólnymi dziejami historycznymi. Natomiast patriotyzm prawno-ustrojowy oznacza, że jako obywatele Polski mamy

obowiązek i przywilej służyć krajowi poprzez naukę, pracę, produkcję, handel i tworzenie wynalazków. Przy tym powinno się odczuwać satysfakcję z dobrze wykonanych obowiązków [Wesołowska i Szerauc 2002, s. 23–35; Basiura 2014, s. 9–11].

Rysunek 1.2. Stosunek do patriotyzmu

Źródło: oprac. własne na podst. Basiura 2014, s. 9–11

Definicja i rozumienie słów „patriotyzm” i „patriota”

„Patriotyzm” to jedno z podstawowych słów budujących wyobrażenie Polaka o świecie. Patriotyzm jest wyrazem określonego stosunku człowieka do jego ojczyzny i własnego narodu oraz bez wątpienia jedną z najistotniejszych wartości w życiu społeczności polskiej, wartością współtworzącą kulturę, tradycję i historię naszego kraju [Michalska-Bracha i Marczevska 2020, s. 213–230].

Różne są także definicje patriotyzmu. *Słownik synonimów* podaje następującą definicję: „patryotyzm (...) nie znaczy wprost tego co miłość ojczyzny; ale wyrobioną z tej miłości stałą zasadę poświęcenia się dla dobra wspólnej matki, tj. *patriae*. Źródłem jego jest chrześcijańska miłość bliźniego, nieograniczająca się jednostką, ani rodziną, ale rozszerzona do całego narodu i kraju” [Kraśiński 1885, s. 521]. *Słownik języka polskiego* z 1861 r. przez patriotyzm rozumie natomiast „miłość ojczyzny, usilną gorliwość o jej dobro i swobodę” [Zdanowicz i in. 1861, s. 892]. Zdaniem Richarda Aldingtona [1931, s. 53] patriotyzm jest silnym poczuciem odpowiedzialności za losy narodu i państwa.

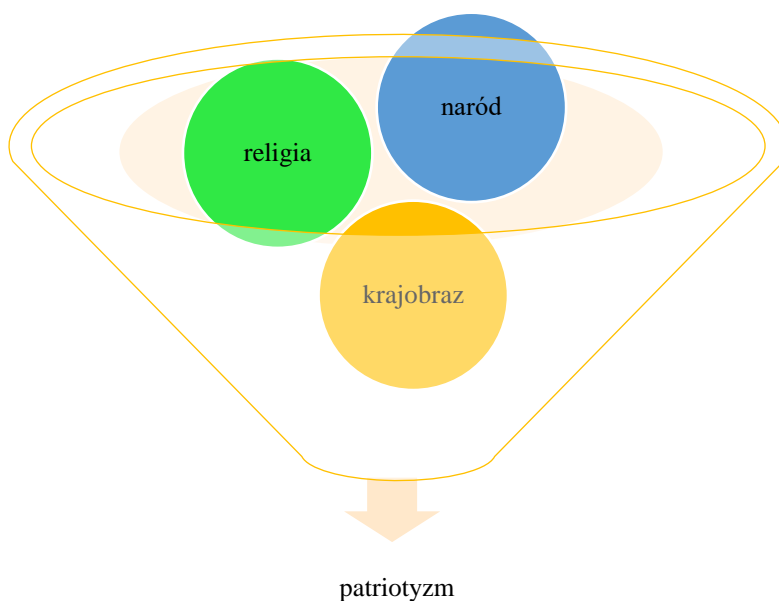
Współcześnie przez patriotyzm można rozumieć postawę społeczno-polityczną opartą na zasadzie szacunku do kraju, miłości do własnego narodu, poczucie więzi społecznej z innymi obywatelami oraz pielęgnowanie tradycji, kultury i obyczajów własnego państwa. Według Woronieckiego [1986, s. 122–124] obyczaj jest najważniejszy w ochronie ojczyzny, ponieważ: „Patriotyzm nie jest właściwie jedną cnotą, ale zespołem cnot – jest stałym nastrojem duszy, na który składają się: miłość do najbliższych, z którymi się wciąż obcuje, sprawiedliwość współdzielcza, skłaniająca do przenoszenia wspólnego dobra ojczyzny nad swoje

własne, i wreszcie cześć dla tej społeczności, w której się wyrosło i od której przyjęło się obyczaje jako podstawę życia duchowego (...) Cześć, jakiej patriotyzm wymaga dla ojczyzny, winna odnosić się przede wszystkim do obyczaju narodowego” [Woroniecki 1986, s. 122–124]. Natomiast zdaniem Jacka Kawalca [2006, s. 141] patriotyzm oznacza „postawę społeczno-polityczną, jak i pewien rodzaj ideologii, w obrębie której występuje poczucie więzi społecznej, związanej z przywiązaniem do własnej ojczyzny i narodu”, ale jednocześnie wiąże się on z szacunkiem dla innych narodów. Patriotyzmu nie można utożsamiać z nacjonalizmem, przez który rozumie się postawę egoizmu narodowego oraz ideologię ubóstwiania własnego narodu, wywyższania go ponad inne nacje, co prowadzi do dyskryminacji innych grup społecznych, nietolerancji i nienawiści wobec innych narodów i mniejszości narodowych [Bełch 2020, s. 213–221]. Patriotyzm należy odróżnić także od szowinizmu, czyli fanatycznego oddania się własnemu narodowi i państwu.

Patriotyzm jest to „forma ideologii postulująca podporządkowanie i poświęcenie dążeń osobistych sprawom narodu i ojczyzny” [Uniwersalna encyklopedia powszechna 2008, s. 572]. Według Andrzeja Pieczywoka [2006, s. 134] współczesny patriotyzm to „solidne wypełnianie podstawowych obowiązków obywatelskich, jak np. pełnienie służby wojskowej, płacenie podatków, ochrona środowiska, aktywna troska o honor ojczyzny i dobre imię rodaków”. Trochę inną definicję podają Eugeniusz Ponczek i Andrzej Sepkowski [2006, s. 48–50], gdyż według nich „patriotyzm to przede wszystkim poczucie i branie odpowiedzialności za przeszłość narodu i za jego przyszłość. Staje się on wówczas źródłem godności i honoru człowieka, sprawiedliwości i solidarności międzyludzkiej, miłości i pokoju, wolności i demokracji, które urzeczywistniają się w dopełnianiu i realizowaniu różnych zobowiązań wobec kraju, narodu i państwa. Osobiste dobro nie może stać w sprzeczności z dobrem narodu i z dobrem powszechnym”. Natomiast Małgorzata Brzozowska [2014, s. 44–45] przez patriotyzm rozumie „miłość do ojczyzny, która objawia się przywiązaniem do rodzinnego kraju i gotowością do jego obrony, a także ukochaniem przeszłości kraju i tradycji narodowych oraz skupieniem się na rzetelnej pracy. Zatem jest to postawa wobec ojczyzny, narodu, przejawiająca się rzetelną pracą, przedkładaniem nadrzędnych wartości, np. niepodległości, suwerenności, nad własne cele, gotowością do ich obrony nawet za cenę życia”. Kazimierz Bełch [2018, s. 223–235] twierdzi, że patriotyzm „jest miłością do ojczyzny, a dokładnie jest to postawa społeczno-polityczna łącząca przywiązanie dla własnego narodu z szacunkiem dla innych narodów i poszanowaniem ich suwerennych praw”. Według Jerzego Bartmińskiego [2014, s. 114] jest to „miłość do ziemi ojców”. Z kolei Urszula Ostrowska [2019, s. 33–56] definiuje termin ten jako „miłość do własnej ojczyzny nieprzeciwstawiająca się miłości do innych narodów”.

Można wyróżnić trzy podstawowe składowe polskiego patriotyzmu (rys. 1.3). Na ich podstawie można wyznaczyć jego cechy [Bełch 2020, s. 213–221], którymi są przede wszystkim:

- patriotyzm narodowy, czyli przywiązanie do własnego narodu, a nie do całego państwa czy społeczeństwa;
- powiązanie patriotyzmu z religią rzymskokatolicką, gdyż bez kościoła katolickiego trudno jest zrozumieć historię i kulturę Polski;
- ważność polskiego krajobrazu, ponieważ tworzy on przestrzeń estetyczną i urbanistyczną, w której żyją i pracują Polacy.

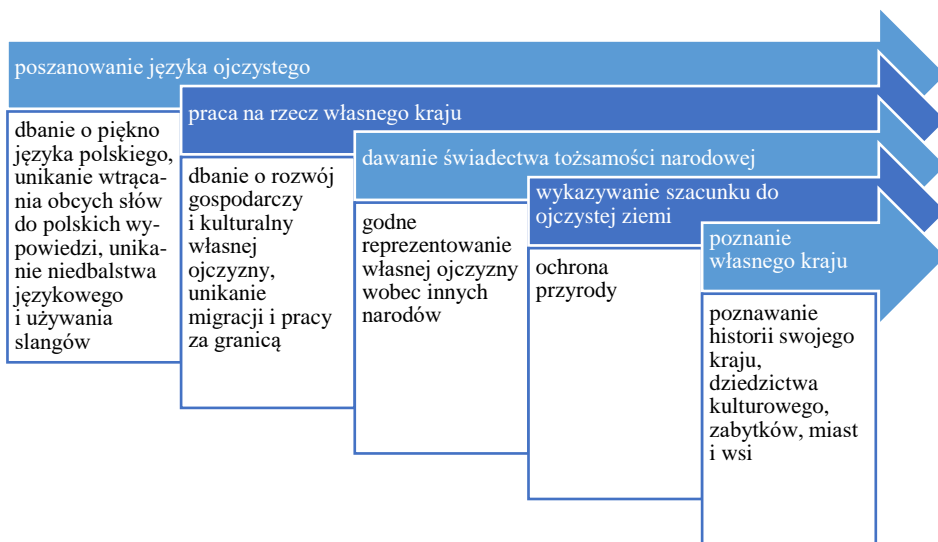
Rysunek 1.3. Składowe polskiego patriotyzmu

Źródło: oprac. własne na podst. Bełch 2020, s. 213–221

Ze słowem „patriota” człowiek najczęściej spotka się już w dzieciństwie i nierzadko jest mu ono powtarzane w szkole podstawowej i średniej. O patriotach często mówią rodzice i dziadkowie, czasami słowo to wypowiedane jest w mediach. Ale tak naprawdę rzadko kto zastanawia się nad tym, co tak naprawdę wyrażenie to oznacza i jakie niesie ze sobą przesłanie oraz jakie ma dzisiaj znaczenie. Współcześnie, w biegu i rutynie dnia codziennego, rzadko kto oddaje się głębszym przemyśleniom na temat omawianego słowa.

Patriota to obywatel „kochający swoją ojczyznę i naród, gotowy do poświęceń dla ich dobra” [Bartmiński 2014, s. 114]. Według *Słownik języka polskiego* patriota to „człowiek gorliwy, dbający o dobro ojczyzny, obywatel, przy ojczyźnie, jakoby przy swojej własności obstawiający; obywatel, który przykłada się usilnie do dobra powszechnego ojczyzny” [Zdanowicz i in. 1861, s. 891]. Natomiast patriotka to „gorliwa o kraj swój obywatelka; niewiasta kochająca ojczyznę całym sercem i duszą, i dla niej na wszystkie ofiary gotowa” [Zdanowicz i in. 1861, s. 892].

Należy pamiętać także o tym, że współczesny patriota musi szanować narodowe symbole, nie może lekceważyć hymnu narodowego oraz innych patriotycznych pieśni. Musi czuć więź ze swoim narodem, kultywować tradycję i kulturę swojego państwa. Patriota czci i wspomina wielkich Polaków oraz ich chwalebne czyny. Nie wstydzi się tego, że jest Polakiem, a wręcz przeciwnie – odczuwa dumę z tego powodu i szczyli się tym. Bierze udział w świętach narodowych i państwowych oraz związanych z nimi uroczystościach, apelach, pochodach i marszach, a także w wyborach i innej aktywności społecznej, płaci podatki, pracuje na rzecz kraju, służy własnej ojczyźnie oraz dba o jej przyszłość (rys. 1.4).

Rysunek 1.4. Wymiary współczesnego patriotyzmu

Źródło: oprac. własne na podst. Szyran 2009, s. 121–129

Do postaw zaprzeczających patriotyzmowi można zaliczyć [Szyran 2009, s. 121–129]:

- zdradę ojczyzny z pobudek egoistycznych (chęć osiągnięcia korzyści materialnych),
- współpracę z okupantem ojczyzny,

- uchylanie się od codziennych obowiązków i uczciwej pracy,
- niszczenie mienia społecznego,
- brak poszanowania innych osób,
- brak tolerancji wobec innych przekonań światopoglądowych.

We współczesnym świecie zagrożeniem dla patriotyzmu jest globalizacja, która może zatracić dziedzictwo kulturowe poszczególnych narodów, przez co może nastąpić homogenizacja kultur wszystkich państw europejskich. Dzisiejsze media uczą obojętności na sprawy Polski, wmawiają młodym, że są Europejczykami, a nie Polakami, dlatego wiele osób młodego pokolenia Polaków niechętnie odnosi się do patriotyzmu i tradycji narodowej. Postawa patriotyczna często kojarzy się z anachronicznym zachowaniem, pustym frazesem, który nie przemawia do współczesnej młodzieży [Jedliński 1997, s. 7–18; Gadowska 2020, s. 41–51].

Patriotyzm Polaków na przestrzeni dziejów Polski

Każde pokolenie ma własne podejście do patriotyzmu. Warunki życia i ustroj polityczny w różnych okresach historii państwa powodowały, że obywatele patrzyli na patriotyzm w odmienny sposób. Zdaniem Marceliego Handelsmana [1931, s. 26] „każdemu pokoleniu rzeczywistość współczesna narzuciła inny stosunek do przeszłości i podsunęła podstawy do odmiennej syntezy”.

2.1. Tradycje patriotyczne w I Rzeczypospolitej

Pierwszą Rzeczypospolitą można podzielić na cztery różne epoki w historii Polski:

- 1) XIV–XV wiek (czasy jagiellońskie) – czas ekonomicznego dobrobytu, pokoju i stabilizacji,
- 2) XVI wiek – czas tworzenia się zrębów systemu politycznego opartego na partycypacji obywateli w podejmowaniu ważnych decyzji dla kraju,
- 3) druga połowa XVII wieku – okres klęsk militarnych spowodowanych powstaniem Bohdana Chmielnickiego i potopem szwedzkim, kiedy cała Polska została splądrowana i nastąpił początek kryzysu gospodarczego,
- 4) XVIII wiek – utracenie najpierw samodzielności politycznej, czego konsekwencją była utrata niepodległości [Choińska-Mika 2006, s. 14]; czasom zaborów poświęcono oddzielny podrozdział.

W epoce Jagiellonów za główną cechę patriotyzmu uważano wierność panującemu królowi. Król był pomazańcem bożym, jego władza pochodziła od Boga i występował on w imieniu Stwórcy [Ostrowska 2019, s. 33–56]. W epoce królów elekcyjnych akcent przesunął się na wierność Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego). W XVII wieku tożsamość narodową tworzyło przekonanie, że szlachta pochodzi od mitycznych Sarmatów. Szlachcic Sarmata był dumny ze swojego państwa, chętnie mu służył, cenił wolność i niezależność. Szlachta za wzór do naśladowania brała rycerza –

niezlomnego obrońcę chrześcijaństwa, ale takiego, który nie nawracał innowierców siłą. Rycerz ten nie prowadził wojen religijnych, cenił bezpieczne i spokojne życie, w potrzebie jednak był gotów polec za ojczyznę na polu bitwy [Tazbir 2004, s. 47–53].

Miłość do ojczyzny była sprawą priorytetową dla szlachty i uznawano ją za powinność oraz wspólne, zbiorowe zobowiązanie. Stąd też często podczas sejmików powtarzano, że należy służyć swojej ojczyźnie, być dla niej jak syn dla matki [Choińska-Mika 2006, s. 18]. Dobry Polak to taka osoba, która „służy ojczyźnie Rzeczypospolitej matce swej” oraz „podejmuje fatygę dla swej ojczyzny” [Opaliński 1995, s. 92], demonstruje nieustający afekt wobec swojego kraju i chce, aby ojczyzna widziała w nim kochającego syna. Dla szlachty sprawą priorytetową było manifestowanie i podkreślanie uczuć wobec własnego kraju [Choińska-Mika 2006, s. 18]. Często obywatele używali sformułowań w dokumentach pisanych czy przemowach: „ojczyzna – matka nasza”, „ojczyzna miła” czy „miła ojczyzna nasza Rzeczypospolita” [Opaliński 1995, s. 92]. Ówczesna postawa patriotycznego obywatela była więc aktywna, to patriota decydował o sprawach ojczyzny, służył jej, poświęcał dla niej swój czas i majątek. Wtedy wyłonił się także nowy symbol polskości – dwór szlachecki (dom polski). Dworem polskim najczęściej zarządzał ziemianin, który organizował pracę w folwarkach ziemskich [Ostrowska 2019, s. 33–56].

Przez ojczyznę rozumiano określone terytorium i panujący na nim ustrój wraz z mieszkańcami stanowiącymi społeczność państwową. Szlachta od pokoleń była wychowywana w duchu miłości do ojczyzny, co skutkowało gotowością obywateli do obrony kraju i wiązało się z wypełnianiem obowiązków wobec niego. Służba ojczyźnie to nie tylko wierność władcy i obrona kraju, ale również ofiarowanie siebie i swojego życia dla kraju nie pod groźbą sankcji karnych, tylko z bezinteresownej miłości i poczucia odpowiedzialności. Warto zaznaczyć, że w I Rzeczypospolitej król cieszył się dużym prestiżem i zawsze wypowiadano się o nim z najwyższym szacunkiem [Dzięgielewski 2006, s. 22].

W omawianym okresie przez wolność rozumiano przywilej partycypowania w sprawach ojczyzny, w patriotycznym etosie. Idea współzarządzania ojczyzną była dla szlachty sprawą najważniejszą – ta grupa społeczna nie wyobrażała sobie odsunięcia jej od spraw państwowych. Etosem patrioty był też rycerz broniący swojego kraju przed wrogiem. Takim rycerzem I Rzeczypospolitej był obywatel, który od swoich przodków przejmował wzorce zachowania, tradycję i kulturę i służył ojczyźnie na sejmiku, w sądzie czy trybunale koronnym [Choińska-Mika 2006, s. 20]. Uważano, że każdy obywatel powinien służyć swojemu krajowi z wykorzystaniem własnych uzdolnień i predyspozycji. Patriotyzmem była każda codziennie wykonywana praca na rzecz kraju, a także dbanie o własny majątek i chłopów w nim pracujących [Ostrowska 2019, s. 33–56].

Przykładem patrioty był ksiądz Piotr Skarga, jezuita uważający ojczyznę za swoją najlepszą matkę, którą należy kochać i czcić. Wytykał obywatelom wady i nawoływał do poprawy. Przez patriotyzm rozumiał wiarę w Boga oraz przestrzeganie zasad religii katolickiej [Skarga 1925, s. 11–20].

Należy zwrócić uwagę także na fakt, że w I Rzeczypospolitej wolnością polityczną cieszyła się wyłącznie szlachta; istniała wówczas tzw. demokracja szlachecka. Społeczność szlachecka była wielojęzykowa, wieloetniczna i zróżnicowana majątkowo – aż 60% szlachty nie posiadało własnej ziemi, ale grupa ta była równoprawna pod względem wspólnoty politycznej i ona tworzyła naród w Polsce [Tazbir 1978, s. 58]. Szlachta, której nie było stać na podróże umożliwiające uczestniczenie w zgromadzeniach stanowych, brała udział w nieformalnych debatach społecznych, np. podczas jarmarków, spotkań sąsiedzkich czy różnych uroczystości rodzinnych. Uboga szlachta czuła satysfakcję i jednocześnie umacniała swoje więzi stanowe podczas spotkań z bardziej znaczącą i bogatszą szlachtą, za jej pośrednictwem przekazywała swoje stanowisko na debaty państwowe. Szlachta „zacniejsza i bogatsza” była zobligowana do udziału w sejmikach i ponoszenia trudów oraz kosztów dojazdu do miejsc zgromadzeń. Ona brała odpowiedzialność za politykę Rzeczypospolitej, określenie najważniejszych celów oraz realizację zadań, które pomagały rozwijać nasz kraj [Dzięgielewski 2006, s. 23].

Inaczej do patriotyzmu podchodzili chłopci. W średniowieczu zawsze mieli nad sobą panów. Nie posiadali na własność ziemi, ale byli poddanymi właściciela ziemi, którym był najczęściej rycerz, urzędnik, szlachcic lub dostojnik kościelny. Chłopi za użytkowanie ziemi musieli uiszczać opłaty w pieniądzu lub w naturze (zboże, jaja, bydło, trzoda chlewna). Ponadto musieli odrabiać pańszczyznę na polu i w gospodarstwie pana [Janicki 2021, s. 23–24]. W średniowieczu ziemia dawała niewielkie plony, zatem nadwyżka była skromna, a ceny płodów rolnych były niskie. Niewielkim przychodem chłop dzielił się z właścicielem gruntu. W XV w. z jednego pełnołanowego gospodarstwa rolnego (średnio cztery osoby dorosłe i dwoje dzieci) można było zarobić rocznie około 100 ówczesnych groszy, czyli jednomiesięczny dochód na osobę wynosił ok. 1,5 ówczesnych groszy. Na parę butów należało pracować przez kilka miesięcy, a na jeden kozuch – 14 miesięcy. Gospodarstwa półłanowe wypracowywały tylko 5 groszy dochodu rocznie. Synowie chłopów, którzy chcieli porzucić rolę i przyjąć się do pracy w mieście, musieli prosić pana o zgodę, a czasami nawet mu się opłacić lub znaleźć zastępcę na swoje miejsce [Guzowski 2008, s. 130; Janicki 2021, s. 26]. Za króla Kazimierza Wielkiego po raz pierwszy wprowadzono ustawowe ograniczenie wolności chłopów – nie mogli oni opuszczać swoich wsi. Jan z Ludziska, wykładawca na Akademii Krakowskiej, wypowiadał się ostro, że wszyscy chłopci znad Wisły są taktowani jak niewolnicy [Wyczański 2001, s. 146; Janicki 2021, s. 28]. Król Kazimierz IV Jagiellończyk także wygłaszał mowy i stawiał publiczne

pytania: „Dlaczego w tym kraju, tak bogatym, kmiecie żyją w niewoli i cierpią taki ucisk, jak niegdyś synowie Izraela w Egipcie” [Nadolski 1929, s. 198]. W XV wieku postulaty mające na celu polepszenie sytuacji chłopów i zrównanie ich praw z prawami szlachcica napotykały jednak duży opór szlachty. Chłopi byli ubezwłasnowolnieni i przywiązani do ziemi, którą uprawiali, nie mieli swobód obywatelskich, a za pozwanie swojego pana do sądu groziła im kara śmierci, którą mógł wykonać sam pan.

W XVII wieku w Polsce prawie nie było bogatych chłopów, ponieważ przeogromne spustoszenie gospodarcze po potopie szwedzkim, a także powodzie, susze, nieurodzaje, naciski panów szybko spychały w nędzę nawet lepiej radzących sobie kmiecie. Polscy chłopi byli niewolniczo uniżeni wobec swoich panów, żyli w ubóstwie. Większość z nich miała niemal czarną, spaloną na słońcu twarz, zapadnięte oczy, chude policzki i niski wzrost. Byli oni schorowani, brudni i nie mieli nic na własność [Janicki 2021, s. 274–285], a na co dzień towarzyszył im głód. Jedli to, co uprawiali, a ich dieta składała się głównie z roślin (bób, groch, kapusta, soczewica), nabiału i jajek. Rzadko mogli sobie pozwolić na mięso. W lesie zbierali jagody, grzyby i orzechy. Na wschodzie Rzeczypospolitej jedzono także dziko rosnące rośliny, takie jak trawa, tzw. manna jadalna, szczaw, młode pokrzywy i lebinda. Korzenie perzu czy liście z lipy mielono na mąkę, z której pieczono chleb [Bystron 1933, s. 469–511]. Szlachta natomiast uważała siebie za odrębną, lepszą niż chłopi, naród i rodzaj ludzki.

Z powyższych powodów chłopom trudno było identyfikować się z Rzeczpospolitą, w większości nie posiadali oni świadomości narodowej, nie utożsamiali się z ojczyzną, a w mieszkańcach dworu widzieli swoich gnębieli. Dla nich nie było ważne, kto ściągał od nich daninę – Polak, Rosjanin, Austriak czy Niemiec. Liczyły się wysokość płaconego czynszu, liczba dni odrabianej pańszczyzny na polu dziedzica i sposób traktowania przez pana. Chłopi podlegali bezpośrednio ekonomowi pańskiemu, który pilnował wykonania przez nich wszystkich powinności na rzecz pana.

Chłop traktował wieś jak swoją rodzinę. Zazwyczaj żenił się z kobietą z tej samej wsi, ponieważ małżeństwa pomiędzy osobami z różnych wsi wymagały zgody dziedzica. Mocne więzi ze wsią i innymi chłopami z tej samej okolicy były utwierdzane przez kościół, karczmę oraz lokalne jarmarki. Poza ten region chłop nie wyjeżdżał i nie spotykał się z innymi obywatelami. Brak edukacji i słaba opieka duszpasterska proboszczów powodowały u chłopów z jednej strony niski poziom świadomości narodowej, a z drugiej silne podporządkowanie interesom dworu. Chłop był więc silniej związany z własnym gospodarstwem rolnym, dziedzicznym najczęściej od kilku pokoleń, które stanowiło dla niego główne źródło utrzymania, niż z ojczyzną [Chwalba i Harpula 2022a].

Historia Rzeczypospolitej, słabość polityczna i wojskowa państwa w XVIII w., przemarsze wojsk obcych, okupacje sąsiadujących mocarstw nie umożliwiały chłopom udziału w obronie kraju, co wpłynęło na brak ukształtowania się postaw politycznych i patriotycznych tej grupy społecznej. Można powiedzieć, że patriotyzm w tamtym czasie był obowiązkiem i jednocześnie przywilejem szlachty, która siebie jedynie uważała za naród, a mieszczań i chłopów traktowała jako niepełnych obywateli naszego kraju.

2.2. Tradycje patriotyczne w okresie zaborów

Zainteresowanie patriotyzmem nasiliło się w okresie zaborów. Nastąpiło wówczas zakwestionowanie poczucia ciągłości Rzeczypospolitej – przez dominację Rosji i jednocześnie z napływem zewnętrznych wzorów politycznych i oświeceniowej cywilizacji. Czynniki te podważyły stabilność utrwalonych w tradycji doświadczeń szlachty. Pojęcie służby ojczyźnie musiało się zmienić. Należało walczyć o wolność, sprzeciwiać się obcej ingerencji w życie publiczne Rzeczypospolitej [Nowak 2006, s. 73–94]. Zdaniem Jean-Jacquesa Rousseau ważniejsza w czasie zniewolenia była „miłość ojczyzny, czyli patriotyzm nie ufundowany na przywiązaniu do państwa, ale na więzi z rodziną, specyficzną tradycją, z tym co wyróżnia narodową wspólnotę wśród innych [...] Nie państwo liczy się najbardziej, ale zachowanie narodowej tożsamości” [Rousseau 1966, s. 251–252].

Na czas bez państwa należało przygotować nową formułę patriotyzmu. Skupiano się głównie na patriotycznym wychowaniu młodzieży i przekazywaniu polskości młodemu pokoleniu. Spośród osób, które działały w tym zakresie, można wyróżnić księdza Stanisława Konarskiego, założyciela szkoły Collegium Nobilium w Warszawie (1740), której zadaniem było wychowanie patriotyczne szlacheckich synów w poczuciu obywatelskiej odpowiedzialności za Rzeczypospolitą. Szkoła działała do 1832 roku [Sobolewska-Strzelczak 2013, s. 162].

Natomiast ksiądz Stanisław Staszic, w obliczu groźby rosyjskiej interwencji w państwie polskim, dawał takie rady: „wzmocnić miasta, przemysł, zwiększyć bezpieczeństwo handlu przez silne państwo i sprzyjające prawo” [Staszic 1787, s. 81–82]. Jego zdaniem ważniejsze od dumy z wolnego ustroju było budowanie silnego, bezpiecznego i nowoczesnego państwa, do którego w przyszłości dołączą chłopci, i to przywróci Polsce władzę nad sobą. Ważne wówczas było także umocnienie władzy centralnej przez dziedziczenie tronu, wprowadzenie reform gospodarczych oraz zmiany w myśleniu szlachty. Aspekty te Staszic nazwał patrioty-

zmem, a patriotą określał tego obywatela, który te cele rozumiał i był gotów pracować nad zmianą [Staszic 1787, s. 81–82]. Podobne poglądy wyrażali Hugo Kołłątaj oraz Franciszek Salezy Jezierski, którzy preferowali gwałtowane i szybkie reformy w Polsce w celu odnowy moralnej społeczeństwa, walczyli o utrzymanie ducha narodowego potrzebnego do walki z zaborcą, domagali się zniesienia wolnej elekcji i liberum veto oraz walczyli o wolność osobistą dla chłopów [Ostrowska 2019, s. 33–56].

Chęć odzyskania niepodległości jednoczyła Polaków – organizowano liczne zrywy narodowe i powstania przeciwko zaborcom.

W latach 1768–1772 wybuchła konfederacja barska skierowana przeciwko protektoratowi Imperium Rosyjskiego oraz królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu. Celem konfederacji było anulowanie aktów prawnych wydanych przez carską Rosję, głównie dotyczących równouprawnienia innowierców. Szlachta chciała bronić religii katolickiej, wolności oraz tradycji sarmackiej, ponieważ król od 1764 r. zaczął wprowadzać zmiany ustrojowe, które miały na celu zerwanie z dotychczasowym systemem demokracji szlacheckiej [Konopczyński 1991, s. 46].

Wzorcowym aktem patriotyzmu wykazał się Tadeusz Rejtan – poseł na sejm z Nowogródka, który zobowiązał się „bronić całości Polski z narażeniem życia i mienia” [Ćwięk 2010, s. 293]. Nie chcąc dopuścić do pierwszego rozbioru Polski, położył się w drzwiach, rozkrzyżował ręce, aby zagrozić wejście na salę obrad innym posłom – zdrajcom. Próbował ich zatrzymać, krzycząc: „Depczcie tę krew, którą ja za was gotów wylać, depczcie te piersi, które się zastawiają za cześć i swobody wasze” [Ćwięk 2010, s. 291–300]. Chociaż nie udało mu się powstrzymać rozbiorów, jego postawa zasługuje na pochwałę i stanowi przykład bezkompromisowej walki o niepodległość Polski.

Po pierwszym rozbiorze Polski Polacy zrozumieli, że przed wrogiem należy się bronić, tworząc silny rząd, armię i nowe prawa. W latach 1788–1792 w stolicy Polski obradował sejm zwany czteroletnim, który wprowadził wiele reform. Najważniejszą jego ustawą była uchwalona w 1791 roku Konstytucja 3 maja, która uporządkowała w jednym dokumencie prawnym wszystkie prawa i zasady rządzenia w państwie. Była to pierwsza taka konstytucja w Europie i druga na świecie (podobną posiadały jeszcze Stany Zjednoczone Ameryki Północnej). Na sejmie powołano także Komisję Edukacji Narodowej.

Rok po drugim rozbiorze Polski, w 1794 roku, nastąpił kolejny zryw narodowy – powstanie kościuszkowskie. Co ważne, w powstanie to byli zaangażowani chłopci uzbrojeni w kosy i piki ustawione na sztorc, dlatego nazwano ich kosynierami.

Chłopi stanowili najliczniejszą warstwę społeczeństwa polskiego, ale przez setki lat byli także najbardziej wyzyskiwaną klasą społeczną, żyli w ubóstwie i nędzy oraz znajdowali się na marginesie życia narodowego. Ich położenie społeczne i przeszłość historyczna powodowały brak utożsamiania się z narodem polskim, w którym władzę trzymała szlachta. Ona i urzędnicy polscy wiedzieli, że narodowe zrywy podejmowane bez udziału chłopów zakończą się niepowodzeniem, dlatego zaczęto uczyć ich patriotyzmu oraz obiecywać im wymierne korzyści za masowy udział w walce o niepodległość.

Insurekcja kościuszkowska była sprawdzianem postawy patriotycznej chłopów. Głównie księża wyjaśniali chłopom, jaką mają powinność wobec kraju. Wówczas po raz pierwszy na wieś dotarły słowo „ojczyzna” i obowiązki wobec niej. Upadek Rzeczypospolitej przekreślił jednak reformy insurekcyjne, a władze okupacyjne starały się doprowadzić do wzrostu antagonizmów między wsią a dworem, tak żeby chłopci szukali sprawiedliwości u cesarza czy cara [Mencel 1992, s. 133–148]. W powstaniu kościuszkowskim największy rozgłos zdobył chłop Wojciech Bartos, który w bitwie pod Raclawicami zgasił własną czapką lont rosyjskiej armaty. Został za ten czyn mianowany oficerem, otrzymał szlachectwo i nadano mu nazwisko Głowacki. Naczelnik powstania Tadeusz Kościuszko po zwycięskiej bitwie w dowód uznania dla kosynierów założył na sobie chłopską sukmanę [<https://nikidw.edu.pl/2021/01/26/chlopi-w-powstaniach-narodowych>]. Wydał także 7 maja 1794 roku Uniwersał połaniecki, który miał na celu polepszenie warunków życia wszystkich warstw i kategorii chłopów, w tym zlikwidowanie sądowej władzy pana nad chłopami (od tego momentu sądy państwowe miały rozstrzygać spory między panami a chłopami), zagwarantować chłopom wolność osobistą oraz zmniejszyć wielkość pańszczyzny o 25–50%. Dokument ten jednak nigdy nie został w pełni zrealizowany w praktyce, nie uznawała go przede wszystkim szlachta [Kowecki 1964, s. 100–103]. Mimo klęski powstania kościuszkowskiego powstała legenda powstańcza odtwarzana w sztuce, muzyce, literaturze i sztuce, która stała się wzorem postępowania Polaka-patrioty.

Dnia 24 października 1795 r. nastąpił ostatni akt narodowej tragedii – trzeci rozbiór Polski. Austria, Rosja i Prusy ostatecznie i skutecznie pozbawiły naród polski politycznego bytu w rodzinie europejskich państw. Rozpoczęła się długa (123-letnia) i tragiczna epopeja walki o zachowanie narodowej tożsamości, kultury i historii, szczęśliwie zakończona w 1918 roku.

Polacy nigdy nie pogodzili się z upadkiem swojego państwa. Pragnęli zachować ojczystą kulturę i język polski. Propagowano patriotyzm w literaturze, poezji, malarstwie, sztuce, muzyce, teatrze. W latach niewoli wielka rzesza Polaków-patriotów dokonała ogromnego wysiłku i poświęcenia, nierzadko kosztem własnego życia, aby całe społeczeństwo pamiętało o swojej tradycji i historii i aby nigdy

w nim nie umarło pragnienie wskrzeszenia wolnej, niepodległej Polski [Szarek i Szarek 2011, s. 155]. Niekwestionowanym symbolem takiej postawy pierwszych lat niewoli jest księżna Izabela Czartoryska z Flemingów. Po upadku państwa polskiego Puławy, główna siedziba rodziny Czartoryskich, stały się nieoficjalnym centrum życia narodowego. Księżna Izabela trafnie przewidziała, że wiedza o przeszłości, zabytkach, pamiątki historyczne umacniają tożsamość narodową Polaków. Owocem tej myśli było założenie w 1801 roku w Puławach w świątyni Sybilli pierwszego w Polsce muzeum jako sanktuarium pamięci i tradycji o czasach minionych. Na wschodniej ścianie domku gotyckiego – stojącego w sąsiedztwie świątyni Sybilli, na fali militarnych sukcesów księcia Józefa Poniatowskiego, księżna Izabela umieściła sentencję: „Oby odtąd zwycięstwa nasze zatrzcę mogły pamięć klęsk doznanych” [Turski 2007, s. 6–7].

Polacy walczyli o niepodległość także z bronią w ręku. Polskie oddziały walczyły z zaborcami u boku wojsk węgierskich, tureckich i włoskich, m.in. generał Jan Henryk Dąbrowski we Włoszech – które prowadziły wówczas wojnę z Austrią – utworzył Legiony Polskie. Poeta i patriota Józef Wybicki napisał *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech* znaną jako *Mazurek Dąbrowskiego* (rys. 2.1), która w 1926 roku stała się polskim hymnem narodowym [Szarek i Szarek 2011, s. 156].

Następnie Polacy stanęli do walki u boku cesarza Napoleona Bonapartego. Pod sztandarami Francji kontynuowali walkę z armiami zaborców. Nagrodą za ten trud była namiastka państwa polskiego w postaci Księstwa Warszawskiego politycznie zależnego od Francji. Po klęsce Napoleona Księstwo przestało istnieć, a na Kongresie Wiedeńskim powołano w jego miejsce Królestwo Polskie, które politycznie i gospodarczo było uzależnione od carskiej Rosji.

W 1830 roku wybuchło kolejne powstanie, zwane listopadowym, które pomimo początkowych zwycięstw upadło. Na Polaków spadły ciężkie kary. Wielu uczestników powstania musiało udać się na emigrację, głównie do Francji i Anglii, aby ratować się przed karami nałożonymi na powstańców przez rosyjskiego cara. W państwach, gdzie żyli Polacy – zwłaszcza we Francji i Anglii – propagowano polską rację stanu, rozwijano kulturę polską, pisano powieści, teksty piosenek i pieśni, tworzone wiersze w języku polskim. Dzieła te miały przypominać o Polsce i rozślawiać Polaków na świecie, a także dawać nadzieję na wolność.

Najwięksi poeci, patrioci tamtego okresu, to: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasicki, Cyprian Kamil Norwid. Najśłynniejszymi powieściopisarzami, którzy podnosili Polaków na duchu, byli Józef Ignacy Kraszewski oraz Henryk Sienkiewicz. Jeśli chodzi o muzykę, Fryderyk Chopin komponował mazurki i polonezy zawierające motywy, które przypominają polskie melodie ludowe. Dochód z koncertów kompozytor ten przekazywał polskim emigrantom jako pomoc.

Jeszcze Polska nie umarła,
Kiedy my żyjemy,
Co nam obca moc wydarła,
Szablą odbijemy.

Marsz, marsz, Dąbrowski
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Jak Czarniecki do Poznania
Wracał się przez morze
Dla ojczyzny ratowania
Po szwedzkim rozbiorze.

Marsz, marsz... itd.

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.

Marsz, marsz... itd.

Niemiec, Moskal nie osiedzie,
Gdy jąwszy pałasza,
Hasłem wszystkich zgoda będzie
I ojczyzna nasza.

Marsz, marsz... itd.

Już tam ociec
do swej Basi
Mówi zapłakany:
«Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w tarabany».

Marsz, marsz... itd.

Na to wszystkich jedne głosy:
«Dosyć tej niewoli
Mamy raclawickie kosy,
Kościuszkę Bóg pozwoli.»

Marsz, marsz... itd.

Rysunek 2.1. *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*

Źródło: Wybicki 1806, s. 2

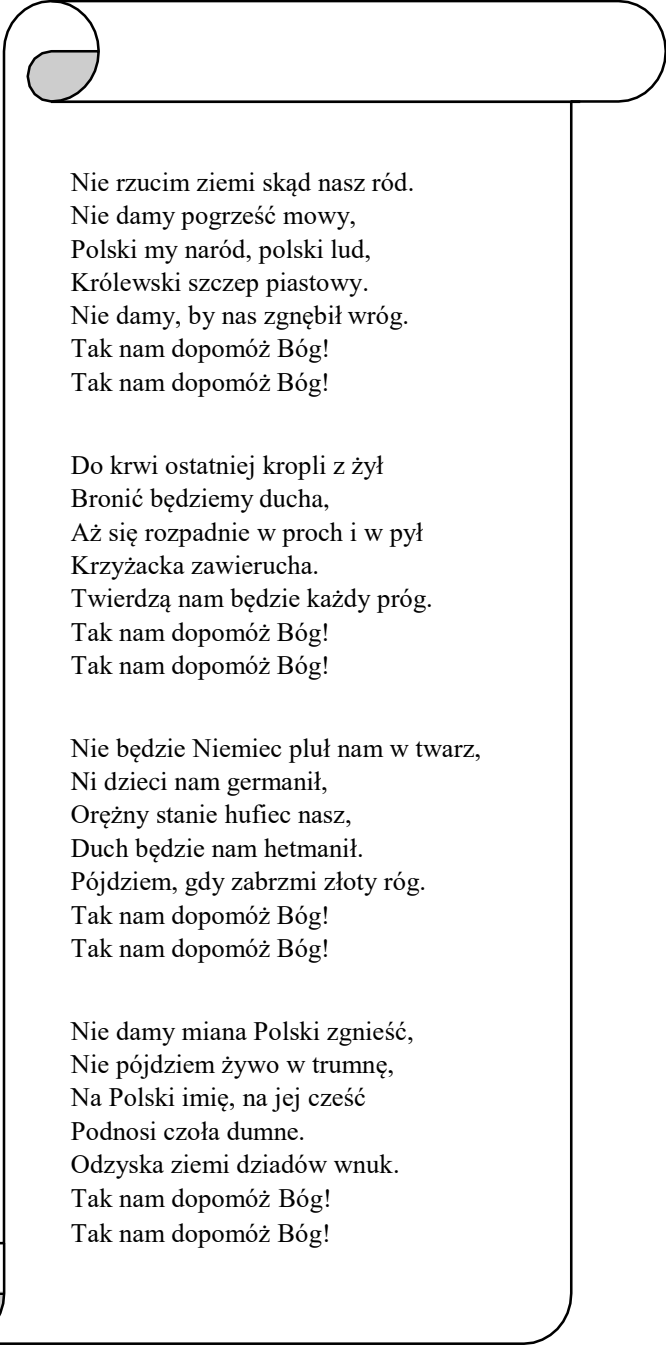
O polskość walczone nie tylko piórem, ale i pędzlem. Wybitny malarz Jan Matejko, wielki patriota i twórca historyzmu w malarstwie polskim, manifestował swoimi dziełami niepodległościowe idee. Ukazywał dawną wielkość I Rzeczypospolitej i gloryfikował chwałę polskiego oręża. Pragnął swoimi obrazami wskrzesić wiarę w odrodzenie Polski, kształtować patriotyczne serca i umysły Polaków. Matejko, wystawiając swoje obrazy w europejskich stolicach, rozślawiał polską szkołę malarstwa historycznego i zapoznawał mieszkańców europejskich metropolii z ideami walki Polaków o niepodległość ojczyzny [<https://culture.pl/pl/tworca/jan-matejko>].

Polacy nie przestali myśleć o wolności – w 1863 roku wybuchło powstanie styczniowe. Słabo uzbrojone oddziały polskie przez ponad rok prowadziły nierówną partyzancką walkę z carskim mocarstwem [Kieniewicz 1990, s. 1]. W tamtych tragicznych czasach matki powtarzały swoim synom: „Pamiętaj synu, że męstwo i odwaga zdobią Polaka” [Szarek i Szarek 2011, s. 163]. Po klęsce powstania przez ziemie zaboru rosyjskiego przetoczyła się okrutna rusyfikacja niszcząca zarówno majątki ziemiańskie, jak i polską kulturę i język. Polacy ponownie zostali ukarani – zesłaniem na Syberię, więzieniami, utratą szlachectwa, odebraniem majątków, a nawet śmiercią [Wodzianowska 2013, s. 104–116]. Polki na znak żałoby po utraczonej ojczyźnie ubierały się na czarno i nosiły biżuterię z polskimi symbolami, głównie z Orłem Białym.

Francuski myśliciel Jean Jacques Rousseau w 1756 roku radził Polakom: „nie możecie przeszkodzić, by was nie połknęli, ale postarajcie się przynajmniej, by nie mogli was strawić (...) Jeżeli potraficie dokonać tego, by Polak nigdy nie mógł zostać Rosjaninem, ręczę, że Rosja nigdy nie ujarzmi Polski” [Rousseau 1966, s. 251–252].

Przez cały okres zniewolenia Polacy zdołali zachować narodową tożsamość. Przekazywali z pokolenia na pokolenie polską kulturę, obyczaje. Pomimo usilnych starań zaborców nie pozwolili, aby język polski zaginął. Nawet szczególnie trudny okres intensywnego wynaradawiania dzieci i młodzieży polskiej przez kuratora warszawskiego okręgu szkolnego generała Aleksandra Lwowicza Apuchtina, twórcy drastycznej rusyfikacji w Królestwie Polskim, nie zdołał wyrugować Polski z serc Polaków. W prywatnych domach, w konspiracji przed policją zaborców, uczono młode pokolenie polskiej historii i literatury.

Na tle tych wydarzeń interesujące jest zaistnienie Uniwersytetu Latającego, potocznie nazywanego „babskim uniwersytetem”, który był śmiałą odpowiedzią polskich emancypantek na rosyjski zakaz kształcenia się kobiet. Symbolem patriotycznej postawy polskich dzieci jest także szkoła we Wrześni, w której uczniowie odmówili recytacji modlitwy w języku niemieckim, za co ukarano ich chłostą. Wydarzenia te były inspiracją dla Marii Konopnickiej do napisania pieśni pt. *Rota* (rys. 2.2).

Nie rzucim ziemi skąd nasz ród.
Nie damy pogrześć mowy,
Polski my naród, polski lud,
Królewski szczep piastowy.
Nie damy, by nas zgnębił wróg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Do krwi ostatniej kropli z żył
Bronić będziemy ducha,
Aż się rozpadnie w proch i w pył
Krzyżacka zawierucha.
Twierdzą nam będzie każdy próg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz,
Ni dzieci nam germanił,
Orężny stanie hufiec nasz,
Duch będzie nam hetmanił.
Pójdziem, gdy zabrzmi złoty róg.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

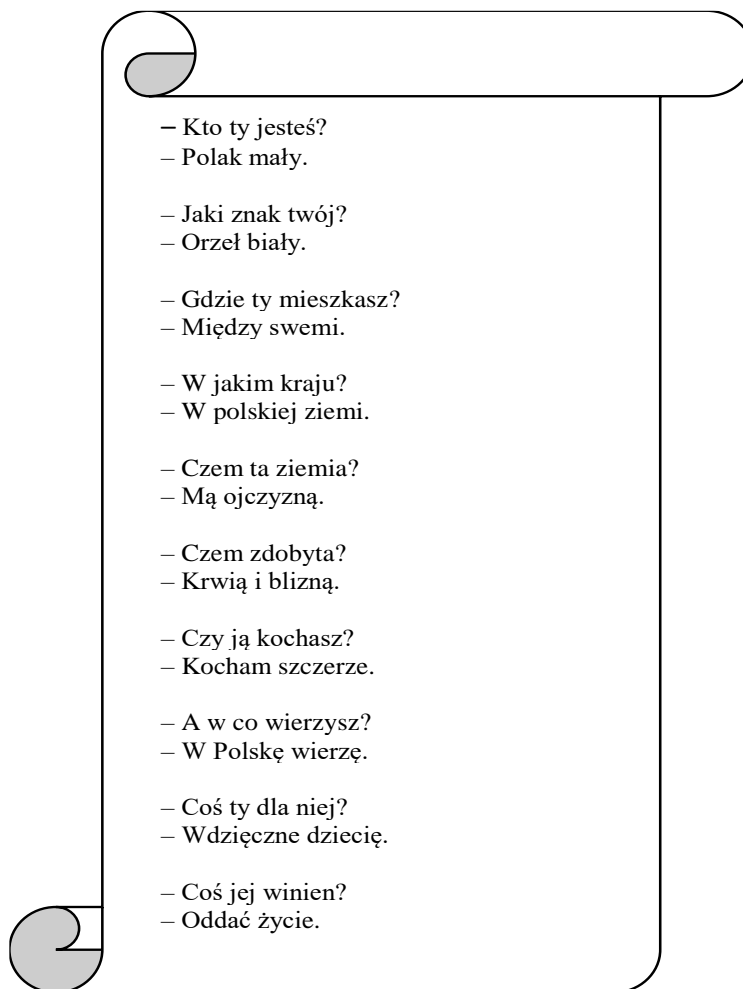
Nie damy miana Polski zgnieść,
Nie pójdziem żywo w trumnę,
Na Polski imię, na jej cześć
Podnosi czoła dumne.
Odzyska ziemi dziadów wnuk.
Tak nam dopomóż Bóg!
Tak nam dopomóż Bóg!

Rysunek 2.2. Słowa pieśni *Rota* Marii Konopnickiej

Źródło: Konopnicka 1908

W zaborze austriackim powstawały towarzystwa oświatowe, naukowe i turystyczne, które rozwijały aktywność myśli narodowej. Między innymi w 1873 roku powstało Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie, którego celem było naukowe badanie gór polskich i wychowanie do turystyki patriotycznej. Organizacja ta była protoplastą Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK) [Ceklarz 2016, s. 97–130].

Na początku XX wieku swoistym elementarzem młodego patrioty był wiersz Władysława Bełzy pt. *Katechizm polskiego dziecka* (rys. 2.3), który spełniał rolę skarbnicy pamięci narodowej [Załączny 2017, s. 32].

Rysunek 2.3. Słowa *Katechizmu polskiego dziecka*

Źródło: Bełza 1912, s. 2

W okresie zaborów chłopci też powoli zaczęli włączać się w walkę o niepodległość, pomimo że zaborcy chcieli przeciągnąć ich na swoją stronę poprzez zniesienie pańszczyzny (w 1811 roku – w zaborze pruskim, w 1848 roku – w austriackim, w 1861 roku – w rosyjskim). Uwłaszczenie otrzymali tylko chłopci, którzy gospodarowali na ziemi od pokoleń; pozostali musieli nadal odpracować na rzecz pana tzw. żelorkę. Pomimo czasowych problemów w sferze ekonomicznej i społecznej uwłaszczenie przyczyniło się do rozwoju wsi i polepszenia warunków materialnych chłopów. Wieś zaczęła się odradzać, dbano o wygląd chat, podwórek oraz sposób ubierania się. Wprowadzano powoli innowacje i różnego rodzaju urządzenia ułatwiające pracę w gospodarstwie rolnym i domowym.

Treścią XIX-wiecznego patriotyzmu było przekuwanie w działanie pozytywistycznej idei pracy u podstaw, w tym wprowadzenie innowacji do majątków rolnych, kupowanie nowoczesnych maszyn rolniczych oraz organizowanie wystaw rolniczych. Zakładano także polskie spółdzielnie, banki i kasy pożyczkowe, które wspierały polskich przedsiębiorców nisko oprocentowaną pożyczką. Tworzono biblioteki, czytelnice, szkoły, które promowały czytelnictwo w języku polskim, oraz wydawano polską prasę, czczono groby królewskie i miejsca spoczynku bohaterów narodowych. Wawel w Krakowie był dumą Polaków i symbolem dawnej Rzeczypospolitej. W Nałęczowie powstał Zakład Zdrojowy, który był nie tylko instytucją leczniczą, ale też miejscem, które z założenia miało przyciągać przedstawicieli polskiej kultury i literatury. A wszystko w jednym celu – aby nie dać się zrusyfikować i nie dopuścić do zatracenia narodowej, polskiej tożsamości.

W kolejnych latach działacze niepodległościowi próbowali włączyć chłopów w walkę o wolność Polski w sposób bardziej systemowy. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku intensywnie prowadzono działalność oświatową, która miała na celu zaszczepienie wśród chłopstwa elementów polskiej świadomości narodowej i sprawienie, by chłopci przestali ufać cesarzowi czy carowi państw zaborczych, a jednocześnie nie widzieli w „mieszkańcach dworu” swoich gnębieli. Przełamując z trudem mocną zakorzenioną nieufność do „miastowych”, przekonywano ich powoli do polskości i wyzwalano w nich uczucia patriotyczne. Pierwsze efekty tego działania było widać już na początku XX wieku [Gąsowski 2019, s. 158–169].

Symbolem walki chłopów z zaborcami był Michał Drzymała z zaboru pruskiego. Władze pruskie nie pozwoliły mu wybudować domu na własnej, nowo zakupionej ziemi (jak wielu innym Polakom), gdyż zamierzały przekazać w ręce niemieckie większość gruntów uprawnych. Michał Drzymała nie poddał się i w 1905 roku kupił wóz cyrkowy, który postawił na własnej działce i zamieszkał tam z rodziną. Wzbudzał tym duże zainteresowanie wśród Polaków i zagranicznych gości, którzy przejeżdżali zobaczyć niecodzienny sposób życia rodziny Drzymały. Zdarzało się nawet, że wóz był fotografowany. Nie podobało się to władzom pruskim i po trzech latach pracownicy urzędu pruskiego dowiedli, że wóz cyrkowy, w którym Drzymała mieszkał przez całą dobę, stał się domem,

w którym nie można legalnie mieszkać. Właściciel w sprytny sposób obszedł znów prawo, przesuwając każdego dnia wóz o kilka centymetrów i dowodząc tym, że jest to pojazd kołowy, zatem nie podlega prawu budowlanemu. Michał Drzymała walczył o swoje prawa w niemieckim sądzie i administracji przez wiele długich miesięcy, ale przegrał i władze pruskie zabrały mu wóz. Wówczas zamieszkał w ziemiance. Władze tym razem wykazały, że piecyk w ziemiance nie miał odpowiedniego zabezpieczenia, więc Drzymała musiał ją zburzyć. Następnie kupił nową działkę ze starym domem, który mógł już wyremontować bez zgody władz pruskich [Chwalba i Harpula 2022b, <https://wielkahistoria.pl/>].

Chłopi mozolnie i z wielką nieufnością poddawali się procesowi unarodowienia, ale z czasem zostali nieustępliwymi obrońcami polskośći, a z powodu liczebności swojej grupy społecznej umocnili narodowy patriotyzm [Gąsowski 2019, s. 158–169]. Okresem przełomowym w sferze wzajemnych stosunków chłopów i ziemian była I wojna światowa.

Spółeczeństwo polskie skonsolidowało się w związku z szansą na odzyskanie niepodległości, mimo że nadal pamiętano o czasach pańszczyźnianych, istniały spory serwitutowe pomiędzy wsią a dworem, zaś zaborcy zręcznie wykorzystywali istniejące nieporozumienia do realizacji swoich celów. W latach 1914–1915 chłopci nieraz donosili na sąsiadów, którzy byli zaangażowani w działalność prolegionową lub sprzeciwiali się władzy rosyjskiej. Na ziemian donoszono czasami z powodu chęci rabunku ich majątku podczas aresztowania. Pomimo wielu egzemplifikacji nieprzychylności chłopów wobec panów zdarzały się także sytuacje wzajemnej solidarności i pomocy, zwłaszcza gdy wrogie wojska niszczyły gospodarstwa zarówno ziemiańskie, jak i chłopskie. Chłopi i ziemianie współpracowali także przy zakładaniu kółek rolniczych, organizacji społecznych i różnego rodzaju przedsięwzięci, które miały na celu ułatwianie zakupu niezbędnych surowców i materiałów na potrzeby rolnictwa oraz sprzedaży płodów rolnych [Przeniosło 2001, s 3–21].

Zdaniem Andrzeja Nowaka [2006, s. 73–94] w tym okresie zrodziły się trzy formuły patriotyzmu (rys. 2.4):

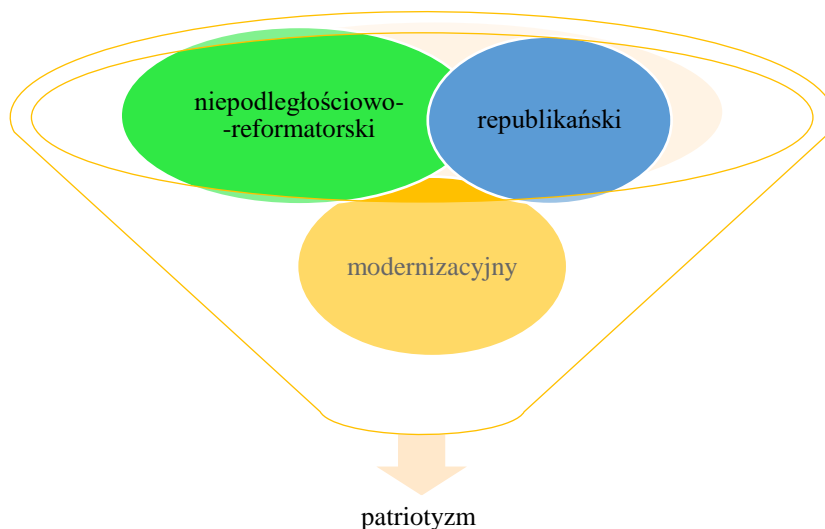
- 1) patriotyzm republikański – rozumiany jako dziedzictwo przodków, wspólne wartości z najważniejszą wolnością republikańską. W okresie zaborów patriotyzm ten stawał się bardziej wizją niż praktyką, ponieważ pojęcie obywatela istniało w świadomości Polaków, ale nie w praktycznym działaniu;
- 2) patriotyzm niepodległościowo-reformatorski – prezentował ojczyznę potężną militarnie, gospodarczo i terytorialnie, dominowała w nim walka i rywalizacja zewnętrzna z systemami imperialnymi;
- 3) patriotyzm modernizacyjny – miał na celu podniesienie cywilizacyjne kraju, dbanie o postęp na wsi i w miastach, co jednocześnie nie wykluczało walki o niepodległość.

Zatem w tym okresie możemy mówić o trzech koncepcjach patriotyzmu. Pierwszej, w której patriotyzm rozumiany był jako wierność wobec woli narodowej, dziedzictwo demokracji szlacheckiej oraz umiłowanie wolności. Druga koncepcja to patriotyzm rozumiany jako dziedzictwo duchowe Rzeczypospolitej, polska tradycja i kultura oraz służba i wierność idei narodowej. Był to też model romantyczny. Trzeci rodzaj to dziedzictwo narodowe, w którym przez patriotyzm rozumiano podporządkowanie wolności obywatelskich dobru narodowemu (rys. 2.5) [Michalska-Bracha i Marczewska 2020, s. 213–230].

Podsumowaniem myśli patriotycznej okresu zaborów mogą być słowa poety Adama Mickiewicza:

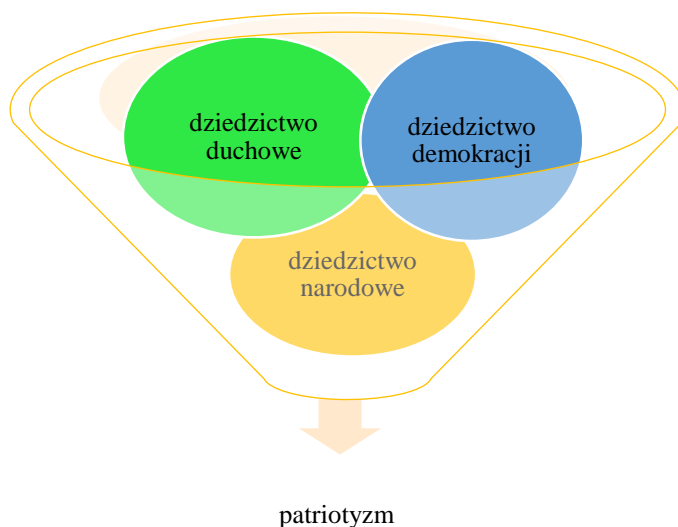
„Polak, chociaż stąd między narodami słynny,
 Że bardziej niżli życie kocha kraj rodzinny,
 Gotów zawsze rzucić go, puścić się w kraj świata,
 W nędzy i poniewierce przeżyć długie lata,
 Walcząc z ludźmi i z losem, póki mu śród burzy
 Przyświeca ta nadzieja, że Ojczyźnie służy ”

[Mickiewicz 1906, s. 238–243].

Rysunek 2.4. Formuły patriotyzmu według Andrzeja Nowaka

Źródło: oprac. własne na podst. Nowak 2006, s. 73–94

Rysunek 2.5. Koncepcje patriotyzmu według Lidii Michalskiej-Brachy i Marzeny Marczewskiej

Źródło: oprac. własne na podst. Michalska-Bracha i Marczevska 2020, s. 213–230

2.3. Tradycje patriotyczne w okresie II Rzeczypospolitej

W 1918 roku, po 123 latach niewoli, Polska odzyskała niepodległość i suwerenność, ale jej położenie między dwoma wrogo nastawionymi do niej państwami nadal stwarzało ogromne zagrożenie. Takie umiejscowienie geopolityczne w istotny sposób kształtowało koncepcje patriotyczne. Dla obywateli II Rzeczypospolitej niepodległość była dobrem z jednej strony bezcennym, a z drugiej bardzo kruchym. Przez patriotyzm rozumieli oni wszelkie działania mające na celu ochronę odzyskanej niedawno niepodległości [Chojnowski 2006, s. 129–140]. Adam Skwarczyński propagował patriotyzm rozumiany jako wielki zbiorowy obowiązek, a Polskę nazywał „bytem metafizycznym i norwidowską ojczyzną” [Skwarczyński 1924, s. 7]. Z kolei Stanisław Srokowski pisał: „posłuży Polsce ten, kto jej ludzi dzisiejszych tak przeistoczy, że pojmą, że zadaniem ich jest nie sam byt z dnia na dzień, choćby w granicach państwowości polskiej, ale także służba w imię wielkich haseł i celów, pełna ofiar i samozaparcia się, bo bez tej służby nie ma wolności” [1924, s. 9]. Natomiast dla Józefa Piłsudskiego patriotyzm wiązał się z wielkim heroizmem i poświęceniem dla ojczyzny, nadrzędnymi wartościami były interes państwa i praca na rzecz państwa traktowane jako twór-

cze zajęcie, które umożliwia realizację własnego człowieczeństwa. Pracę dla dobra ojczyzny traktowano jako instrument moralnej rekonstrukcji jednostki, a jednocześnie fundament patriotyzmu; wszelkie protesty i żądania powinny być zastąpione pracą [Chojnowski 2006, s. 129–140].

Natomiast Stanisław Cat-Mackiewicz (1921) tłumaczył patriotyzm, tym że „w duszy każdego Polaka w chwili obecnej rozgrywa się dramat, w którym biorą udział dwie strony: «państwo» oraz «Państwo Polskie». «Państwo» to suma wszystkich pojęć realnych, wiadomości nabytych, doświadczeń życiowych oraz odruchów podświadomych. «Państwo Polskie» to *sanktuarium* (...) sentyment bycia Polakiem” [Cat-Mackiewicz 1921, s. 1].

Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej było wyjątkowe, ponieważ dzięki własnym czynom doprowadziło do odrodzenia się państwa polskiego po 123 latach niewoli. O kształt granic Polski walczyło słowem, aktami prawnymi, plebiscytami i bronią. Krwawe walki toczyły się m.in. o Lwów, Wielkopolskę, Śląsk. O ostatecznym kształcie granicy polsko-niemieckiej zdecydowały wyniki plebiscytów. Mieszkańcy Śląska, Mazur i Warmii głosowali, w jakim państwie chcą mieszkać. Znowu w 1920 roku Polacy dokonali rzeczy wydawałoby się niewykonalnej – powstrzymali bolszewicką nawałnicę, mimo że wróg dotarł nad Wisłę. Polska armia pod dowództwem marszałka Józefa Piłsudskiego rozbiła Armię Czerwoną i zmusiła do odwrotu. Zwycięstwo wydawało się tak nieprawdopodobne i nierealne, że nazwano je „cudem nad Wisłą”. Bitwa ta uchroniła zarówno Polskę, jak i całą Europę przed rewolucją komunistyczną. W wojnie polsko-bolszewickiej brało udział 70% żołnierzy – Polaków pochodzenia chłopskiego. Jednak i tutaj zdarzały się sytuacje, w których młodzież wiejska bojkotowała pobór do wojska, głównie w okresie pilnych prac polowych, gdyż chłopci chcieli pracować na roli i nie mieli czasu na walkę z wrogiem. W tym okresie byli także rozgoryczeni brakiem realizacji dekretu o reformie rolnej, którą obiecywały władze odrodzonej Polski.

Odrodzone państwo zostało nazwane II Rzeczypospolitą, a jego obszar był o połowę mniejszy niż przed rozbiorami [Szarek i Szarek 2011, s. 197]. W tamtym okresie dla obywateli kluczową rolę w kształtowaniu postaw patriotycznych odegrały kultura narodowa, literatura oraz historia zwycięstw i klęsk, pielęgnująca pamięć o bohaterach narodowych i cierpieniu polskich rodzin. W społeczeństwie nadal pulsowało poczucie zagrożenia ze strony sąsiadów – zarówno wschodnich, jak i zachodnich – oraz była obecna pamięć o latach niewoli. Młodzież miała dużą świadomość odpowiedzialności za losy ojczyzny, czuła obowiązek dbania o Polskę, o jej rozwój oraz konieczność jej obrony w razie zagrożenia. Polacy dbali o własną tożsamość, tradycję oraz pamięć o swoich korzeniach i historii. Sylwetki bohaterów narodowych i ich poświęcenie dla ojczyzny i dla narodu były jak drogowskazy wskazujące ścieżkę, którą powinni podążać młodzi Polacy. Kultem wręcz otaczano legionistów, gloryfikowano ich w poezji, pieśniach i prozie

[Załączny 2017, s. 37–40]. Przykładowo wiersze Józefa Mieczysława Mączki¹, jak i samego poetę, traktowano jako „narodową świętość” [Romanowski 1990, s. 44]. Dbano także o uroczyste i patriotyczne pogrzeby młodych żołnierzy, którzy ginęli w walce o wyzwolenie Polski w latach 1918–1920. Obrońcom ojczyzny stawiano pomniki, a ich nazwiska patronowały ulicom, placom oraz szkołom.

Obok bohaterów narodowych funkcjonowało także pojęcie bohatera zbiorowego, takiego jak Orłęta Lwowskie, obrońcy Zadwórze czy bohaterowie spod Dytiatyna (polskich Termopil). Józef Piłsudski w 1919 r. wydał rozkaz specjalny, na mocy którego wszyscy żyjący powstańcy styczniowi byli tak samo traktowani jak żołnierze Wojska Polskiego, a decyzją polskiego Sejmu z 2 sierpnia 1919 roku wszystkim weteranom i wdowom po powstańcach przyznano państwową emeryturę [Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r., s. 701–702].

W roku 1927 zorganizowano ogólnopolską akcję, która miała na celu zlokalizowanie i odnowienie grobów i pomników z czasów powstań narodowych [Załączny 2017, s. 43–45, 107, 124]. Uroczystości świętowano rocznice wydarzeń historycznych, powstań narodowych i wielkich bitew. Było to szczególnie ważne dla mieszkańców wsi i małych miasteczek, ponieważ uroczystości te scalały lokalne społeczności, budowały poczucie wspólnoty lokalnej i umożliwiały kształtowanie postaw patriotycznych. Organizowano głównie msze, apele, capstrzyki i pochody, które stawały się okazją do zaprezentowania lokalnych produktów, orkiestry, chórów, straży pożarnej, stowarzyszeń kulturalnych, klubów sportowych, strojów ludowych i wojskowych. Nawet uroczystości dożynkowe – w czasach zaborów organizowane jako wydarzenia folwarczne – teraz, po odzyskaniu niepodległości, stawały się imprezami ogólnopaństwowymi. Wydarzenia te dawały możliwość spotkania, zapoznania się ze sobą ludziom, którzy dawniej żyli w trzech zaborach. Wszystko to jednoczyło Polaków, po czterech pokoleniach żyjących w obcych sobie zaborach, w jeden organizm państwowy.

Pisarze i poeci czasów niewoli stawali się duchowymi przywódcami narodu. Sprowadzenie do kraju prochów Juliusza Słowackiego czy Henryka Sienkiewicza, ikon polskiej literatury, stawało się w uroczystych pogrzebach okazją do masowych, narodowych manifestacji. Również pogrzeby pisarzy zmarłych już w wolnej Polsce (np. Stefana Żeromskiego czy Władysława Reymonta) zamieniały się w uroczyste wydarzenia patriotyczne. Rola twórców narodowej kultury w czasach niewoli była obszernie analizowana na łamach prasy. Odbływały się także wielkie manifestacje kulturalne w rocznice śmierci lub urodzin wielkich

¹ Józef Mieczysław Mączka (1888–1918) był najwybitniejszym poetą legionowym, które wiersze pisał w okopach. Jego poezja służyła jako zachęta do walki zbrojnej. 6 września 1918 r. zmarł na cholerę w Paszkowskiej Stancji. Za udział w walkach Legionów i pracę w Polskiej Organizacji Wojskowej został odznaczony Krzyżem Niepodległości oraz Orderem Virtuti Militari. Kiedy w roku 1933 sprowadzono do kraju jego prochy, pogrzeb stał się wielką patriotyczną manifestacją narodową.

polskich artystów, jak np. Stanisława Wyspiańskiego. Obok literatury i sztuki postawy patriotyczne kształtowała muzyka, głównie komponowana przez Fryderyka Chopina, któremu budowano pomniki i tablice pamiątkowe. W 1927 roku zorganizowano pierwszy konkurs chopinowski, który dzisiaj jest znaną na całym świecie, prestiżową uroczystością muzyczną [Załączny 2017, s. 122–124].

Przed pierwszą wojną światową we Lwowie, w Zakopanem i Poznaniu utworzono pierwsze polskie drużyny skautowe, które walczyły o niepodległość Polski. Po jej odzyskaniu, w listopadzie 1918 roku, organizacje te połączono w Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). Polskie harcerstwo kierowało się dewizą: „Bóg, Honor, Ojczyzna”. Słowa te były drogowskazami dla każdego harcerza, który miał służyć Bogu, Ojczyźnie i bliźnim. W okresie międzywojennym w szeregach ZHP młodzież hartowała swój duch i ciało. Organizacja stała się też kuźnią patriotyzmu [Szarek i Szarek 2011, s. 207–208].

W II Rzeczypospolitej pojawił się także patriotyzm gospodarczy, związany z ideą protekcjonizmu, czyli ochrony własnej produkcji i rynku wewnętrznego poprzez system taryf celnych i innych instrumentów polityki gospodarczej państwa. Patriotyzm ten miał na celu podtrzymanie spójności społecznej za pomocą promowania takiego modelu gospodarki, który ułatwiał funkcjonowanie lokalnym przedsiębiorstwom i jednocześnie przyczyniał się do rozwoju miejscowego rynku pracy poprzez wzmacnianie konkurencyjności poszczególnych przedsiębiorstw. O patriotyzmie gospodarczym myślano w skali mikro i makro – z jednej strony miał on na celu zwiększenie konkurencyjności krajowych przedsiębiorstw i stworzenie warunków do szybkiego rozwoju, z drugiej strony mówiono o patriotyzmie lokalnym, czyli wpływu na postawy konsumentów, tak aby kupowali produkty od lokalnych producentów [Koryś 2006, s. 158–175].

W ciągu dwudziestu lat istnienia państwa polskiego Polacy dokonali czegoś wielkiego – stworzyli w miarę sprawny jeden organizm państwowy z ziem, które przez wcześniejsze 123 lata funkcjonowały w zupełnie odmiennych przestrzeniach gospodarczych, politycznych i mentalnych. Jedynym wspólnym mianownikiem, odniesieniem do wszystkich ziem I Rzeczypospolitej, była niezatracona w czasie niewoli polska tożsamość narodowa. W 1918 roku, w postaci niepodległości Polski, zmaterializował się sens poświęcenia rzeszy minionych pokoleń, które za cenę własnego życia i szczęścia z uporem trwały przy „tej, która nigdy nie zginęła” [Szarek i Szarek 2011, s. 202].

Tożsamość II Rzeczypospolitej wyrosła na ideach powstańczych – jak się okazało, nigdy nie stłamszonych – pomimo usilnej rusyfikacji oraz germanizacji narodu polskiego. Polska przetrwała 20 lat, ale dokonania z tego okresu, pomimo wielu mankamentów, stały się punktem odniesienia pozwalającym przetrwać czasy komunistycznego zniewolenia. Nawet dzisiaj dumą napawa historia budowy Gdyni, genialny projekt utworzenia Centralnego Okręgu Przemysłowego czy też reforma walutowa Władysława Grabskiego.

Mieszkańcy wsi często nazywali II Rzeczpospolitą nie „matką”, tylko „macochą”. Pomimo to w dwudziestoleciu międzywojennym nastąpiła znaczna aktywizacja i świadomość polityczna chłopów, czego wyrazem była ich postawa w czasie II wojny światowej. Zanikł podział narodu polskiego na chłopów i panów. Chłopi wykazywali postawę patriotyczną, rozumieli wartość posiadania wolnej ojczyzny, włączyli się w działalność państwa podziemnego i stali się równorzędnym partnerem w walce z okupantem zarówno niemieckim, jak i sowieckim [Przybysz 1983, s. 195].

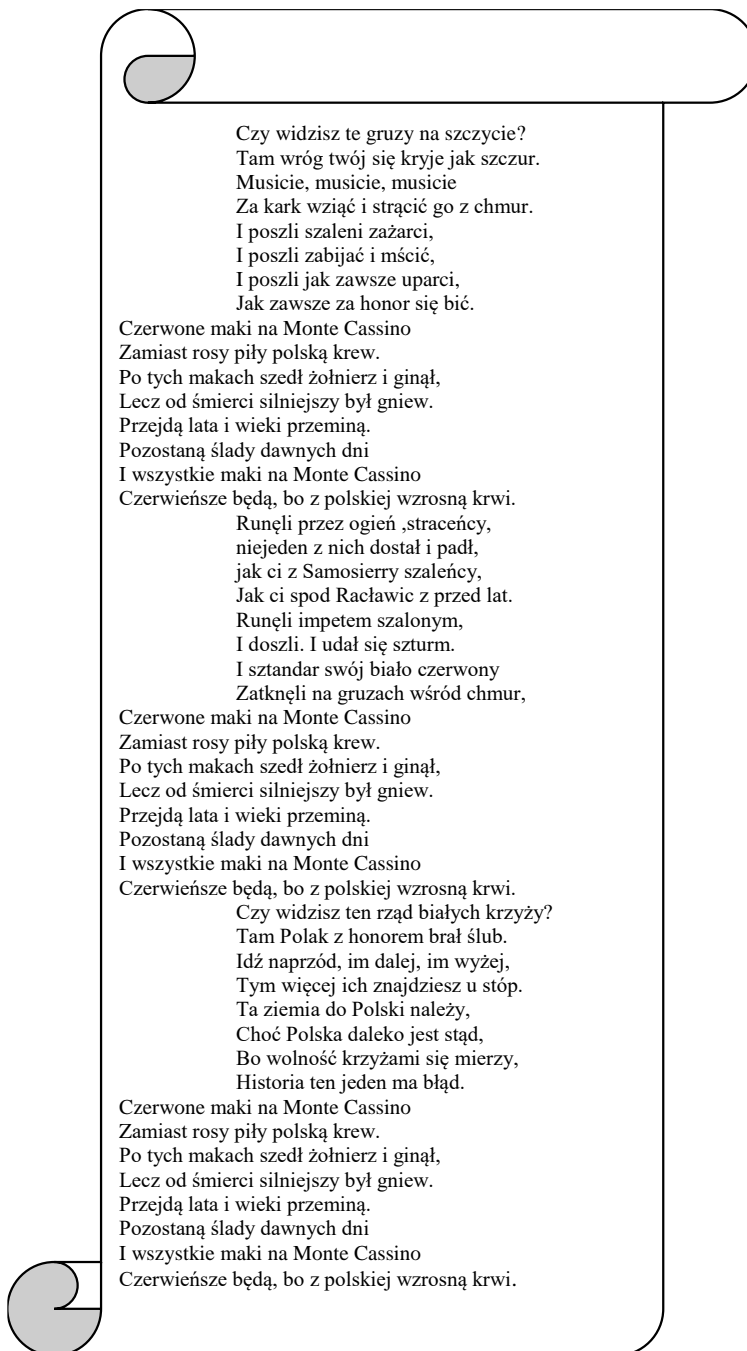
2.4. Tradycje patriotyczne w czasie II wojny światowej

W okresie II wojny światowej patriotyzm miał ogromne znaczenie. Polacy w sposób szczególnie odważny demonstrowali swoją miłość do ojczyzny, dając przykład właściwej postawy, wierności i umiłowania ojczyzny. Zawsze stali w gotowości do oddania życia za swój kraj. Heroicznie walczyli o wolność z bronią w ręku przez sześć niezwykle trudnych lat; stawiali czynny opór Niemcom pomimo dużej liczebnej przewagi okupanta, który stosował niespotykany dotąd terror, przemoc, przesiedlenia ludności i wszechobecne spustoszenie. Wzorem do naśladowania jest bohaterska postawa żołnierzy broniących Westerplatte czy Wiznę nad Biebrzą i Narwią. Dzielnie walczone także w Warszawie, Grodnie, Wilnie, Krakowie oraz wielu innych miejscach.

Polacy po przegranych bitwach we wrześniu 1939 roku nie zaprzestali walki. Wielu żołnierzy przedostało się do Francji i Anglii, gdzie powstawały na nowo polskie jednostki wojskowe, które walczyły z Niemcami. W Norwegii w bitwie o port Narwik walczyła Brygada Strzelców Podhalańskich, zaś w Afryce, nad Morzem Śródziemnym, twierdzy Tobruk skutecznie broniła polska Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich. Najsilniejszą dywizję na Zachodzie sformował generał Stanisław Maczek – miała 400 czołgów, walczyła we Francji, Belgii i Holandii [Szarek i Szarek 2011, s. 235–239].

Symbolem bohaterstwa i ofiarności polskich żołnierzy stała się bitwa pod Monte Cassino, którą stoczyli żołnierze 2. Korpusu Polskiego pod dowództwem generała Władysława Andersa. O bitwie tej napisano wiele wierszy i pieśni patriotycznych. Najbardziej znana jest pieśń Feliksa Konarskiego pt. *Czerwone maki na Monte Cassino* (rys. 2.6).

Na szczególną pochwałę zasługują polscy piloci, którzy brali udział w wielkiej powietrznej bitwie o Anglię. Dzieje i wyczyny legendarnej załogi Dywizjonu 303 zostały natomiast opisane w książce reporterskiej przez Arkadego Fiedlera.

Czy widzisz te gruzy na szczycie?
Tam wróg twój się kryje jak szczur.
Musicie, musicie, musicie
Za kark wziąć i strącić go z chmur.
I poszli szaleni zażarci,
I poszli zabijać i mścić,
I poszli jak zawsze uparci,
Jak zawsze za honor się bić.

Czerwone maki na Monte Cassino
Zamiast rosy piły polską krew.
Po tych makach szedł żołnierz i ginął,
Lecz od śmierci silniejszy był gniew.
Przejdą lata i wieki przeminą.
Pozostaną ślady dawnych dni
I wszystkie maki na Monte Cassino
Czerwienie będą, bo z polskiej wzrosną krwi.
Runęli przez ogień ,straceńcy,
niejeden z nich dostał i padł,
jak ci z Samosierry szaleńcy,
Jak ci spod Raławic z przed lat.
Runęli impetem szalonym,
I doszli. I udał się szturm.
I sztandar swój biało czerwony
Zatknęli na gruzach wśród chmur,

Czerwone maki na Monte Cassino
Zamiast rosy piły polską krew.
Po tych makach szedł żołnierz i ginął,
Lecz od śmierci silniejszy był gniew.
Przejdą lata i wieki przeminą.
Pozostaną ślady dawnych dni
I wszystkie maki na Monte Cassino
Czerwienie będą, bo z polskiej wzrosną krwi.
Czy widzisz ten rząd białych krzyży?
Tam Polak z honorem brał ślub.
Idź naprzód, im dalej, im wyżej,
Tym więcej ich znajdziesz u stóp.
Ta ziemia do Polski należy,
Choć Polska daleko jest stąd,
Bo wolność krzyżami się mierzy,
Historia ten jeden ma błąd.

Czerwone maki na Monte Cassino
Zamiast rosy piły polską krew.
Po tych makach szedł żołnierz i ginął,
Lecz od śmierci silniejszy był gniew.
Przejdą lata i wieki przeminą.
Pozostaną ślady dawnych dni
I wszystkie maki na Monte Cassino
Czerwienie będą, bo z polskiej wzrosną krwi.

Rysunek 2.6. Tekst utworu Feliksa Konarskiego pt. *Czerwone maki na Monte Cassino*

Źródło: <https://www.spiewnikiepodleglosci.pl/teksty/tekst-utworu-czerwone-maki-na-monte-cassino>

Na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę Niemiecką powstał ewement na skalę światową – Polskie Państwo Podziemne. Działał też na szeroką skalę ruch oporu. Państwo podziemne składało się z trzech pionów:

- wojskowo-dywersyjnego (Związek Walki Zbrojnej-Armii Krajowej – ZWZ-AK), który prowadził akcje wywiadowcze, sabotażowe, odwetowe, przygotowywał ogólnopolskie powstanie;
- politycznego (Polityczny Komitet Porozumiewawczy – PKP, który następnie został przekształcony w Radę Jedności Narodowej), którego celem było zorganizowanie przez konspiracyjne partie polityczne centrum porozumiewawczo-konsultacyjnego, podejmującego decyzje dotyczące walk z okupantem [<https://muzhp.pl/pl/c/239/polska-w-ii-wojnie-swiatowej>];
- cywilnego (Delegatura Rządu na Kraj), który miał na celu głównie wpoić polskiemu społeczeństwu zasady godnego zachowania wobec okupanta. Pion ten prowadził także tajne nauczanie oraz pomagał ludności cywilnej.

Z niemieckim okupantem walczyli nie tylko żołnierze, ale też kobiety, młodzież, a nawet dzieci. Powstała tajna organizacja harcerska Szare Szeregi skupiająca około 15 tysięcy członków (głównie młodzież i dzieci), z czego prawie połowę stanowiły harcerki. Organizacja była oparta na koncepcji wychowania przez walkę, a jej motto brzmiało: „dzisiaj–jutro–pojutrze” autorstwa pedagoga, wychowawcy i profesora nauk humanistycznych Aleksandra Kamińskiego:

- „dzisiaj” to działalność konspiracyjna i walka w podziemiu, np. akcje sabotażowe, wysadzanie pociągów, mostów, odbijanie więźniów;
- „jutro” to podjęcie otwartej walki zbrojnej z okupantem w ogólnonarodowym powstaniu na koniec okupacji, a także szkolenia wojskowe,
- „pojutrze” to działalność harcerstwa w wolnej i niepodległej Polsce, po zwycięstwie nad okupantem, i skupianie się na odbudowie zniszczonych miast, miasteczek i wsi [<https://dzieje.pl/aktualnosci/szare-szeregi-1>].

Młodzi ludzie zgłaszający się do Szarych Szeregów byli dzieleni na trzy grupy wiekowe:

- osoby powyżej 18 lat były skupiane w Grupach Szturmowych (GS), pełniły służbę dywersyjną i współpracowały z Armią Krajową;
- młodzież w wieku 15–17 lat skupiana była w Bojowych Szkołach (BS), gdzie odbywały się nauka i szkolnie wojskowe, przygotowywano młodych Polaków do służby w różnych oddziałach zwiadowczych, rozpoznawczych oraz łącznościowych. Harcerze ci prowadzili propagandę wśród ludności cywilnej, a także działalność wywiadowczą;
- dzieci w wieku 12–14 lat skupiane były w szeregach „Zawiszy”. Oddziały te szkolono w ratownictwie i łączności. Najmłodszy harcerze nie brali bezpośredniego udziału w walkach z okupantem i działaniach dywersyjnych [<https://warhist.pl/polska/szare-szeregi-podziemne-harcerstwo>];

- dziewczęta skupione były w oddzielnej Organizacji Harcerek pod kryptonimem „Związek Koniczyn”. Pełniły one służbę sanitarną, zajmowały się opieką nad więźniami, łącznością, prowadziły akcje sabotażowe, dywersyjne, wywiadowcze oraz udzielały pomocy dzieciom, seniorom i Żydom [<https://dzieje.pl/aktualnosc/szare-szeregi-1>].

W zrujnowanym wojną kraju także chłopci walczyli przeciwko okupantowi, wynarodowianiu Polaków, niszczeniu polskiej kultury, mordowaniu przedstawicieli polskiej inteligencji. Na barkach chłopów spoczął ciężar wyżywienia całego społeczeństwa polskiego i żydowskiego. Produkowana przez rolników żywność stanowiła dużą pomoc dla jeńców wojennych, więźniów, zesłańców obozów pracy, obozów koncentracyjnych, wysiedlonych Żydów, inteligencji, a przede wszystkim dla partyzantów. Można śmiało powiedzieć, że wieś stała się ostoją solidaryzmu społecznego, patriotyzmu i samopomocy. Odporność psychiczna chłopów na różnego rodzaju trudności i zagrożenia oraz niepokorność wobec okupanta dawały im swoistą niezależność ekonomiczną, dzięki której mogli świadczyć pomoc innym i brać odpowiedzialność za walkę o wolność. Społeczność wiejska miała postawy solidarnościowe ugruntowane w wierze katolickiej i polskiej tradycji, dzięki czemu chłopci wchodzili w struktury Polskiego Państwa Podziemnego i aktywnie uczestniczyli w zbrojnym ruchu oporu. Mieszkańcy wsi utworzyli podziemną organizację wojskową Batalionów Chłopskich, której głównym celem było przeciwdziałanie eksploatacji gospodarczej i biologicznej wsi. Należy też pamiętać o tym, że aż 45% członków Armii Krajowej pochodziło ze wsi. Chłopci często w swoich domostwach z narażeniem własnego życia ukrywali zarówno Żydów, poszukiwanych członków AK, jak i najcenniejsze dobra kultury, chroniąc je tym samym przed grabieżą niemiecką [Gmitruk 2023, s. 1].

Urszula Ostrowska wskazuje, że „fundamentem koncepcji wartości patriotyzmu w omawianym czasie była heroiczna walka z okupantem rozumiana jako środek do uzyskania wolności oraz troska o utrzymanie kultury, tradycji polskiej oraz walkę o język polski, jak również zapewnienie wykształconej kadry zdolnej do zarządzania krajem po odzyskaniu niepodległości” [2019, s. 33–56]. Żywiłowo powstawały najróżniejsze formy oporu społecznego, jak tajne nauczanie, podziemna prasa i życie kulturalne. Polacy wykazywali troskę o tradycję, kulturę i historię własnego kraju, demonstrowali symbole narodowe, czytali polską literaturę, śpiewali pieśni patriotyczne, organizowali tajne koncerty czy przedstawienia teatralne [Grzybek i in. 2014, s. 28], prowadzili tajne komplety na każdym poziomie nauczania. Kładziono duży nacisk na kształcenie kadr administracyjnych i technicznych [Ostrowska 2019, s. 33–56].

W okresie walk o wolność powstawało wiele utworów literackich, wierszy i pieśni patriotycznych. Szczególny wyraz patriotyzmu pojawiał się w literaturze Jerzego Andrzejewskiego, Tadeusza Borowskiego, Józefa Mackiewicza, Aleksandra Kamińskiego i poezji Czesława Miłosza, Jerzego Zagórskiego czy Tadeu-

sza Gajcego. W twórczość literacką wpisany był postulat walki z okupantem i gotowość do ofiary w celu odzyskania przez ojczyznę niepodległości. Nikt nie kwestionował sensowności dążeń niepodległościowych i walki, spierano się jedynie o to, jakimi środkami i w jaki sposób walczyć o wolną Polskę. Pisano także piosenki partyzanckie, wydawano druki i czasopisma podziemne [Kopiński 2006, s. 265–281]. Patriotyzm był wszechobecny w życiu Polaków w czasie II wojny światowej, pomimo że Niemcy niszczyli dorobek wielu pokoleń, grabili majątki i dzieła sztuki, prześladowali, dokonywali aktów terroru, uśmiercali ludzi w fabrykach śmierci. Polacy nie tracili woli walki i przelewali krew za swój kraj [Ostrowska 2019, s. 33–56].

Wielkim heroizmem wykazali się żołnierze Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych, wywołując 1 sierpnia 1944 roku zbrojne wystąpienia przeciwko Niemcom w Warszawie. Chociaż uzbrojenie powstańców było bardzo słabe, w pierwszych dniach odnieśli oni zwycięstwo dzięki swojej odwadze, męstwu i zapałowi do walki. Dzielnie walczyli przez 63 dni, po których powstanie upadło. Zginęło kilkanaście tysięcy żołnierzy, Niemcy wymordowali około 150 tysięcy mieszkańców Warszawy, a pozostałych wywozili na przymusowe roboty lub do obozów koncentracyjnych. Prawie całe miasto zamieniło się w ruinę [Szarek i Szarek 2011, s. 247–250].

Dużym patriotyzmem wykazały się osoby osadzone w niemieckich obozach koncentracyjnych i obozach zagłady. Dla setek tysięcy Żydów, Cyganów, Polaków, dla inteligencji, duchownych z wielu narodów świata oznaczały one kres ich ziemskiej wędrówki. Symbolem losu Polaków stały się łagry, więzienia, a nade wszystko Katyń, gdzie Rosjanie rozstrzelali – najczęściej strzałem w tył głowy – ponad 21 tysięcy polskich oficerów, funkcjonariuszy policji, staży więziennej, działaczy społecznych, urzędników państwowych, księży. Władze radzieckie uważały Polaków za wrogów i w ramach reparaacji dokonały masowych deportacji, głównie na Syberię i do Kazachstanu. Wielu z nich nie wytrzymało trudów podróży, inni zmarli, wycieńczeni ciężką pracą w łagrach [Sierpowski 1997, s. 133–135]. Osoby te można nazwać anonimowymi patriotami, którzy umierali za Polskę w milczeniu, a o ich śmierci nikt nie wiedział, nie zostali oni godnie pochowani, tylko spoczywają zakopani w lesie, stepie lub polu, bez grobu i krzyża na nim.

2.5. Patriotyzm w okresie realnego socjalizmu

Jeszcze zanim zakończyła się wojna, przywódcy wielkich mocarstw walczących z Niemcami, tj. Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i ZSRR, ustalili nowe granice Polski. Związek Sowiecki zabrał Polsce Kresy Wschodnie aż do

rzeki Bug, a Polskę powiększono o ziemie zachodnie, tzw. Ziemie Odzyskane. Granica zachodnia miała leżeć na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Socjalizm w Polsce zmienił także obraz i definicję patriotyzmu, który stał się obiektem gry politycznej. W Moskwie w 1943 roku powołano Związek Patriotów Polskich (ZPP). Była to organizacja polityczna nadzorowana przez komunistów radzieckich, prowadząca na dużą skalę akcję propagandową wśród Polaków mieszkających w ZSRR po wyprowadzeniu Armii Polskiej generała Władysława Andersa na Bliski Wschód. Celem ZPP było przejęcie władzy przez komunistów w Polsce po zakończeniu wojny. Został on zrealizowany. Po zakończeniu II wojny światowej Polska była państwem marionetkowym, gdzie faktyczną władzę sprawowali komuniści zależni od ZSRR. Dysponowali perfekcyjną, zorganizowaną siatką represji oraz agentury, która brutalnie rozprawiała się ze swoimi politycznymi przeciwnikami. Polakom odgórnie narzucono obowiązek współpracowania z ówczesną władzą oraz wspierania sojuszu ze Związkiem Radzieckim, indoktrynowano ich i ograniczono im wolność obywatelską. Brakowało wolności słowa oraz wyrażania swoich poglądów – władzy nie można było krytykować [Ostrowska 2019, s. 33–56]. Komuniści pragnęli wynarodowić mentalnie Polaków. Państwo Ludowe wyznaczało standardy patriotyzmu, definiowało, co znaczy być patriotą i jakie są wzorce słusznej patriotycznej postawy. Akcenty ustawiano na opak. Ludzi współpracujących z sowieckim okupantem nazwano patriotami, natomiast tych, którzy wciąż pragnęli Polski wolnej, niepodległej, nawet za cenę własnego życia, nazwano bandytami, faszystami. System socjalistyczny narzucał i definiował, kto jest wrogiem, a kto przyjacielem. Zgodnie z myślą socjalistyczną patriotyzm to: „miłość własnej ojczyzny, połączona z oddaniem swemu narodowi, z miłością, szacunkiem i pracą nie na rzecz Polski w ogóle, lecz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” [Jedynak 2004, s. 15]. Zgodnie z założeniami władz Polski Ludowej postawa patriotyczna to taka, która stawiała interes partii socjalistycznej ponad własny. Ówczesny patriota musiał przede wszystkim odnaleźć się w socjalistycznej rzeczywistości, zaakceptować ogólne idee i przyjąć je jako swoje osobiste pole działania, a w szczególności musiał walczyć o socjalistyczny postęp w socjalistycznym państwie i społeczeństwie.

W takim państwie nie było miejsca dla myślących inaczej: „Kto nie był z nami, był przeciwko nam” [Ostrowska 2019, s. 33–56]. Każdy, kto nie zgadzał się na uzależnienie polityczne i gospodarcze Polski od ZSRR, stawał się wrogiem. A każdego wroga trzeba zwalczać i państwo socjalistyczne z determinacją i brutalnością zwalczało wszelką myśl i inicjatywę wolnościową.

Władze komunistyczne kreowały wzór patrioty-towarzysza, który wspierał państwo i system komunistyczny [Karpiński 1988, s. 51; Walicki 1991, s. 23; Sychowicz, s. 185–196]. Komuniści nienawidzili Polaków, którzy walczyli o wolną Polskę, i robili wszystko, aby zniszczyć polską kulturę, tradycję i historię. Chcieli napisać ją od nowa, bez odwoływania się do chrześcijańskiej tradycji, zakłamując i przeinaczając minione wydarzenia, m.in. zmienili godło polskie – zdjęli Orłu

Białemu koronę, symbol niepodległości. Pozbawiali też życia lub więzili w więzieniach wszystkich przeciwników nowego ustroju.

Od momentu wkroczenia Armii Czerwonej na ziemie polskie faktyczną władzę w Polsce sprawowali generałowie i funkcjonariusze sowieccy. Z inicjatywy radzieckiego generała, stalinowskiego zbrodniarza, Iwana Sierowa zostali podstępnie aresztowani i nielegalnie przewiezieni do Moskwy przywódcy Polskiego Państwa Podziemnego. Tam wytoczono im tzw. proces szesnastu, a następnie skazano ich na wieloletnie więzienia. Było to wydarzenie bez precedensu w europejskich relacjach dyplomatycznych – jedno państwo porwało, uwięziło i bezprawnie osadziło przywódców politycznych innego państwa.

Pomimo zalania ziem polskich wojskami Armii Czerwonej opór Polaków przed sowietyzacją Polski wciąż był silny, stawiali oni czynny opór władzy oraz indoktrynacji. Nadal działały państwo podziemne i partyzantka konspiracyjna. Na początku 1945 roku została rozwiązana Armia Krajowa (AK), ale wielu jej oficerów i żołnierzy wypełniło szeregi zrzeszenia Wolność i Niepodległość (WiN), które kontynuowało działania AK. Oddziały partyzanckie walczyły o niepodległość, zachowanie wiary i tradycji polskiej. Na Lubelszczyźnie działał oddział WiN dowodzony przez oficera Wojska Polskiego, cichociemnego, majora Hieronima Dekutowskiego „Zaporę”.

Najsłynniejszą partyzancką formacją broniącą polskości Wileńszczyzny była V Wileńska Brygada dowodzona przez majora Zygmunta Szendzielarza „Łupaszkę”. W 1944 roku, po zajęciu Wilna przez ZSRR, oddział przeniósł się do Polski. Działał na Pomorzu, Podlasiu oraz Białostocczyźnie, nękał strukturę administracji komunistycznej. Zygmunt Szendzielarz, aresztowany w 1948 roku, po brutalnym śledztwie został w 1951 roku zamordowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa.

Wzorem patriotki była też Danuta Siedzikówna „Inka”, sanitariuszka V Brygady Wileńskiej, która w 18. roku życia, po brutalnym śledztwie Urzędu Bezpieczeństwa, została zamordowana w gdańskiej siedzibie UB. Przeszła do historii jako ta, która pomimo ciężkich tortur w katowni Urzędu Bezpieczeństwa nikogo nie zdradziła. Skazana na karę śmierci, przed wykonaniem wyroku krzyknęła: „Niech żyje Polska” [Szarek i Szarek 2011, s. 253–261].

W Polsce dzięki chłopom nie udało się stworzyć wielkich kolchozów jak w innych sąsiadujących krajach socjalistycznych. Mieszkańcy wsi stali się po wojnie głównym adresatem wprowadzanych przez komunistów reform, ale później stanowili oni także jedną z grup najbardziej opornych wobec absurdałnych pomysłów władzy socjalistycznej, jak np. kolektywizacji rolnictwa.

Po II wojnie światowej najważniejszym problemem na wsi był tzw. głód ziemi – wieś była przeludniona (mieszkało tam ok. 70% wszystkich mieszkańców Polski). Wielu chłopów pracowało na niewielkich gospodarstwach rolnych albo byli wręcz bezrolni. Władze socjalistyczne, chcąc zlikwidować polskie ziemiaństwo w latach 1944–1948, wprowadziło reformę rolną mającą na celu zlikwidowanie

około 10 tysięcy majątków ziemskich. W ten sposób przejęto 6 mln ha ziemi, tworząc z nich ok. 750 tysięcy nowych prywatnych gospodarstw rolnych o średniej powierzchni 6 ha użytków rolnych i 4,5 tysiąca państwowych gospodarstw rolnych o przeciętnej powierzchni 333 ha. W kolejnych latach zmuszano gospodarzy rolnych do przystępowania do kołchozów, straszono ich aresztowaniami, niszczone im mienie i dobytek gospodarczy, przeszukiwano domy, nakładano wysokie podatki, co doprowadzało chłopów do bankructwa lub wpędzało w poważne problemy finansowe. Jednak polscy chłopci nie chcieli przystępować do kolektywizacji wsi, odmawiali współpracy z władzą w tym zakresie, nie chcieli pozbyć się niedawno zdobytej własności prywatnej. Opór ich był tak silny, że powstałe Państwowe Gospodarstwa Rolne miały niewielkie znaczenie dla produkcji rolniczej. Była ona skupiona głównie w rękach prywatnych, mimo że przedsiębiorstwa w innych sektorach gospodarczych udało się upaństwowić.

Po śmierci Stalina w 1953 roku nastąpił okres tzw. odwilży, a wraz z nim zaczęły nasilać się protesty społeczne, brutalnie tłumione przez Ludowe Wojsko Polskie i Urząd Bezpieczeństwa. Polacy pragnęli wolności, wykazywali wielką wolę walki o wolność. Masowe mordy, aresztowania i inne represje nie złamały Polaków, ale potęgowały jeszcze większy sprzeciw. Społeczeństwo polskie odrzuciło patriotyzm narzucany przez władzę sowiecką – tzw. patriotyzm koncesjonowany – i nie dało się uwieść komunistycznej indoktrynacji.

Za czasów komunistycznych wieś miała dostęp do edukacji, ochrony zdrowia, elektryfikacji, jednak doktryna komunistyczna deprecjonowała życie na wsi na rzecz życia miejskiego. Wielu chłopów przeprowadziło się do miasta, znajdując tam zatrudnienie.

W latach 70. XX wieku nastąpiło zwiększenie zapotrzebowania na żywność, zlikwidowano także obowiązkowe dostawy, a rolników objęto obowiązkowym ubezpieczeniem społecznym i bezpłatną opieką zdrowotną. Zaprzestano zmuszania chłopów do kolektywizacji wsi. Od 1980 roku następowała powolna zapaść wsi, ale chłopci nadal cenili wartość prywatną i swoją kulturę. W tamtym okresie to właśnie poza miastem kultywowano wartości, które w dużym stopniu przyczyniły się do ostatecznego upadku państwa komunistycznego. Bez przywiązania do tradycyjnych wartości, polskiej tożsamości, wiary katolickiej, etosu oporu przeciwko zewnętrznej opresji trudno wyobrazić sobie powstanie Solidarności.

Władze PRL-u bezskutecznie próbowały zgasić ruchy wolnościowe i patriotyczne początku lat 80. poprzez wprowadzenie stanu wojennego. Polacy wciąż walczyli o wolność. „Tymczasem kierujące się pragmatycznymi wartościami władze komunistyczne podążając tropem koncesjonowanego patriotyzmu, w drodze negocjacji z opozycji doprowadziły do porozumienia podczas rozmów przy Okrągłym Stole” [Ostrowska 2019 s. 33–56]. Owocem rozmów były pierwsze częściowo wolne wybory w 1989 roku.

2.6. Patriotyzm po 1989 roku

Rok 1989 był przełomem dziejowym w życiu Polaków i wiązał się ze zmianami ustrojowymi oraz kształtowaniem się postaw demokracji [Wołoszyn 2017, s. 180]. Po 1989 roku polski patriotyzm zmienił swój charakter, przekształcając się coraz wyraźniej z zewnętrznoroszczeniowego w wewnętrznoroszczeniowy. Ogół Polaków, podobnie jak szlachta w XVI czy XVII wieku, żywił przekonanie, że patriotyzm to służba dla ojczyzny, ale należycie wynagradzana [Tazbir 2004, s. 52].

Patriotyzm społeczeństwa polskiego lat 90. XX wieku oscylował pomiędzy wzorcem romantycznym – nawiązującym do interpretacji martyrologiczno-bohaterskiej dziejów i teraźniejszości narodowej, a pozytywistycznym – oznaczającym przede wszystkim pracę dla kraju. Z czego pierwszy uległ znacznemu osłabieniu [Kurczewska 1997, s. 419].

Polakom w tamtym okresie towarzyszyła także wyrozumiałość dotycząca zmiany obywatelstwa. Wcześniej osoby wyjeżdżające na emigrację deklarowały gotowość powrotu, jeśli materialna lub polityczna sytuacja w Polsce radykalnie się poprawi. Po 1989 roku wielu emigrantów, szczególnie tych, którzy udali się do USA lub Republiki Federalnej Niemiec, z góry wyrażało zgodę na to, aby ich dzieci całkowicie się zasymilowały z nowym środowiskiem [Tazbir 2004, s. 52].

Typem bohatera narodowego był w tym czasie człowiek sukcesu, np. Józef Piłsudski, Maria Skłodowska-Curie czy papież Jan Paweł II. Wcześniej zwierzchnik kościoła katolickiego był przede wszystkim papieżem, natomiast Jan Paweł II był przede wszystkim Polakiem [Tazbir 2004, s. 52].

W 2004 roku Polska weszła do Unii Europejskiej. W tym czasie Polakom towarzyszyła obawa o utrzymanie polskości: kultury, tradycji historycznej, języka oraz rozumienia patriotyzmu. Zdaniem niektórych wszystko to mogło zaniknąć pod wpływem kosmopolityzmu i globalizacji. Obawy te były spowodowane głównie doświadczeniami historycznymi kraju, który na przestrzeni 300 ostatnich lat posiadał tylko 30–40 lat pełnej wolności i suwerenności: okres Sejmu Czteroletniego, kilka miesięcy powstania listopadowego, okres II Rzeczypospolitej czy początki III RP [Tazbir 2004, s. 52–53]. Również Ryszard Legutko, mówiąc o suwerenności narodu, państwa i umysłu, zwrócił uwagę na dwa czynniki, które „pogłębiły w nas mentalność niesuwerenną sprawiającą, że wolimy być kibicami, a nie graczami” [Legutko 2014, s. 17], a mianowicie członkostwo Polski w Unii Europejskiej i dokonujące się procesy globalizacyjne.

2.7. Patriotyzm współczesny

Dzieje Polski i łączące się z nimi przejawy patriotyzmu opisane we wcześniejszych rozdziałach stanowiły punkt wyjścia dla współczesnego patriotyzmu [Ziemianin 2018, s. 232]. Ziemianin [2018, s. 234–235] zwróciła uwagę na to, że Polaków nadal łączą katastrofy, klęski, wielkie tragedie, nieszczęścia. Potrafią oni z jednej strony solidarnie się wspierać, zwłaszcza w trudnych chwilach, ale z drugiej strony wiele ich dzieli i potrafi skłócić, np. podejście do katastrofy smoleńskiej, która miała miejsce w 2009 roku.

Wiłkomirska i Fijałkowski zauważyli, że „wciąż żywy jest martyrologiczny patriotyzm. Stąd obraz współczesnego Polaka, który odczuwa dumę narodową, darzy szacunkiem symbole narodowe, ale też rozpamiętuje historyczne krzywdy dokonane na polskim narodzie” [2016, s. 163]. Wskazują oni też na słabą granicę dzielącą patriotyzm od nacjonalizmu [Wiłkomirska i Fijałkowski 2016, s. 67]. W Polsce nacjonalizm ma negatywne i wrogie skojarzenia, co wyływa bezpośrednio z naszej historii. W szczególnych sytuacjach może stanowić zagrożenie, poza granicami Polski często jest traktowany jako neutralny i nieszkodliwy. Według badań CBOS [Boguszewski i Głowacki 2016, s. 11–20] ponad trzy czwarte badanych osób uważa, że należy kupować polskie produkty, a nie zagraniczne (76%), oraz że powinien być wprowadzony zakaz sprzedaży ziemi obcokrajowcom (76%). Respondenci wyrażali także pogląd, że naród polski był bardziej i częściej krzywdzony w przeszłości niż inne narody (76%). Takie opinie nie przekładają się jednak na niechęć do obcokrajowców lub wywyższanie się Polaków nad innymi grupami etnicznymi.

Współczesnym zjawiskiem jest także patriotyzm konsumencki i ekonomiczny. Ten pierwszy polega na preferowaniu nabywania rodzimych produktów [Wołoszyn 2017, s. 183–184]. Przejawami drugiego z wymienionych jest kupowanie produktów rodzimej produkcji, w lokalnych, osiedlowych sklepach, a także rzetelne i uczciwe płacenie podatków. Komunikat z badań CBOS na temat patriotyzmu gospodarczego [Felisiak 2017, s. 1–4] pokazuje, że najistotniejszymi kryteriami, jakimi kierują się konsumenci, kupując podstawowe produkty, są przede wszystkim stała cena (81% wskazań) i wysoka jakość (76%), na trzecim miejscu uplasowało się polskie pochodzenie produktu (46%). Grupa konsumentów kierująca się patriotyzmem ekonomicznym podczas zakupów zwiększyła się o 13 punktów procentowych w porównaniu z badaniami z 2016 roku. Konsumentów, którzy wybrali tę odpowiedź, poproszono o sprecyzowanie powodów, a wskazane motywacje podzielono na trzy grupy i przedstawiono w tabeli 2.1. Pierwsza obejmuje uzasadnie-

nia odwołujące się do własności produktów, druga – związane z patriotyzmem konsumenckim, a trzecia – odwołania do patriotyzmu. Argumenty z pierwszej grupy częściej niż inni podawali najstarsi badani, mieszkańcy wsi, najslabiej wykształceni, niezadowoleni z własnej sytuacji materialnej, uzyskujący niskie lub przeciętne dochody *per capita*, uczestniczący w praktykach religijnych kilkakrotnie w tygodniu. Natomiast krajowe towary – z myślą o kreowaniu produktu krajowego brutto (PKB), zwiększaniu przychodów lokalnym przedsiębiorstwom i powiększaniu miejsc pracy – częściej niż inni kupowali respondenci poniżej 45. roku życia, osoby mające średnie lub wyższe wykształcenie, mieszkańcy dużych miast oraz uzyskujący najwyższe dochody *per capita* [Felisiak 2017, s. 1–4].

Tabela 2.1. Odpowiedzi na pytanie „Dlaczego kupując produkty codziennego użytku kieruje się Pan(i) polskim pochodzeniem produktu?”

Odpowiedzi respondentów, którzy zadeklarowali, że kierują się polskim pochodzeniem produktu (N = 450)		
57%: specyfika produktów, w tym:	43%: pozytywny wpływ na sytuację w Polsce, w tym:	12%: odpowiedzi odnoszące się ogólnie do polskości i patriotyzmu, np. wybieram polskie produkty, bo są polskie, bo jestem patriotą, szanuję to co polskie itp.
<ul style="list-style-type: none"> – 47%: przekonanie o dobrej (lub najlepszej) jakości polskich produktów – 13%: zaufanie do polskich producentów, większa wiedza o produktach, przyzwyczajenie do marek – 1%: korzystna cena polskich produktów 	<ul style="list-style-type: none"> – 31%: chęć wspierania polskiej gospodarki – 12%: chęć wspierania polskich przedsiębiorstw – 3%: chęć wspieranie zatrudnienia i poprawa sytuacji pracowników w Polsce – 1%: niechęć do wspierania obcej gospodarki, zagranicznych producentów 	

Źródło: Felisiak 2017, s. 3–4

W przeważającej opinii według badań CBOS zachowania właściwe dla postawy patriotycznej to robienie zakupów w lokalnych, osiedlowych sklepach (81%), kupowanie polskich produktów (74%) oraz uczciwe płacenie podatków (77%) [Felisiak 2017, s. 6–7].

Obecnie pojawił się również towarzyszący imprezom sportowym i związany z silnymi emocjami patriotyzm sportowy. Jest on źródłem zarówno dumy narodowej, jak i narodowych dramatów [Wołoszyn 2017, s. 183–184]. Według badań CBOS duma z bycia Polakiem jest ściśle powiązana z odnoszeniem sukcesów w sporcie (24% wskazań) [Głowacki 2018, s. 2–3].

Kolejny przejaw współczesnego patriotyzmu to patriotyzm obywatelski, czyli społeczna aktywność w ramach danej grupy, rzetelna praca zawodowa, wypełnianie obowiązków wobec państwa, udział w wyborach [Wołoszyn 2017, s. 183–184].

Zdaniem Moniki Ziemiańin [2018, s. 236] patriotyzm narodowo-tradycyjny obecnie przeważa w nad patriotyzmem konstruktywnym, otwartym, obywatelskim i demokratycznym. Również dane empiryczne (wyniki badań CBOS „Patriotyzm Polaków”) potwierdzają, że polski patriotyzm charakteryzuje się martyrologią i narodową tradycją, korzysta z polskiej historii, kultury, obyczajów i tożsamości etnicznej. Ważnymi elementami postaw patriotycznych i poczucia dumy narodowej są zdaniem respondentów barwy narodowe, polska historia i tradycja, natomiast patriotyzm obywatelski jest przez nich prawie nieodczuwany. Jego znaczenie jednak wzrosło na przestrzeni minionych lat, zmniejsza się za to wskaźnik osób wiążących patriotyzm z wychowaniem religijnym [Głowacki 2018, s. 1–10].

Pedagodzy Anna Wiłkomirska i Adam Fijałkowski [2016, s. 163] zwracają uwagę na to, że patriotyzm obywatelski powinien być przedmiotem edukacji młodych Polaków. Postulują oni następujący kierunek działania: „w szkole winien być budowany kapitał społeczny, ceniona prospołeczność, aktywne współdziałanie, odpowiedzialność nie tylko za siebie, ale za innych, za wspólnotę”.

2.8. Podsumowanie

Podsumowując, Polska charakteryzuje się wielobarwnością patriotyzmu [Ziemiańin 2018, s. 231]. Jego ewolucja miała związek z sytuacją społeczną, gospodarczą i polityczną kraju oraz była od tej sytuacji zależna [Wołoszyn 2017, s. 181].

W średniowieczu patriotyzm traktowano jako miłość do kraju i króla – posłuszeństwo wobec władcy, miłość do polskich symboli i języka, gotowość do ofiary i poświęcenia własnego życia i najbliższych dla dobra ojczyzny. Literatura epoki odrodzenia szkicowała ideał ziemianina, szlachcica i obywatela, a także podkreślała znaczenie lokalnego patriotyzmu, który był rozumiany jako miłość i przywiązanie do „małej ojczyzny”, tj. miejsca zamieszkania. W XVI wieku patriotyzm wiązano z miłością do ojczyzny i wiarą w Boga oraz posłuszeństwem Kościołowi katolickiemu. Były to podstawy do narodzenia stereotypu Polaka-katolika, który przez kolejne dziesięciolecia był wyznacznikiem patriotyzmu i polskości. Oświecenie, które przyniosło centralizację państwa, wprowadziło też patriotyzm obywatelski, czyli przywiązanie do państwa i troskę o nie, ale również nałożyło na obywateli obowiązek wywiązywania się ze swoich powinności, np. płacenia podatków [Wołoszyn 2017, s. 181].

W XIX wieku nastąpiła komplikacja – względnie jednolity patriotyzm, utrzymujący się od kilku wieków, uległ rozwarstwieniu. W latach niewoli zrodził się trzy współistniejące, łączące się ze sobą i uzupełniające nawzajem typy patriotyzmu [Ziemiańin 2018, s. 232; Wołoszyn 2017, s. 182]:

- niepodległościowy, tj. gotowość złożenia swojego życia na ołtarzu ojczyzny, walka i czyn zbrojny;
- modernizacyjny, rozumiany jako ulepszanie ojczyzny w sensie gospodarczym i cywilizacyjnym, praca i życie dla ojczyzny;
- republikański, czyli kierujący się w stronę społeczności lokalnej, małej ojczyzny.

W okresie międzywojennym wyłoniły się następne odmiany patriotyzmu: państwowy na czele z Józefem Piłsudskim i narodowy z Romanem Dmowskim. Podział ten był rezultatem przeciwstawiania sobie „narodu” i „państwa” oraz próby określenia ich wzajemnych relacji. Punktem kulminacyjnym napięć był okres PRL-u, gdy patriotyzm narzucany przez władze komunistyczne nie spotkał się z aprobatą. Polacy mieli wtedy do czynienia z patriotyzmem zakłamanym, służalczym i prosowieckim, ale nie pozbyli się patriotyzmu przejawiającego się szacunkiem do Polski. W latach 80. przejawem patriotyzmu był opór wobec władzy ludowej [Ziemiański 2018, s. 232; Wołoszyn 2017, s. 182]. Kolejne lata to przeplatające się w różnych proporcjach przejawy patriotyzmu narodowo-tradycyjnego i obywatelskiego. Obecnie możemy także mówić o nowych typach – patriotyzmie gospodarczym, konsumenckim i sportowym.

Polskie symbole narodowe

Każde państwo przywiązuje specjalną rolę do symboli, które są traktowane jako wyróżniki i specjalne elementy. W Europie za symbole o szczególnym znaczeniu uznaje się flagę, godło oraz hymn. W czasach panowania królów symbole państwowe zmieniały się dość często, bo wraz z aktualnym władcą. Później towarzyszyły one zmianom ustrojowym, które zachodziły w państwie – były to nieznaczne modyfikacje stanowiące symboliczny wyraz przemian w państwie [Grabowski 2011, s. 33].

Polskie symbole narodowe zostały opisane w ustawie z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych. Należą do nich biało-czerwone barwy, godło – Orzeł Biały oraz hymn *Mazurek Dąbrowskiego*. „Otaczanie tych symboli czcią i szacunkiem jest prawem i obowiązkiem każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej oraz wszystkich organów państwowych, instytucji i organizacji” [Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle..., art. 1 ust. 2]. Zapisy na temat polskich symboli narodowych znajdują się także w art. 28 ust. 1–5 Konstytucji RP [Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.].

„Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej” [Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 28 ust. 4], co znaczy, że obowiązkiem każdego Polaka, instytucji, urzędów i organizacji działających w Polsce jest otaczanie tych symboli największą czcią i szacunkiem. Godło i barwy RP powinny być umieszczane – a hymn wykonywany lub odtwarzany – w sposób, który zapewni im należną cześć i szacunek. Co ważne, symbole RP nie mogą być umieszczane na przedmiotach, które służą do obrotu handlowego. Dozwolone jest umieszczanie godła lub barw narodowych w stylizowanej albo artystycznie przetworzonej formie [Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle..., art. 15–16].

Symbole narodowe i państwowe często są zbliżone, a w wielu przypadkach nawet identyczne. Wyróżnia je jednak fakt prawnego uznania za oficjalne symbole określonego państwa. W Polsce nie mamy wyraźnego wyodrębnienia kategorii symboli państwowych i narodowych, co znaczy tyle, że godło, herb i barwy są traktowane jednocześnie jako symbole narodowe oraz państwowe. Jedyne w przypadku hymnu można mówić o wielości narodowych pieśni hymnicznych,

z których tylko jedna jest hymnem państwowym. Polskie symbole narodowe i państwowe charakteryzują się dość dużą trwałością i podlegały niewielkim zmianom w ciągu ostatnich lat [Grabowski 2011, s. 33, 51]:

- polskie godło państwowe, które wyobraża orła, jest używane od niemal 1000 lat,
- herb państwowy, który przedstawia białego orła na czerwonym tle, jest używany od ponad 800 lat,
- biało-czerwone barwy jako symbol narodowy funkcjonują od 230 lat, a jako symbol państwowy od prawie 100 lat,
- *Mazurek Dąbrowskiego* jako hymn narodowy funkcjonuje od ponad 200 lat, a jako hymn państwowy od ponad 90 lat.

3.1. Godło Rzeczypospolitej Polskiej

Godło państwowe według *Słownika Języka Polskiego* PWN to „wizerunek będący symbolem państwa, umieszczany na flagach, pieczęciach, monetach” [<https://sjp.pwn.pl/godlo.html>]. Obecne godło Rzeczypospolitej Polskiej to wizerunek orła białego ze złotym dziobem i szponami oraz ze złotą koroną na głowie zwróconej w prawą stronę. Orzeł ma rozwinięte skrzydła i jest umieszczony w czerwonym polu tarczy [Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle..., art. 2 ust. 1].

Od tysiącleci orzeł uważany był za króla ptaków, symbolizującego potęgę i władzę. Z tych powodów polscy władcy z dynastii Piastów zaczęli umieszczać jego wizerunek na tarczach, chorągwiach, monetach i pieczęciach. Najstarszą zachowaną monetą z ukoronowanym orłem jest denar pierwszego króla Polski – Bolesława Chrobrego. Orzeł w koronie w tarczy stał się oficjalnym herbem państwa polskiego w XIII wieku, za panowania króla Przemysła II [Znamierowski 2003, s. 111].

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, na mocy Ustawy z 1 sierpnia 1919 roku o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej [Dz.U. 1919 nr 69 poz. 416], oficjalnym herbem Rzeczypospolitej Polskiej stał się biały orzeł w koronie w czerwonym polu. Przypominał on kształtem polskiego orła białego z okresu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego – ostatniego króla Polski. Miało to nawiązywać do tradycji przedrozbiorowej i wskazywać na ciągłość państwa polskiego. Orzeł został umieszczony w nowożytnej tarczy francuskiej – prostokątnej i na dole zakończonej jęczyzkiem.

W 1927 roku podjęto decyzję o zmianie wzoru herbu Rzeczypospolitej Polskiej. Nowy projekt nawiązywał bezpośrednio do orła białego z czasów Stefana Batorego. Po zakończeniu II wojny światowej władze komunistyczne, które były za-

leżne od Związku Radzieckiego, pozbawiły polskiego orła korony, czyli jego wielowiekowego atrybutu. Dla większości Polaków akt ten symbolizował zniewolenie narodu. Jednocześnie Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie, który był kontynuacją władz II Rzeczypospolitej i urzędował w latach 1940–1990 w Londynie, używał herbu z 1927 roku. W 1956 roku wprowadzono kolejną zmianę – zamknięto koronę i zwieńczono ją krzyżem.

Dopiero po przemianach politycznych z 1989 roku orłu białemu przywrócono jego złotą koronę 31 grudnia 1989 roku na mocy Ustawy z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [art. 1 pkt 19]. Nowy herb, obowiązujący do dziś, wprowadzono dopiero 22 lutego 1990 roku na mocy Ustawy z dnia 9 lutego 1990 roku o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej. Wykorzystano nieznacznie zmieniony projekt z 1927 roku, m.in. zlikwidowano złotą bordiurę tarczy [<https://edukacja.ipn.gov.pl/download/210/421395/WystawasymbolenarodoweA3S.pdf>]. Zmiany wyglądu herbu przedstawiono na rysunku 3.1.

Herb Rzeczypospolitej Polskiej wprowadzony na mocy rozporządzenia z dnia 13 grudnia 1927 r.

Herb PRL wprowadzony dekretem z dnia 7 grudnia 1955 r.

Herb Rzeczypospolitej Polskiej wprowadzony dekretem Prezydenta RP na Uchodźstwie z dnia 11 listopada 1956 r.

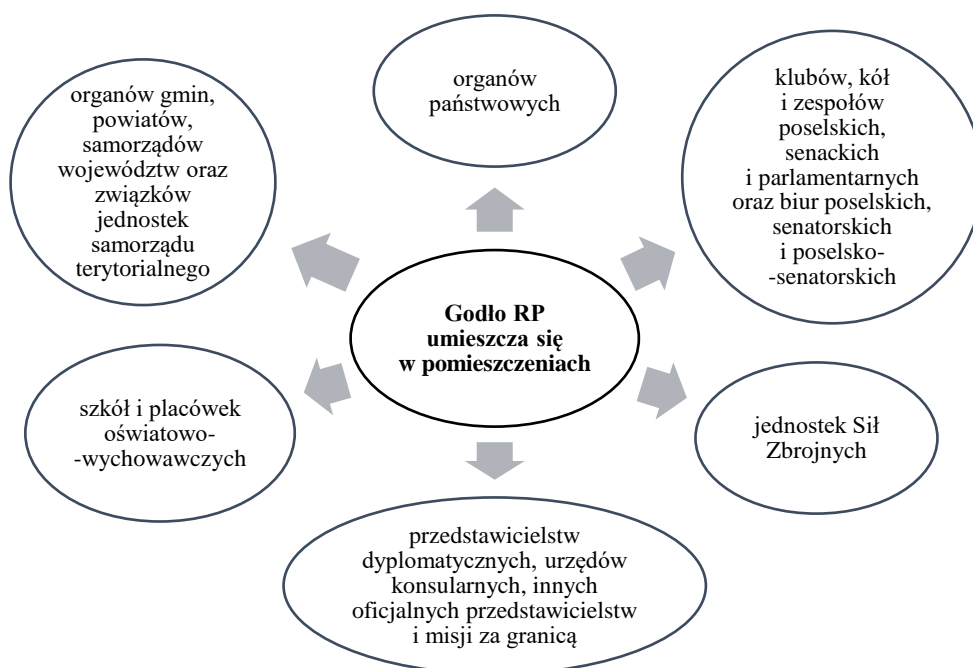
Herb Rzeczypospolitej Polskiej wprowadzony na mocy ustawy z dnia 9 lutego 1990 r.

Rysunek 3.1. Zmiany wyglądu godła w XX wieku

Źródło: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach; Dekret z dnia 7 grudnia 1955 r. o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych; Ustawa z dnia 9 lutego 1990 r. o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej; Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach, barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach przez dodanie Krzyża w Koronie; Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (art. 3.1.)

Godło jest umieszczane zwłaszcza w pomieszczeniach urzędowych, salach wykładowych, lekcyjnych i posiedzeń oraz innych budynkach użyteczności pu-

blicznej (rys. 3.2). Umieszcza się je także na stroju reprezentacji kraju, reprezentacji olimpijskiej i paraolimpijskiej, na zasadach, które zostały określone w Ustawie z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie [art. 3 ust. 1 i art. 3a].

Rysunek 3.2. Pomieszczenia, w których umieszczane jest godło Rzeczypospolitej Polskiej

Źródło: Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych, art. 3.1

3.2. Barwy Rzeczypospolitej Polskiej i flaga państwowa

Barwy narodowe, państwowe według *Słownika języka polskiego PWN* to „połączenie kolorów w ściśle określonym porządku, będące symbolem danego państwa, występujące na flagach i innych znakach państwowych” [<https://sjp.pwn.pl/sjp/barwy-narodowe-panstwowe;2443084.html>], a flaga to „przymocowany do drzewca kawałek tkaniny określonej formy i barwy” [<https://sjp.pwn.pl/flaga.html>].

Barwy RP to kolory biały i czerwony ułożone w dwóch poziomych i równoległych pasach o tej samej szerokości: na górze jest kolor biały, a na dole czerwony.

Tabela 3.1. Warianty flagi Polski

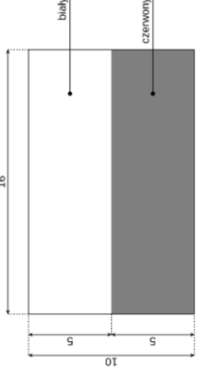

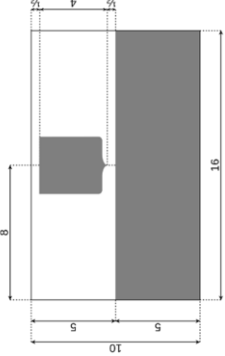

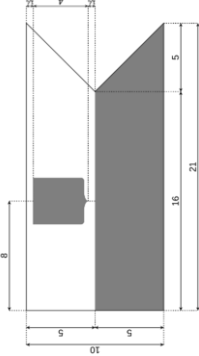

Rodzaj	Wygląd	Konstrukcja	Proporcje	Opis	Użycie
Flaga państwowa			5 : 8	flaga jest złożona z dwóch poziomych pasów: białego i czerwonego	<ul style="list-style-type: none"> • flaga narodowa • bandera cywilna i państwowa (na wodach śródlądowych)
Flaga państwowa z godłem RP			5 : 8	flaga państwowa z godłem RP umieszczonym pośrodku białego pasa	<ul style="list-style-type: none"> • flaga państwowa (za granicą) • bandera cywilna i państwowa (na morzu) • bandera jednostek policji na wodach śródlądowych
Bandera wojenna RP			1,2 : 1	flaga składa się z dwóch pasów: białego i czerwonego, jest zakończona dwoma trójkątnymi językami na wolnej krawędzi; pośrodku białego pasa, w części pomiędzy krawędzią przydźwecową, a wierzchołkiem wcięcia między językami znajduje się godło RP	<ul style="list-style-type: none"> • flaga i bandera wojenna

Tabela 3.1.1. cd.

Rodzaj	Wygląd	Konstrukcja	Proporcje	Opis	Użycie
Proporzec Prezydenta RP		–	5 : 6	<p>płat tkaniny barwy czerwonej z wizerunkiem godła państwowego pośrodku płata, w obramowaniu wężyka generalistycznego</p> <ul style="list-style-type: none"> • proponowany proporzec prezydenta jako Zwierzchnika Sił Zbrojnych RP 	

Źródło: Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych; Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji, art. 22a; Ustawa z dnia 19 lutego 1993 r. o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, art. 19; Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 29 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej; Znamierowski 2003, s. 159–162; Znamierowski 2002, s. 13

Barwy te są składnikami flagi państwowej RP. Flagą jest prostokątny płat tkaniny w barwach RP umieszczony na maszcie. Na fladze, pośrodku białego pasa, może znajdować się także godło RP. „Każdy ma prawo używać barw Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności w celu podkreślenia znaczenia uroczystości, świąt lub innych wydarzeń” [Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle..., art. 4–6].

Biel i czerwień zostały oficjalnie uznane za polskie barwy narodowe w czasie powstania listopadowego. Uchwałę w tej sprawie podjął 7 lutego 1831 roku Sejm Królestwa Polskiego na wniosek posła Walentego Zwierkowskiego. W dokumencie tym zapisano: „Kokardę Narodową stanowić będą kolory herbu Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, to jest kolor biały z czerwonym”. Co ważne, uchwała ta odnosiła się do barw nie flagi, ale kokardy wojskowej, która określała przynależność państwową żołnierzy. Odtąd barwy te towarzyszyły Polakom w walkach o niepodległość. Uczestnicy kolejnych powstań narodowych oraz patriotycznych manifestacji nosili biało-czerwone wstążki, opaski i kokardy [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 8].

Już po odzyskaniu niepodległości, 1 sierpnia 1919 roku, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej utrzymał postanowienia z okresu powstania listopadowego i uchwalił ustawę o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej [Dz.U. 1919 nr 69 poz. 416], na mocy której biel i czerwień uznano za barwy Rzeczypospolitej Polskiej. Postanowiono wówczas, że flaga będzie się składała z dwóch podłużnych i równoległych pasów – biel będzie znajdowała się u góry, a czerwień na dole, a flaga ma mieć proporcje 5 : 8 (wysokość : szerokość). Postanowienia te obowiązują do dziś. Czerwień flagi miała początkowo odcień karmazynowy, w 1927 roku zmieniono go na jasnoczerwony (cynober). Obecnie obowiązuje odcień czerwieni nieco ciemniejszy niż cynober. Datę 2 maja ustanowiono jako Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 8].

W Polsce istnieje wiele form eksponowania barw narodowych, np. różne warianty flagi, proporzec prezydenta RP (tab. 3.1.), szachownica lotnicza, bandera, kokardy oraz wstążki. Flaga jest eksponowana w trakcie uroczystości państwowych i szkolnych oraz z okazji świąt narodowych, jak również wywieszana na budynkach mieszczących urzędy. Barwami narodowymi oznacza się polskie samoloty wojskowe – maluje się na nich biało-czerwoną szachownicę. Po raz pierwszy symbol ten został zastosowany na samolocie jako godło osobiste pilota por. Stefana Steca. W listopadzie 1918 roku przyleciał on z meldunkiem do Warszawy z obłązonego Lwowa [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 9].

Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 29 stycznia 1996 roku w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej określa szczegóły dotyczące proporca jako znaku marynarki wojennej. Nowelizacja zarządzenia z 14 grudnia 2005 roku [Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 grudnia 2005 r. zmieniające zarządzenie w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych...] wprowadziła proporzec

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – Zwierzchnika Sił Zbrojnych RP – jako znak używany w Siłach Zbrojnych RP. Po raz pierwszy proporzec ten został użyty 3 maja 2005 roku przed Grobem Nieznanego Żołnierza na placu Piłsudskiego w Warszawie w trakcie uroczystości Święta Narodowego Trzeciego Maja.

Kolejną formą eksponowania barw narodowych są wstążki oraz kokardy. Co ważne, w kwestii układu barw w kokardzie narodowej istnieją rozbieżności pomiędzy zasadami heraldyki a przepisami prawa. Według Zarządzenia Ministra Obrony Narodowej z 9 kwietnia 2014 roku w sprawie sposobu i okoliczności stosowania symboli Rzeczypospolitej Polskiej w jednostkach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej [Dz.Urz.MON.2014.125] kokarda powinna składać się z dwóch okręgów: białego centralnego oraz okalającego go czerwonego. Według heraldyków i źródeł ikonograficznych z okresu zaborów układ ten jest odwrotny.

3.3. Hymn państwowy

Według *Słownika języka polskiego* PWN hymn to „uroczysty i podniosły utwór poetycki lub oparty na nim wokalny utwór muzyczny, sławiący Boga, bohaterów, wielkie idee itp.” [<https://sjp.pwn.pl/hymn.html>]. Można podzielić tego typu utwory na hymny narodowe, państwowe, robotnicze itp., traktowane jako uroczyste pieśni, które przyjęto za symbol jedności państwowej, narodowej, klasowej itp. [<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/hymn;5434061.html>]. Hymn danego kraju jest pieśnią patriotyczną, która jest ważna dla jego narodu [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 10].

Hymnem państwowym Rzeczypospolitej Polskiej jest *Mazurek Dąbrowskiego*. Tekst autorstwa Józefa Wybickiego (rys. 3.3) powstał w 1797 roku we włoskiej miejscowości Reggio nell’Emilia niedaleko Bolonii, gdzie z inicjatywy generała Jana Henryka Dąbrowskiego tworzone Legiony, które miały walczyć o Polskę u boku Napoleona [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 10].

Istnieją jednak rozbieżne zdania dotyczące autorstwa kompozycji na melodię mazurka. Część badaczy historii uznaje za jej kompozytowa Michała Kleofasa Ogińskiego. Inni historycy uważają natomiast, że jest to ludowa melodia, której twórca pozostaje nieznanym.

Mazurek Dąbrowskiego trafił do pozostającej pod zaborami Polski za pośrednictwem emisariuszy. Był śpiewany w trakcie kampanii napoleońskiej, powstania listopadowego i styczniowego.

Kiedy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości toczyły się dyskusje nad wyborem hymnu narodowego, rozważano kilka pieśni: *Boże, coś Polskę* z 1816 r., *Rotę Marii Konopnickiej*, *Warszawiankę* Casimira François Delavigne’a w przekładzie Karola Sienkiewicza, *Chorał (Z dymem pożarów...)* Józefa Nikorowicza, *My, Pierwsza Brygada...* Najważniejsza dla Polaków okazała się jednak *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*, zwana dzisiaj *Mazurkiem Dąbrowskiego*. Został on oficjalnie uznany za hymn narodowy w lutym 1927 roku [Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 11].

Rysunek 3.3. Portret Józefa Wybickiego

Źródło: Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 10

Rękopis Wybickiego zawiera sześć zwrotek (rys. 2.1), jednak zgodnie z Zarządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1926 roku na hymn składają się cztery z nich: pierwsza, druga, trzecia i piąta [za: Churska-Wołoszczak i Wiejak 2020, s. 10].

Polski hymn państwowy jest wykonywany lub odtwarzany publicznie szczególnie podczas świąt, uroczystości i rocznic państwowych [Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie..., art. 12 ust. 1, art. 13 ust. 2].

Ustawa [z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie..., art. 12 ust. 3 i 4] dopuszcza kilka sposobów wykonania:

- na jeden głos,
- na fortepian,
- na głos i fortepian,
- na zespoły chórálne, instrumentalne i instrumentalno-wokalne (w tych układach tekst muzyczny zatwierdza minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego).

Obowiązuje kilka zasad dotyczących wykonywania i odtwarzania hymnu państwowego. Zostały one przedstawione na rysunku 3.4.

Podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu obowiązuje zachowanie powagi i spokoju	Osoby, które są obecne podczas publicznego wykonywania lub odtwarzania hymnu, stoją w postawie wyrażającej szacunek	Mężczyźni w ubraniach cywilnych powinni zdjąć nakrycia głowy
Osoby w umundurowaniu obejmującym nakrycie głowy, niebędące w zorganizowanej grupie, oddają honory przez salutowanie	Poczty sztandarowe podczas wykonywania lub odtwarzania hymnu oddają honory przez pochYLENIE sztandaru	Przepisy wydane na podstawie ustawy określają zachowanie się osób w umundurowaniu, występujących w zorganizowanej grupie

Rysunek 3.4. Zasady dotyczące wykonywania i odtwarzania hymnu narodowego

Źródło: Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie..., art. 14

Metody badań

4.1. Procedura badawcza

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego przy pomocy techniki ankiety bezpośredniej PAPI (ang. paper and pencil interview). Opracowano autorski kwestionariusz ankiety, który składał się z dwóch części. Pierwsza część to pytania dotyczące zachowań patriotycznych mieszkańców wsi. Respondentom zadano 38 pytań zamkniętych o postawy patriotyczne, rozumienie patriotyzmu, celebrowanie świąt narodowych, znajomość hymnu narodowego, źródła wiedzy o patriotyzmie, stosunek do pracy za granicą, miejsca spędzania urlopu, znajomość historii, kultury i tradycji swojej wsi oraz dumie ze swojego miejsca zamieszkania. Druga część zawierała 6 pytań metryczkowych określających cechy społeczno-ekonomiczne badanych (status zawodowy, płeć, wiek, wykształcenie, rodzaj miejsca zamieszkania, sytuacja materialna). Do pomiaru ważności problemów w ankiecie wykorzystano pięciostopniową skalę Likerta.

Badania ankietowe przeprowadzono w latach 2022–2023. Po każdym wypełnieniu kwestionariusza ankiety weryfikowano jego poprawność z punktu widzenia formalnego (czy zostały wypełnione wszystkie pola, czy wypełniali ją Polacy, czy nie wypełniono ankiety bez zrozumienia, np. wszędzie zaznaczono te same odpowiedzi, albo wypełniono wszystkie możliwe odpowiedzi do wyboru).

Kolejny etap obejmował kodowanie i wprowadzenie danych z formularzy ankiet do arkusza kalkulacyjnego Excel 2019. Dane te następnie wprowadzono do programu statystycznego.

Badania przeprowadził ankieter wytypowany w formie publicznego rozpoznania cenowego. Badania zostały sfinansowane przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach projektu NdS/536437/2021/2022, „Badanie oraz promowanie idei polskości i tradycji regionalnych w wioskach tematycznych Polski Wsch”, realizowanego w ramach programu „Nauka dla Społeczeństwa”.

4.2. Charakterystyka próby badawczej

Minimalną wielkość próby, która była niezbędna do badania, wyznaczono na podstawie wzoru:

$$n = \frac{P(1-P)}{\frac{e^2}{Z^2} + \frac{P(1-P)}{N}} \quad (1)$$

gdzie:

P – przewidywany udział badanego zjawiska w populacji 50%, ponieważ nie znamy poziomu danego zjawiska,

e – standardowy błąd szacunkowy,

Z – wartość obliczona na podstawie przyjętego poziomu ufności,

N – liczebność populacji.

Standardowy błąd szacunku przyjęto na poziomie $e = 3\%$, poziom ufności na poziomie 95% (zatem wartość $Z = 1,96$). Liczebność populacji wyznaczono na podstawie liczby pełnoletnich mieszkańców obszarów wiejskich, którzy zamieszkiwali województwa lubelskie, podlaskie i podkarpackie w 2022 roku. Liczebność ta według danych GUS wyniosła 2 228 922 osoby. Po podstawieniu danych do wzoru 2 minimalna liczebność próby wyniosła 1067 osób.

$$n = \frac{0,50*(1-0,50)}{\frac{0,03^2}{1,96^2} + \frac{0,50*(1-0,50)}{2\,228\,922}} = 1067 \quad (2)$$

Łącznie przeprowadzono 1300 ankiet wśród mieszkańców obszarów wiejskich Polski Wschodniej, w tym 650 ankiet wśród mieszkańców zwykłych wsi i 650 – wiosek tematycznych. Badaniami objęto więc próbę nieco większą niż minimalna wielkość próby wyznaczona wzorem 1. Liczbę osób z każdego województwa dobrano do badań proporcjonalnie do liczby wiosek tematycznych znajdujących się w każdym województwie, a mianowicie:

- 9 wiosek tematycznych znajdujących się w woj. lubelskim wskazało na przebadanie 900 mieszkańców tego województwa,
- 3 wioski tematyczne znajdujące się w woj. podlaskim wskazało na przebadanie 298 mieszkańców tego województwa,
- 1 wioska tematyczne znajdująca się w woj. podkarpackim wskazała na przebadanie 102 mieszkańców tego województwa (rysunek 4.1).

Rysunek 4.1. Mapa wiosek tematycznych Polski Wschodniej. Opracowanie mapy: Szymon Chmielewski

1. Przysiółek Szlachecki Pacowa Chata w Krypnie, 2. Wieś Drewniana w Borysówce, 3. Wioska Bulwy w Lipinach, 4. Dawna Osada Tatarska w Studziankach, 5. Mleczna Wieś w Żeszczynce, 6. Kraina Rumianku w Hołownie, 7. Słowiański Gród w Wólce Bieleckiej, 8. Wioska Kowalstwa w Wojciechowie, 9. Einstein na Łące w Stefankowicach, 10. Wioska Strachów – Bajkowa Kraina Gotanii w Moroczynie, 11. Wioska Gotów w Maślomęczu, 12. Wioska Garncarstwa w Łążku Garncarskim, 13. Wioska Fantasy w Kuńkowcach

W tabeli 4.1 przedstawiono najważniejsze informacje dotyczące funkcjonowania wiosek tematycznych, których mieszkańcy tworzyli jedną z grup respondentów. Większość z badanych wiosek tematycznych funkcjonuje jako stowarzyszenie (46,2%) lub jednoosobowa działalność gospodarcza (30,8%). Pojedyncze wioski prowadzi instytucja kultury, koło gospodyń wiejskich czy grupa nieformalna. Najstarsza wioska powstała 34 lata temu, a najmłodsza 4 lata temu.

Dokładając starań, aby badania zachowań patriotycznych charakteryzowały się rzetelnością, dobór próby miał charakter celowo-kwotowy, gdzie zmiennymi kontrolnymi były województwo, płeć oraz wiek respondentów, zgodnie ze struk-

Tabela 4.1. Charakterystyka wsi tematycznych w Polsce Wschodniej

Województwo	Wioska tematyczna	Powiat	Lider wioski		Data rozpoczęcia działalności przez lidera	Motyw przewodni
			forma działalności	nazwa		
podlaskie	Przysiółek Szlachecki Pacowa Chata w Krypnie	moniecki	jednoosobowa działalność gospodarcza	Barbara Pac, Wioska Tematyczna Przysiółek Szlachecki Pacowa Chata	15.06.2011	historia szlachty polskiej z XVII wieku – życie i zwyczaje
	Wieś Drewniana w Borysówce	hajnowski	grupa nieformalna	E. i M. Maciejuk, H. Plewa i dwie osoby na emeryturze, które pomagają organizować różne warsztaty	22.06.2016	historia wsi Borysówka, dawne zawody związane z drewnem
	Wioska Bulwy w Lipinach	hajnowski	organizacja pozarządowa	Stowarzyszenie „Krynica”	02.05.2013	Ziemniak, jako podstawowy produkt spożywczy wykorzystywany przez mieszkańców Podlasia.
lubelskie	Dawna Osada Tatarska w Studziankach	białski	Organizacja pozarządowa	Stowarzyszenie Rozwoju Miejscowości Studzianka	11.12.2007	historia i kultura tatarska.
	Mleczna Wieś w Żeszczynce	białski	organizacja pozarządowa	Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych w Żeszczynce	18.06.2008	tradycja hodowli krów mlecznych i wytwarzania mlecznych produktów spożywczych w miejscowości
	Kraina Rumianku w Hołownie	parczewski	Organizacja pozarządowa	Stowarzyszenie Aktywizacji Polesia Lubelskiego	16.08.2001	rumianek jako główna roślina, która była uprawiana dawniej w miejscowości
	Słowiański Gród w Wólce Bieleckiej	łęczyński	jednoosobowa działalność gospodarcza	Słowiański Gród w Wólce Bieleckiej Jarosław Wołński	8.04.2019	dawne życie Słowian

Województwo	Wioska tematyczna	Powiat	Lider wioski		Data rozpoczęcia działalności przez lidera	Motyw przewodni
			forma działalności	nazwa		
lubelskie	Wioska Kowalstwa w Wojciechowie	lubelski	Jednoosobowa działalność gospodarcza	Usługowy Zakład Kowalski Roman Czerniec	14.12.1989	tradycja kowalstwa przekazywana z pokolenia na pokolenie
	Einstein na Łące w Stefankowicach	hrubieszowski	organizacja pozarządowa	Stowarzyszenie „Sosenka”	20.04.2010	historia wsi Stefankowice – kompleks dworski, bitwa 15. Pułku Piechoty Wilków 5.09.1920 r.; zdobywanie wiedzy poprzez doświadczanie w otaczającym świecie przyrody
	Wioska Strachów – Bajkowa Kraina Gotanii w Moroczynie	hrubieszowski	koło gospodyń wiejskich	KGW „Czerwona Jarzębina” w Moroczynie	18.12.2018	historia i tradycja wsi Moroczyn – ruiny dworu Chrzanowskich; bajki
	Wioska Gotów w Masłomęczu	hrubieszowski	organizacja pozarządowa	Masłomęckie Stowarzyszenie „Wioska Gotów”	9.04.2010	historia Gotów zamieszkujących miejscowość i okolicę
	Wioska Garnarstwa w Łątku Gancarskim	janowski	instytucja kultury	Muzeum Regionalne w Janowie Lubelskim	2.01.1997	tradycja garncarstwa
	Wioska Fantasy w Kuńkowcach	przemyski	jednoosobowa działalność gospodarcza	Pestal-Gaz Remigiusz Maciupa	25.04.2019	literatura fantasy („Wiedźmin”, „Władca pierścieni”, „Hobbit”), baśnie; średnio-wieczna osada
	podkarpackie					

Źródło: oprac. własne na podst. Mazurek-Kusiak i in. 2023

turą demograficzną mieszkańców każdego z badanych województw prezentowaną przez GUS (2022). Próba badawcza stanowiła 0,06% populacji mieszkańców obszarów wiejskich trzech badanych województw (0,10% – lubelskie; 0,01% – podkarpackie; 0,08% – podlaskie). Dane o liczbie i strukturze próby badawczej według województw, płci i wieku przedstawiono w tabelach 4.2 i 4.3. Osoby w wieku 18–34 lat stanowiły 28,00% badanej próby, w wieku 35–54 lat – 34,46%, a 55 i więcej lat – 37,54%.

Tabela 4.2. Mieszkańcy wsi niebędących wioskami tematycznymi – 650 ankiet

Wiek (lata)	Województwo	Mężczyźni	Kobiety	Razem
18–34	lubelskie	66	60	126
	podkarpackie	8	7	15
	podlaskie	22	19	41
35–54	lubelskie	81	74	155
	podkarpackie	9	9	18
	podlaskie	27	24	51
55 i więcej	lubelskie	74	95	169
	podkarpackie	9	9	18
	podlaskie	26	31	57
Razem		322 (49,54%)	328 (50,46%)	650

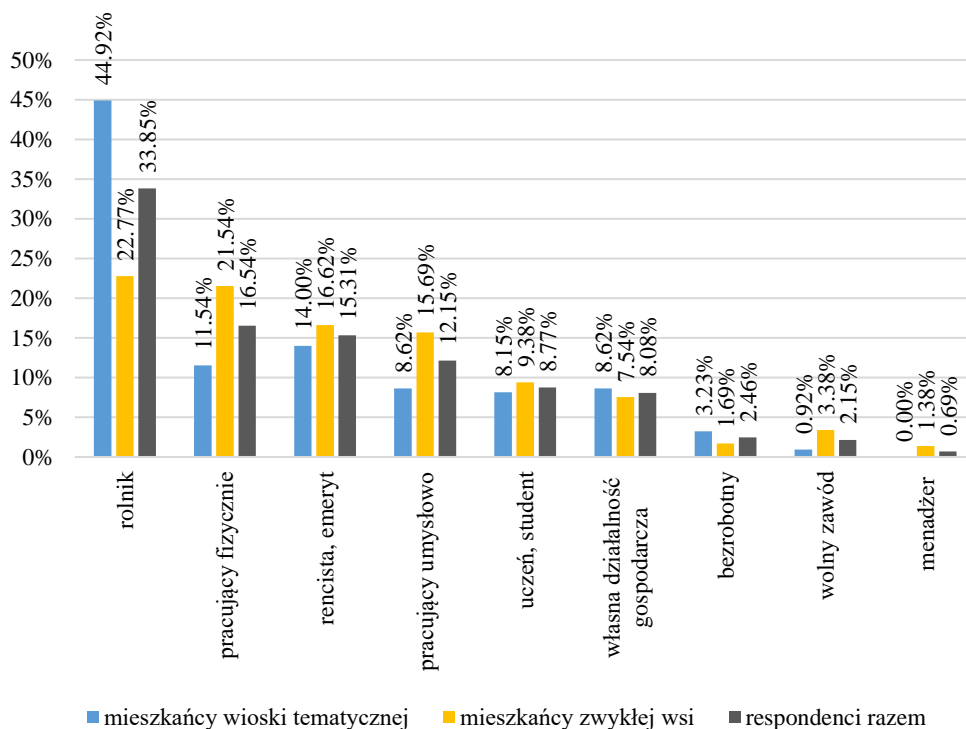
Źródło: oprac. własne na podst. Roczniki Statystyczne GUS – demografia 2022, www.stat.gov.pl

Tabela 4.3. Mieszkańcy wiosek tematycznych – 650 ankiet

Wiek (lata)	Województwo	Mężczyźni	Kobiety	Razem
18–34	lubelskie	66	60	126
	podkarpackie	8	7	15
	podlaskie	22	19	41
35–54	lubelskie	81	74	155
	podkarpackie	9	9	18
	podlaskie	27	24	51
55 i więcej	lubelskie	74	95	169
	podkarpackie	9	9	18
	podlaskie	26	31	57
Razem		322 (49,54%)	328 (50,46%)	650

Źródło: oprac. własne na podst. Roczniki Statystyczne GUS – demografia 2022, www.stat.gov.pl

Wśród respondentów było najwięcej rolników (33,9%), osób pracujących fizycznie (16,5%) oraz emerytów i rencistów (15,3%). Nieznaczny odsetek stanowiły osoby bezrobotne, uprawiające wolny zawód oraz menadżerowie. Badane grupy najbardziej różniły się pod względem odsetka przebadanych rolników, osób pracujących fizycznie i umysłowo. Przebadano więcej rolników w wioskach tematycznych i mniej osób pracujących fizycznie lub umysłowo niż w zwykłych wsiach (rys. 4.2).

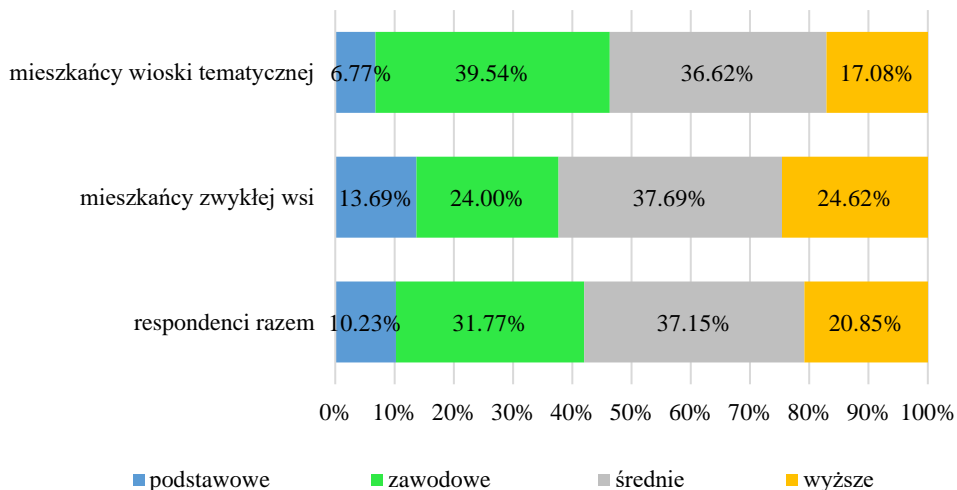
Rysunek 4.2. Status zawodowy badanych respondentów, N = 1300

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Badane osoby podawały różny poziom wykształcenia – wśród mieszkańców zwykłych wiosek było więcej z wykształceniem wyższym i podstawowym niż w wioskach tematycznych. Natomiast w wioskach tematycznych więcej osób zgłosiło wykształcenie zawodowe niż w zwykłych wioskach (rys. 4.3).

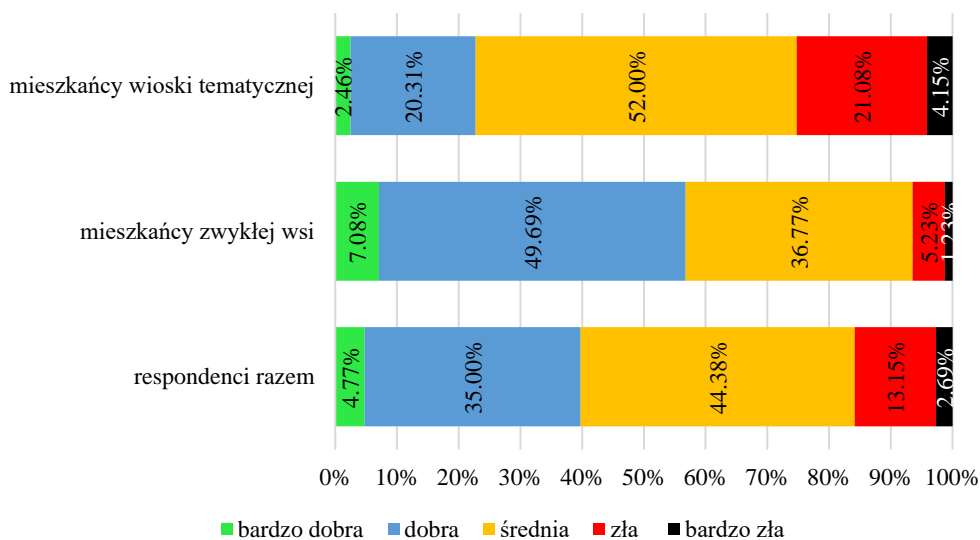
Respondenci zadeklarowali różną sytuację materialną, z czego skrajne odpowiedzi („bardzo zła” i „bardzo dobra sytuacja”) pojawiły się rzadko. Najwięcej mieszkańców zwykłych wiosek zadeklarowało, że ich sytuacja materialna jest do-

bra (prawie połowa badanych). Natomiast mieszkańcy wiosek tematycznych najczęściej odpowiadali, że ich sytuacja materialna jest średnia (52,0% respondentów) (rys. 4.4).

Rysunek 4.3. Wykształcenie badanych respondentów, $N = 1300$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 4.4. Subiektywna sytuacja materialna respondentów, $N = 1300$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

4.3. Analizy statystyczne

Dane z ankiet zostały opracowane w programie Statistica 13.1 (StatSoft Inc., Tulsa, OK, USA). Obliczono odsetki występowania poszczególnych odpowiedzi i statystyki opisowe (tendencji centralnej, rozproszenia i asymetrii).

W celu sprawdzenia istotności różnic pomiędzy odpowiedziami analizowanych grup respondentów obliczono test chi-kwadrat (χ^2), współczynnika kontyngencji C-Pearsona oraz statystyki V-Cramera. Miarę χ^2 obliczono zgodnie ze wzorem:

$$\chi^2 = \sum_{j=1}^k \frac{(O_j - E_j)^2}{E_j} \quad (3)$$

gdzie:

χ^2 – test chi-kwadrat,

O_j – wartość rzeczywista dla danej grupy,

E_j – wartość oczekiwana dla danej grupy [Rabiej 2012, s. 212–215].

Zastosowano także funkcję dyskryminacyjną, która bada różnice pomiędzy grupami w oparciu o zbiór wybranych zmiennych niezależnych, przy zastosowaniu wzoru 4 [Stanisz 2007, s. 51–164].

$$D_{kj} = \beta_0 + \beta_1 x_{1kj} + \dots + \beta_p x_{pkj} \quad (4)$$

gdzie:

D_{kj} – wartość kanoniczna dyskryminacyjnej funkcji dla k -tego przypadku w j -tej grupie: $k = 1, \dots, n$,

$j = 1, \dots, g$,

β – współczynnik kanonicznej funkcji dyskryminacyjnej,

x_{kj} – wartość i -tej zmiennej dyskryminacyjnej dla k -tego przypadku w j -tej grupie,

p – liczba zmiennych dyskryminacyjnych.

Analiza dyskryminacyjna ma na celu przewidzenie klasyfikacji przypadków, a funkcje klasyfikacyjne polegają na wyliczeniu ich współczynników określonych dla wszystkich badanych grup – mieszkańców wsi. Dana jednostka jest klasyfikowana do grup z najwyższą wartością klasyfikacyjną.

Analizę zależności (korelacji) pomiędzy zmiennymi przeprowadzono na podstawie współczynnika korelacji rang Spearmana (test nieparametryczny). Przy ich ocenie posłużono się wskazaniem [Malinowski 2009, s. 101]:

– $0 \leq R \leq 0,2$ – zależność praktycznie nie istnieje,

- $0,2 < R \leq 0,4$ – zależność słaba,
- $0,4 < R \leq 0,6$ – zależność średnia,
- $0,6 < R \leq 0,9$ – zależność silna,
- $0,9 < R \leq 1$ – zależność bardzo silna.

W analizach statystycznych wykorzystano także analizę korespondencji, która jest techniką opisową i eksploracyjną używaną do analizy zmiennych jakościowych (nominalnych i porządkowych).

Punktem wyjścia do analiz jakościowych jest zestawienie ich w tabeli wielodzzielczej. Macierz danych wejściowych jest dwuwymiarową tablicą kontyngencji (wzór 5).

$$N = [n_{ij}], 1 \leq i \leq r, 1 \leq j \leq c \quad (5)$$

gdzie:

n_{ij} – liczba jednostek posiadających i -tą kategorię pierwszej zmiennej (wiersze) i j -tą kategorię drugiej zmiennej (kolumny),

r – liczb wierszy,

c – liczba kolumn.

Następnie poddano analizie tabele wielodzzielcze za pomocą testu niezależności chi-kwadrat. Informuje ona jednak tylko o istotności i sile związku, a nie dostarcza informacji na temat charakteru powiązań. Dlatego dodatkowo zastosowano analizę korespondencji.

Analiza ta wyliczana jest w kilku następujących krokach:

- określenie profili kolumnowych i wierszowych,
- określenie masy kolumn i wierszy,
- obliczenie metryki chi-kwadrat,
- przedstawienie graficzne profili wierszowych i kolumnowych za pomocą współrzędnych głównych – taki wykres pozwala na prostą interpretację zależności między wierszami i kolumnami macierzy wielodzzielczej.

Inercja (bezwładność) jest miarą zróżnicowania elementów macierzy danych wejściowych – miarą rozproszenia profili wokół profili przeciętnych (centroid). Inercja dla wierszy (całkowita ich bezwładność) mierzy odchylenie poszczególnych profili wierszowych od przeciętnego profilu wierszowego. Adekwatnie inercja dla kolumn (całkowita ich bezwładność) mierzy odchylenie poszczególnych profili kolumn od przeciętnego profilu kolumnowego. Inercja dla wierszy (r) jest równa inercji dla kolumn (c), dlatego nazywamy ją inercją całkowitą.

Kiedy wartość inercji jest równa 0, to punkty reprezentujące profile wierszowe/kolumnowe skupiają się w początku układu współrzędnych. Odpowiada to

sytuacji, gdy wszystkie profile wierszowe/kolumnowe są takie same. Przy niskiej inercji całkowitej nie można określić istotnych powiązań między kategoriami zmiennych ze względu na niewielkie różnice pomiędzy nimi. Im większa inercja, tym większe rozproszenie punktów reprezentujących profile w stosunku do środka układu współrzędnych. Można wówczas zaobserwować, które kategorie są ze sobą powiązane, a które się różnią. Maksymalną wartość całkowitej inercji obliczamy, używając wzoru 6.

$$s = \min(r - 1, c - 1) \quad (6)$$

gdzie: r i c to odpowiednio liczba wierszy i kolumn tabeli wielodzielczej.

Im mniejsza bezwładność, tym mniejsza szansa wystąpienia istotnego statystycznie powiązania między wierszami i kolumnami tabeli wielodzielczej [Stanisz 2007, s. 307–321].

Postawy patriotyczne mieszkańców wsi Polski Wschodniej – analiza wyników sondażu diagnostycznego

5.1. Rozumienie patriotyzmu

Liczba ludności mieszkającej na wsi w Polsce wzrasta regularnie od 2000 roku (w latach 90. XX wieku malała) [Wilkin i Hałasiewicz 2020, s. 31]. W 2022 roku na polskiej wsi mieszkało 15,35 mln osób, tj. 40,03% ogółu społeczeństwa, a współczynnik feminizacji wynosił 101 [Rozkut 2022, s. 24–34]. Mieszkańcy wsi mogą cieszyć się na co dzień naturalnym krajobrazem, ciszą, spokojem, szumem drzew i śpiewem ptaków. Na ogół też tempo życia na wsi jest wolniejsze niż w mieście i obserwowana jest mniejsza przestępczość, natomiast istnieje większa harmonia i stabilizacja oraz zażyłość relacji rodzinnych i sąsiedzkich [Kasprzyk 2016, s. 261–276]. Przez to może się wydawać, że we współczesnym świecie mieszkańcy wsi są bardziej przywiązani do ojczyzny zarówno tej dużej, jak i małej.

Niniejszy rozdział ma na celu przedstawienie różnic w postawach patriotycznych i rozumieniu patriotyzmu przez mieszkańców zwykłej wsi oraz mieszkańców wiosek tematycznych.

W pierwszym etapie badań zapytano mieszkańców wsi Polski Wschodniej o postawy patriotyczne. Do modelu funkcji dyskryminacyjnej weszły trzy postawy patriotyczne. Poza modelem znalazła się tylko opinia: „Losy Polski są dla mnie ważne” ($F = 2,176$; $p = 0,140$) (tab. 5.1).

Największą moc dyskryminacyjną $F = 12,749$ model osiągnął przy opinii „Uważam się za patriotę” ($F = 49,637$). Postawa ta jest przy $p < 0,001$ istotnie ważniejsza dla mieszkańców wiosek tematycznych (0,654) niż dla pozostałych mieszkańców wsi (0,248). Istotnym uwarunkowaniem umiłowania ojczyzny ($F = 12,595$) jest „Jestem dumny z bycia Polakiem”. Taki pogląd istotnie częściej pojawia się wśród mieszkańców wiosek tematycznych (2,027) niż pozostałych wsi (1,646). Niższą moc dyskryminacyjną ($F = 8,893$) osiągnęła opinia: „Patriotyzm jest dzisiaj potrzebny”. Warto także zauważyć, że motyw ten jest istotnie ważniejszy dla mieszkańców wiosek tematycznych (2,133) niż innych wsi (1,838) (tab. 5.1).

Tabela 5.1. Postawy patriotyczne mieszkańców wsi

Opinie	Model analizy dyskryminacyjnej: λ Wilksa: 0,863; $F(4,129) = 51,190$; $p < 0,001$					
	λ Wilksa	F	p	tolerancja	mieszkańcy zwykłej wsi 0,5	mieszkańcy wioski tematycznej 0,5
Jestem dumny z bycia Polakiem	0,872	12,595	<0,001*	0,532	1,646	2,027
Losy Polski są dla mnie ważne	0,865	2,176	0,140	0,610	6,535	6,715
Uważam się za patriotę	0,872	12,749	<0,001*	0,451	0,248	0,654
Patriotyzm jest dzisiaj potrzebny	0,869	8,893	0,003*	0,567	1,838	2,133
Stała	–				–18,373	–22,892

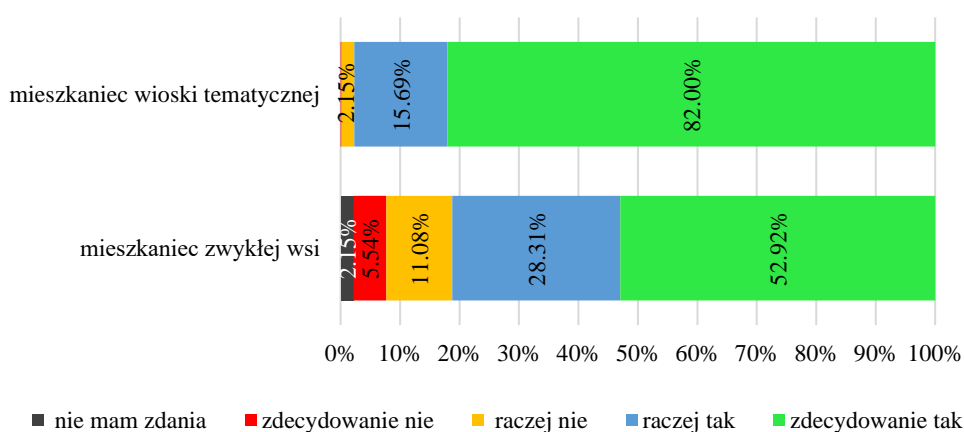
*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Przy $p < 0,001$ wykazano istotne statystycznie różnice pomiędzy mieszkańcami zwykłej wsi i mieszkańcami wioski tematycznej w postrzeganiu siebie jako patrioty. Na pytanie o to, czy respondent/respondentka uważa się za patriotę, aż 97,69% mieszkańców wiosek tematycznych odpowiedziało twierdząco, w tym 82,00% respondentów wybrało odpowiedzi „zdecydowanie tak” i 15,69% „raczej tak”. Tylko 2,15% badanych wybrało odpowiedź: „raczej nie”. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi udzielono analogicznych odpowiedzi: 52,92%; 28,31% i 11,08%. Dodatkowo 5,54% mieszkańców zwykłej wsi zdecydowanie nie uważa się za patriotę, a 2,15% nie ma własnego zadania na ten temat. Współczynnik V-Cramera równy 0,342 świadczy o umiarkowanym stopniu współzależności pomiędzy typem wsi a odczuciem bycia patriotą (rys. 5.1).

Podobne wyniki uzyskano w badaniach przeprowadzonych metodą CATI (2018) przez Narodowe Centrum Kultury – 93% respondentów uważa się za patriotkę lub patriotę [<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art9549661-badanie-polacy-uwazaja-sie-za-patriotow>]. Odmienne wnioski płyną z badań ankietowych przeprowadzonych przez Social Chanes w 2021 roku, gdzie wykazano, że tylko 76% Polaków uważa się za patriotę, w tym 31% jest o tym przekonana „zdecydowanie”, a 45% wskazało na odpowiedź „raczej tak” [<https://dorzeczy.pl/kraj/174466/ciekawe-badanie-76-proc-polakow-uwaza-sie-za-patriotow.html>]. Za patriotów nie uważa się 13% respondentów, w tym 5% „zdecydowanie nie jest patriotą” i 8% „raczej nie jest patriotą”. Aż 11% ankietowanych nie ma zdania na

ten temat [https://dorzeczy.pl/kraj/174466...]. Potwierdzają to także badania wykonane przez CBOS (2018), z których wynika, że 39% Polaków zdecydowanie uważa się za patriotów, 49% – raczej za patriotów, 7% raczej nie uważa się za patriotów, 1% zdecydowanie nie uważa się za patriotów i 3% nie potrafi się w tej kwestii wypowiedzieć [Głowacki 2018, s. 2]. Podobne badania prowadził zespół badaczy z Laboratorium Poznania Politycznego Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk. Wyniki ich badania wskazują, że „niektórzy Polacy mają problem z pojęciem patriotyzmu, ponieważ tradycyjnie rozumiany nie dla wszystkich przystaje do współczesnej rzeczywistości i trudno się z nim identyfikować. W odczuciu wielu badanych pojęcie to bywa również nadużywane przy okazji gry politycznej, przez co może tracić na znaczeniu i wartości” [Czechowicz 2023].

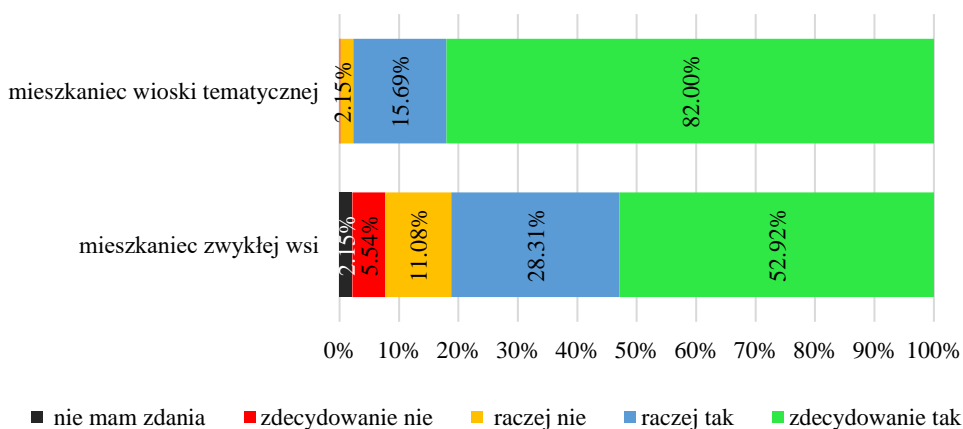

Rysunek 5.1. Kształtowanie się poglądów na temat twierdzenia „uważam się za patriotę”, N = 1300, $\chi^2 = 150,456$, $p < 0,001$, C = 0,342

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Zdaniem Tomasza Szlendaka [2023, s. 139] „nasza przeszłość stanowi w mniemaniu Polaków powód do dumy. To w skrwawionej historii naszego kraju Polak upatruje duchowego wsparcia, zwłaszcza kiedy stara się uleczyć dręczące go kompleksy wobec innych Europejczyków”. Polacy są zazwyczaj bardzo dumni z przeszłości swego kraju i historycznych losów ojczyzny. Natomiast Tomasz Adamczyk [2019, s. 71–90] w odniesieniu do pytania o dumę bycia Polakiem dzieli ankietowanych na trzy grupy. Pierwsza z nich to Polacy, którzy zdecydowanie i bez wahania są dumni z kraju swego pochodzenia, potrafią chwalić się swoją polskością oraz tym, że pochodzą z polskiej wsi, a nawet pragną na wsi mieszkać całe życie. Niektórzy z badanych uzasadniali powody swojej dumy narodowej, podając głównie tradycję oraz inteligencję Polaków. Druga grupa ani nie wstydzi się bycia Polakiem, ani nie chwali się tym specjalnie. Osoby te zachowują pewien

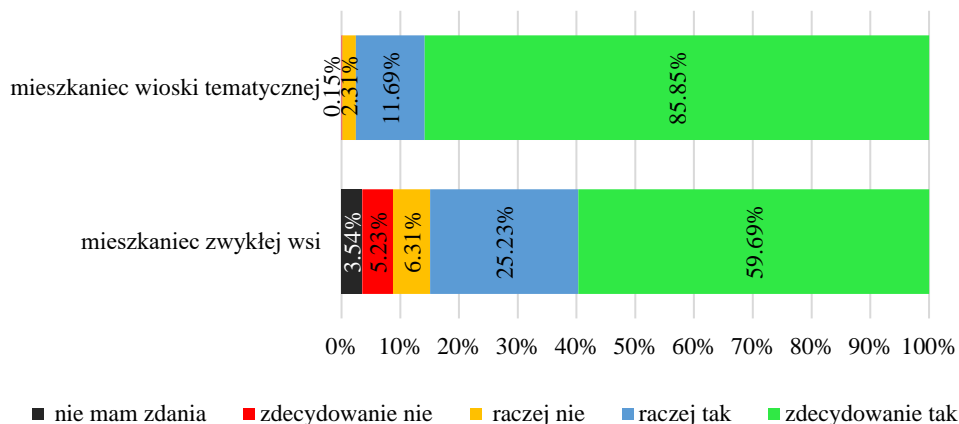
dystans. Trzecia grupa w sposób zdecydowany odpowiadała, że nie jest dumna z bycia Polakiem – osoby te wstydzą się swojej polskości, wręcz ukrywają obywatelstwo polskie, przy obcokrajowcach mówią w języku angielskim, udają, że pochodzą z innego kraju. Także Marchlewska i in. [2023] wyróżniają grupę Polaków „zawstydzonych Polską”, których definiują jako „segment najslabiej zidentyfikowany z polskością, zarówno jeżeli chodzi o bezpieczne, jak i pozabezpieczne przywiązanie do narodu. Nie odczuwają [oni] pozytywnych emocji związanych z przynależnością do narodu polskiego, a często przyznają wręcz, że wstydzą się faktu, że są Polakami. Mają poczucie wyobcowania, uważają, że odróżniają się od innych Polaków pod wieloma względami, głównie dotyczącymi światopoglądu, przez co nie czują z nimi więzi” [Marchlewska i in. 2023, s. 44]. Z kolei badania Antoniego Głowackiego [2018, s. 1] wskazują, że Polacy odczuwają dumę z bycia Polakiem, przy czym taką dumę odczuwa „dość często” 71% respondentów, a 26% „bardzo często”. Podobne wyniki z badań uzyskali autorzy niniejszej monografii (rys. 5.2). Istotnie częściej (o 16,92 punktu procentowego) odczuwają dumę z bycia Polakiem mieszkańcy wiosek tematycznych w porównaniu z mieszkańcami innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,001$). Zależność między typem wsi a dumą z bycia Polakiem jest umiarkowana (V -Cramera = 0,330). Aż 82,00% mieszkańców wiosek tematycznych zdecydowanie jest dumna ze swojej narodowości, a 15,9% raczej odczuwa taką dumę. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi tylko 52,92% badanych osób zdecydowanie jest dumna z bycia Polakiem, a 28,31% raczej jest dumna. Raczej nie odczuwa dumy z obywatelstwa polskiego 2,15% mieszkańców wiosek tematycznych i 11,08% mieszkańców zwykłych wsi, 5,54% mieszkańców zwykłej wsi zdecydowanie nie jest dumnych z bycia Polakiem, a 2,15% nie ma zdania na ten temat (rys. 5.2).

Rysunek 5.2. Odczuwanie dumy z bycia Polką/Polakiem; $N = 1300$, $\chi^2 = 141,600$, $p < 0,001$, $C = 0,330$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Zdaniem Mariusza Malinowskiego [2021, s. 4–24] „Nie ma drzewa bez korzeni, a człowieka bez ojczyzny”. Patriotyzm jest zatem niezbędny w każdym dniu naszego życia, aby widzieć źródła naszego bytu w sensie zarówno duchowym, przenośnym, jak i fizycznym, dotyczącym znajomości i umiejętności funkcjonowania w klimacie i kraju, w którym się urodziliśmy. Respondenci także wyrazili opinię na temat tego, czy patriotyzm jest potrzebny w dzisiejszych czasach (rys. 5.3). Również w tym przypadku zdecydowanie częściej (97,54% pozytywnych odpowiedzi) zgodzili się z tym pytaniem mieszkańcy wiosek tematycznych niż pozostałych wsi (84,84% pozytywnych odpowiedzi). Podobne wyniki badań uzyskali Nowik [2012, s. 4] oraz Omelaniuk [1994, s. 167]. Natomiast Marchlewska i in. [2023, s. 48] wskazują, że współcześnie państwo, obywatelstwo czy wspólne miejsce zamieszkania jest zdecydowanie mniej ważne niż wspólna kultura, tradycja, korzenie lub język. Tożsamość polska nie jest wyznaczona wiarą bądź miejscem zamieszkania. Także zdaniem Robotyckiego [2006, s. 16], gdy granice się zacierają, to każda grupa społeczna ma do zaoferowania jedynie oryginalność kulturową. Patriotyzm w tradycyjnym rozumieniu ma współcześnie mniejsze znaczenie niż sto czy dwieście lat temu. Spowodowane jest to tym, że hasła „bądź zwarty i gotowy” dzisiaj się już nie sprawdzają, społeczeństwo nie żyje w ciągłym napięciu walki o wolność, a patriotyzm jest wyznaczany raczej przez lojalność obywatelską i pielęgnowanie kultury [Robotycki 2006, s. 16].

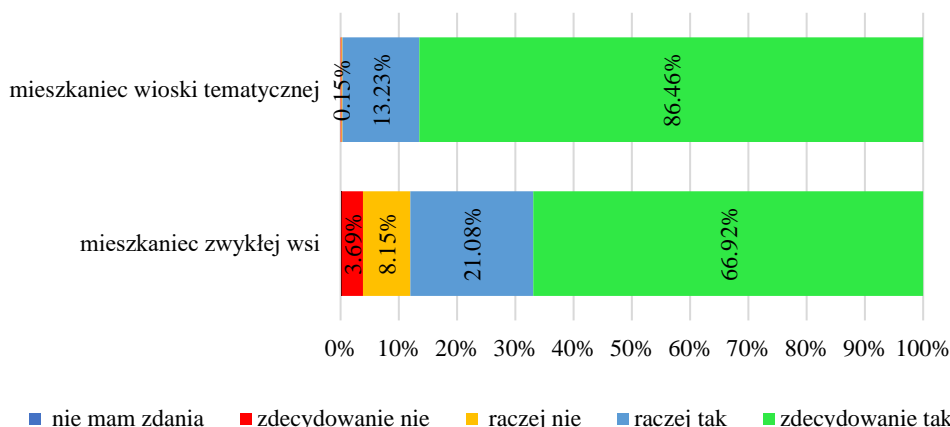

Rysunek 5.3. Potrzeba wyrażania patriotyzmu we współczesnym świecie w opinii respondentów, N = 1300, $\chi^2 = 129,002$; $p < 0,001$, C = 0,300

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Przywiązanie do ojczyzny i patriotyzmu są nadal ważne dla niektórych Polaków. Wielu wybitnych przedstawicieli kultury i polityki przed przystąpieniem do działania zadaje sobie pytanie o to, jak dane czyny wpłyną na dalsze losy Polski. Można tutaj zacytować słowa Adama Chętnika: „Zawsze czyniąc, zastanawiam

się, czy to będzie dobre dla Polski” [Damrosz 1997, s. 48], czy Wincentego Witosa: „A Polska winna trwać wiecznie” [Damrosz 2014, s. 61]. Zachwianie bezpieczeństwa dzisiejszego świata, spowodowane głównie problemami ekonomicznymi, zamachami terrorystycznymi, kryzysem migracyjnym, otwartym konfliktem zbrojnym rosyjsko-ukraińskim [Kasprzyk 2016, s. 261–276] powoduje, że ukształtowany porządek świata może ulec zburzeniu i warto zastanawiać się, jakie miejsce jako naród zajmiemy w przyszłości. Zatem kolejne pytanie, jakie zadano respondentom, to: „Czy losy Polski są dla Pani/a ważne?”. Aż 86,46% respondentów mieszkających we wsi tematycznej odpowiedziało na pytanie „zdecydowanie tak”, 13,23% – „raczej tak”, a 0,15% – „raczej nie” i 0,16% „zdecydowanie nie”. Mieszkańcy zwykłej wsi odpowiedzieli odpowiednio: 66,92%; 21,08% i 8,15%; 3,69%. Zatem losy Polski także są ważniejsze dla mieszkańców wiosek tematycznych niż pozostałych wsi przy $p < 0,001$ i współczynnika V-Cramera wynoszącym 0,277, ale korelacja współzależności jest słaba (rys. 5.4). Podobne wyniki uzyskali Bański [2013, s. 105–129] i Jaworowski [2008, s. 34–39]. Także badania Wilkina i Hałasiewcza [2020, s. 15–23] wskazują, że troskę o losy Polski i polskiego rolnictwa przejawia 90% rolników.

Rysunek 5.4. Ważność losów Polski dla respondentów, $N = 1300$, $\chi^2 = 100,075$; $p < 0,001$, $C = 0,277$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Test niezależności chi-kwadrat nie wykazał statystycznie istotnej różnicy pomiędzy postawami patriotycznymi kobiet i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p > 0,05$) (tab. 5.2).

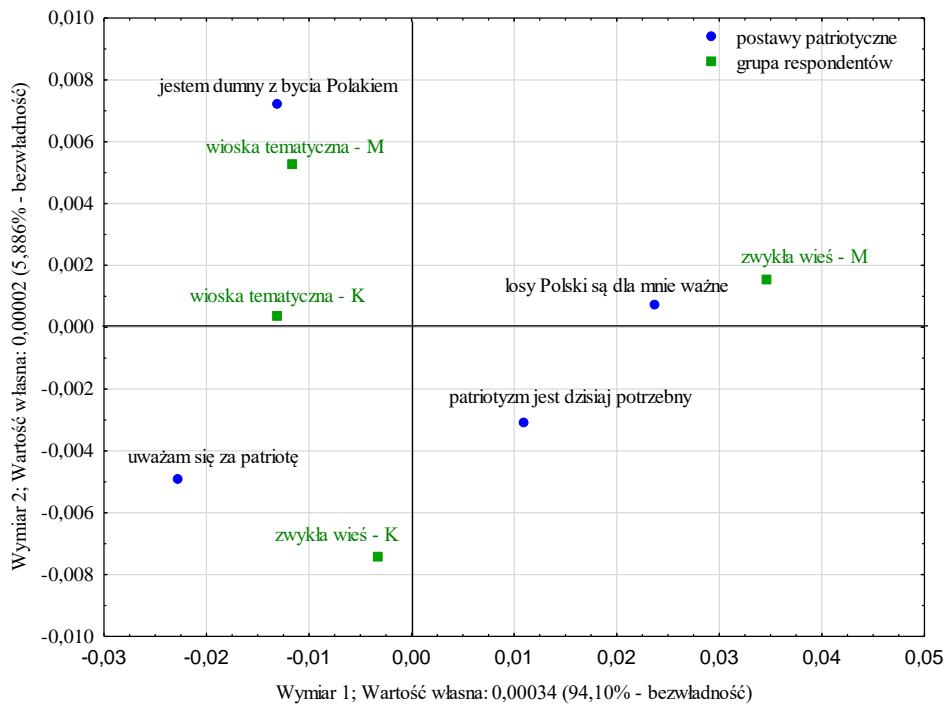
Całkowita bezwładność była równa 0,00036, co oznacza, że rozproszenie profili było bardzo nieznaczne [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$] (rys. 5.5).

Tabela 5.2. Postawy patriotyczne w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Postawy patriotyczne	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Jestem dumny z bycia Polakiem	77,33	87,80	99,69	99,39	1,732	0,995
Losy Polski są dla mnie ważne	85,09	90,85	99,69	99,70		
Uważam się za patriotę	74,22	88,11	97,20	98,17		
Patriotyzm jest dzisiaj potrzebny	80,75	89,02	97,20	97,87		

*suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.5 Postawy patriotyczne Polaków ze względu na miejsce zamieszkania i płeć, N = 1300, $\chi^2 = 1,7320$; $p = 0,995$. M – mężczyzna, K – kobieta

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Można odczuwać dumę ze swojego kraju, kiedy zna się jej historię, kulturę, zwyczaje i tradycję. Ważny aspektem jest także celebrowanie świąt narodowych, aktywność społeczna obywateli kraju i wpływanie na rozwój gospodarczy i kulturalny kraju. Istotne jest także przeżywanie sukcesów i porażek polskich sportowców, artystów i naukowców. Patriotyzm przejawia się także gotowością obrony ojczyzny w sytuacji wojny, czy pojawiającego się międzynarodowego konfliktu zbrojnego.

W celu sprawdzenia jak mieszkańcy wsi Polski Wschodniej rozumieją patriotyzm przedstawiono listę zachowań świadczących o postawach patriotycznych i poproszono respondentów by ocenili w skali 0–4 (0 – nie mam zdania, 1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – raczej tak, 4 – zdecydowanie tak) czym według nich jest patriotyzm.

Tabela 5.3. Rozumienie patriotyzmu przez mieszkańców wsi Polski Wschodniej

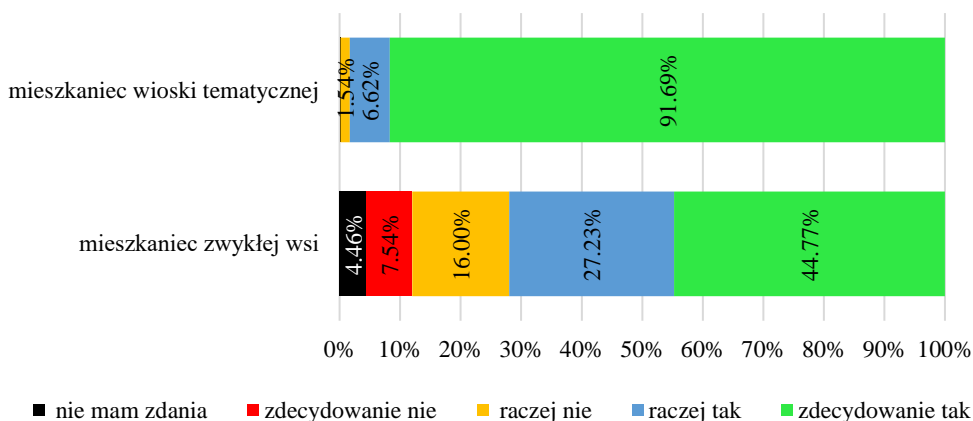
Wyszczególnienie	Model analizy dyskryminacyjnej: λ Wilksa: 0,758; $F(7,129) = 59,070$; $p < 0,001$					
	λ Wilksa	F	p	tolerancja	mieszkańcy zwykłej wsi 0,5	mieszkańcy wioski tematycznej 0,5
Spełnianie obowiązków obywatelskich (płacenie podatków, udział w wyborach)	0,768	17,840	<0,001*	0,681	0,580	0,270
Gotowość do obrony ojczyzny w razie agresji któregoś z państw	0,764	11,815	0,001*	0,490	1,696	2,101
Szacunek i umiłowanie ojczyzny	0,762	7,023	0,008*	0,387	3,120	2,742
Uczciwa praca na rzecz kraju	0,764	11,701	0,001*	0,494	0,419	0,781
Dbłość o kulturę i tradycje	0,758	1,056	0,304	0,472	3,156	4,288
Udział w świątkach narodowych	0,822	110,526	<0,001*	0,535	0,040	0,993
Kibicowanie polskim sportowcom	0,760	4,033	0,045*	0,780	0,589	0,722
Stała			–		–15,356	–20,119

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Dane w tabeli 5.3 wskazują, że największą moc dyskryminacyjną ($F = 110,526$; $p < 0,001$) osiągnęła aktywność „udział w świętach narodowych”, czyli wyjście z domu, udział w obchodach, marszach, wiecach i przebywanie z innymi. Dzięki takiemu zachowaniu okazuje się szacunek i oddaje hołd bohaterom narodowym i wydarzeniom historycznym oraz ceni się wolną ojczyznę. Czynność ta jest zdecydowanie ważniejsza dla mieszkańców wiosek tematycznych (0,993) niż mieszkańców zwykłych wsi (0,040). Na drugim miejscu ukształtowała się aktywność „spełnianie obowiązków obywatelskich” ($F = 17,840$; $p < 0,001$), przez który rozumie się uczciwe płacenie podatków, wywiązywanie się z obowiązków wobec ojczyzny, udział w wyborach, dbanie o przyrodę. Ważniejsze jest to dla mieszkańców zwykłych wsi (0,580) niż wiosek tematycznych (0,270). Trzecie miejsce ($F = 11,815$; $p = 0,001$) zajęło oświadczenie respondentów „gotowość do obrony ojczyzny w razie agresji któregoś z państw”, a czwarte ($F = 11,701$; $p = 0,001$) „uczciwa praca na rzecz kraju”, przez co rozumie się z jednej strony nieoszukiwanie pracodawcy i klientów, a z drugiej strony rzetelną zapłatę za wykonaną pracę, zatrudnianie na umowę o pracę i niedopuszczanie do wyzysku i niesprawiedliwego podziału zysków. Praca ludzka nie może być zdeformowana i wykorzystywana, gdyż może prowadzić do destrukcji osobowości pracownika, który musi ją wykonywać pod przymusem, bez należytego wynagrodzenia [Zwołiński 2012, s. 23–33]. Obydwie te aktywności są ważniejsze dla mieszkańców wiosek tematycznych niż mieszkańców zwykłych wsi. Przedostatnie miejsce zajął patriotyzm rozumiany jako „szacunek i umiłowanie ojczyzny” ($F = 7,023$; $p = 0,008$), czyli stawianie dobra kraju nad własne przywileje i wygodę [Szyran 2009, s. 121–129]. Takie pojęcie patriotyzmu jest częściej przyjmowane przez mieszkańców zwykłych wsi (3,120) niż wiosek tematycznych (2,742). Zdecydowanie najmniejsze wartości przyjęła funkcja dyskryminacyjna ($F = 4,033$; $p = 0,045$) przy wyrażaniu patriotyzmu poprzez „kibicowanie polskim sportowcom”. Sukcesy polskich sportowców przekładają się na dumę z bycia Polakiem. Takie rozumienie patriotyzmu także częściej występuje wśród mieszkańców wiosek tematycznych (0,722) niż zwykłych wsi (0,589). Co ciekawe poza modelem funkcji dyskryminacyjnej znalazło się rozumienie patriotyzmu jako „dbałość o kulturę i tradycje narodu” ($p = 0,304$). Według badań Instytutu Pamięci Narodowej patriotyzm wyraża się poprzez obchody świąt narodowych, marsze i parady (36%), wywieszanie flagi, znajomość hymnu i poszanowanie symboli (24%), walkę o kraj (22%), pracę i działanie na rzecz kraju, np. płacenie podatków, wolontariat, poszanowanie dobra wspólnego (17%), uczestniczenie w życiu społecznych, np. chodzenie na wybory, udział w akcjach społecznych, protestach (15%), dbanie o miejsca pamięci i pielęgnowanie pamięci o bohaterach historycznych (5%). Omawiane badania wskazują także to, że aż 24% respondentów nie wie-

działu, jakie są działania patriotyczne [Raport BohaterON 2018, s. 3]. Jednocześnie ten sam raport wskazuje, że młodzi ludzie swoją aktywność patriotyczną demonstrowają poprzez udział w apelach, przedstawieniach i konkursach historycznych (16%), śpiewanie hymnu (10%), wywieszanie flagi (9%), udział w świętach narodowych (7%), dbanie o miejsca pamięci i pielęgnowanie pamięci o bohaterach historycznych (6%), uczestniczenie w życiu społecznym i przez działania na rzecz wspólnego dobra (6%) [Raport BohaterON 2018, s. 3].

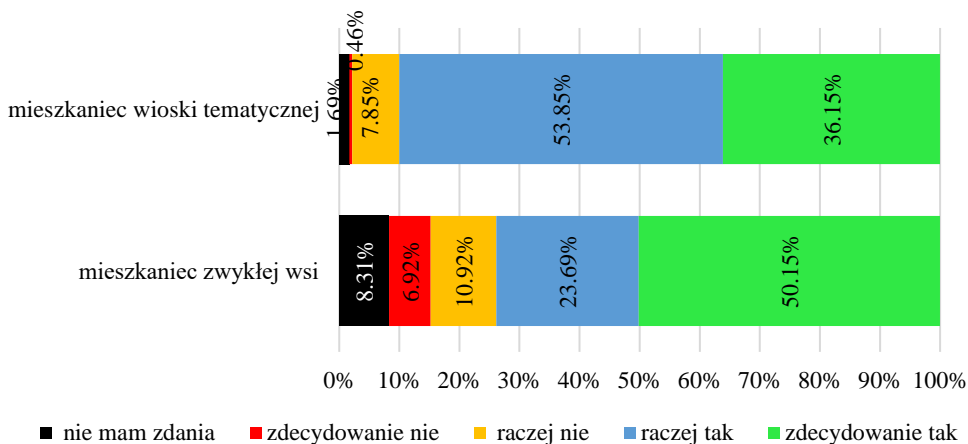
Rysunek 5.6. Rozumienie patriotyzmu jako udziału w świętach narodowych, N = 1300, $\chi^2 = 339,136$; $p < 0,001$, C = 0,510

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Istnieje silna zależność przy $p < 0,001$ i współczynnika V-Cramera równym 0,510 pomiędzy typem wsi a rozumieniem patriotyzmu jako udziału w świętach narodowych (rys. 5). Aż 91,69% mieszkańców wiosek tematycznych zdecydowanie w taki sposób postrzega patriotyzm. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi opcję „zdecydowanie tak” wskazało o ponad połowę mniej respondentów, bo tylko 44,77%. Przy czym ta grupa badawcza udzieliła także odpowiedzi „zdecydowanie nie” (7,54%) (rys. 5.6). Podobne wyniki badań uzyskali historycy z Instytutu Pamięci Narodowej [Raport BohaterON 2018, s. 3–4].

Przy $p < 0,001$ wykazano pomiędzy dwoma badanymi typami wsi istotne statystycznie różnice w rozumieniu patriotyzmu jako „spełniania obowiązków obywatelskich”. Taki sposób rozumienia patriotyzmu częściej przejawia się wśród mieszkańców zwykłej wsi, gdyż 50,10% badanych osób w tej grupie badawczej udzieliło odpowiedzi „zdecydowanie tak”, a 23,69% „raczej tak”. Mieszkańcy wiosek tematycznych częściej wahali się, odpowiadając na to pytanie, ponieważ

tylko 36,15% z nich zaznaczyło odpowiedź „zdecydowanie tak”, a 53,85% – „raczej tak”. Współczynnik V-Cramera równy 0,352 świadczy o umiarkowanym stopniu współzależności pomiędzy typem wsi a rozumieniem patriotyzmu jako spełniania obowiązków obywatelskich (rys. 5.7).

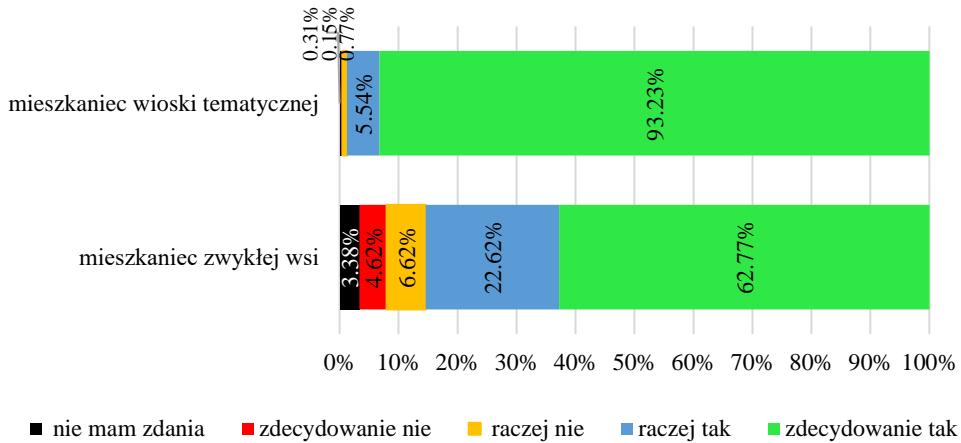

Rysunek 5.7. Rozumienie patriotyzmu jako spełniania obowiązków obywatelskich, N = 1300, $\chi^2 = 159,458$; $p < 0,001$, C = 0,350

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

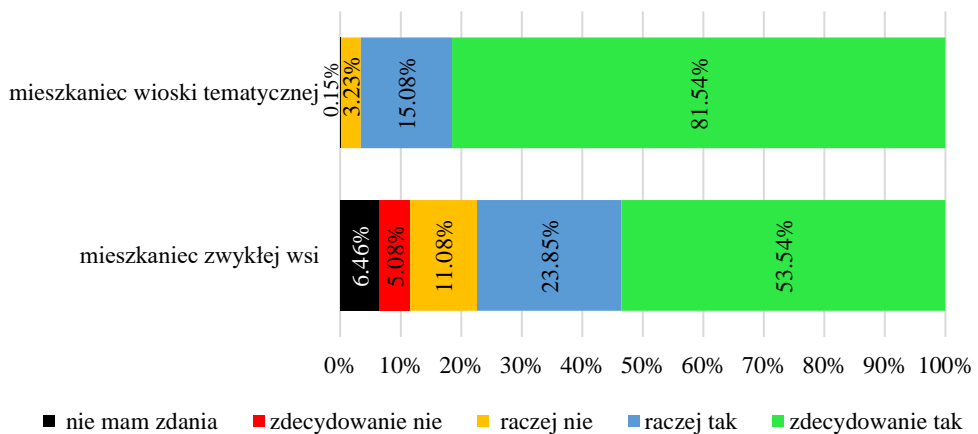
Mieszkańcy wiosek tematycznych istotnie bardziej są zdecydowani bronić ojczyzny w razie agresji na Polskę niż mieszkańcy zwykłej wsi ($p < 0,001$). Aż 93,23% mieszkańców wiosek tematycznych zdecydowanie stanie do obrony swojego państwa, a 5,54% – raczej stanie do obrony. Raczej tego nie zrobi 0,77% respondentów i zdecydowanie nie będzie bronić ojczyzny tylko 0,15% badanych osób. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi zdecydowanie stanie do obrony ojczyzny – 62,77% badanych osób, „raczej tak” – 22,62%, „raczej nie” – 6,62% i „zdecydowanie nie” – 4,62%. Współczynnik V-Cramera równy 0,375 świadczy o średnim stopniu zróżnicowania zachowań między dwiema grupami respondentów (rys. 5.8).

Przy $p < 0,001$ i V-Cramera równym 0,354 wykazano istotną statystycznie, ale umiarkowanie silną, różnicę pomiędzy miejscem zamieszkania w rozumieniu patriotyzmu jako uczciwej pracy na rzecz ojczyzny. Częściej jest to zauważalne wśród mieszkańców wiosek tematycznych, gdyż patriotyzm w ten sposób „zdecydowanie tak” rozumie 81,54% badanych, 15,08% – „raczej tak” oraz tylko 3,23% – „raczej nie”. Dla porównania patriotyzm jako uczciwą pracę „zdecydowanie tak” rozumie 53,54% mieszkańców zwykłej wsi, 23,85% – „raczej tak”, 11,08% – „raczej nie” i 5,08% – „zdecydowanie nie” (rys. 5.9).

Rysunek 5.8. Rozumienie patriotyzmu jako gotowości jej obrony w razie zewnętrznej agresji, N = 1300, $\chi^2 = 179,869$; $p < 0,001$, C = 0,372

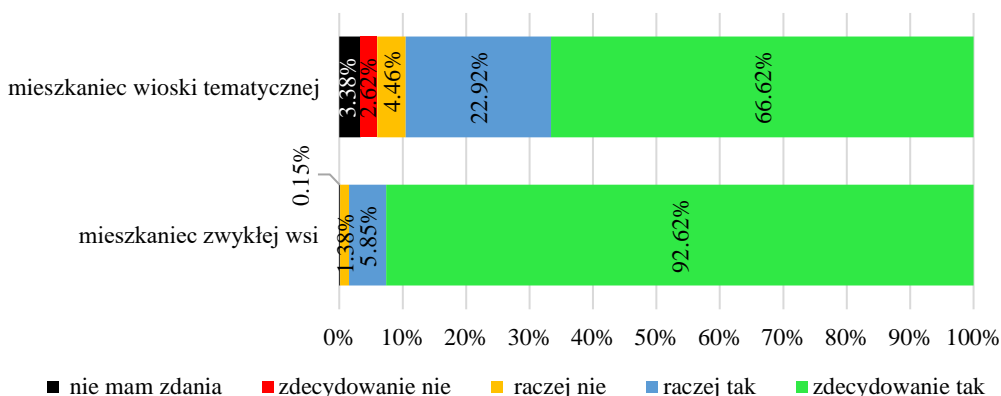
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.9. Rozumienie patriotyzmu jako uczciwej pracy na rzecz ojczyzny, N = 1300, $\chi^2 = 150,629$; $p < 0,001$; C = 0,340

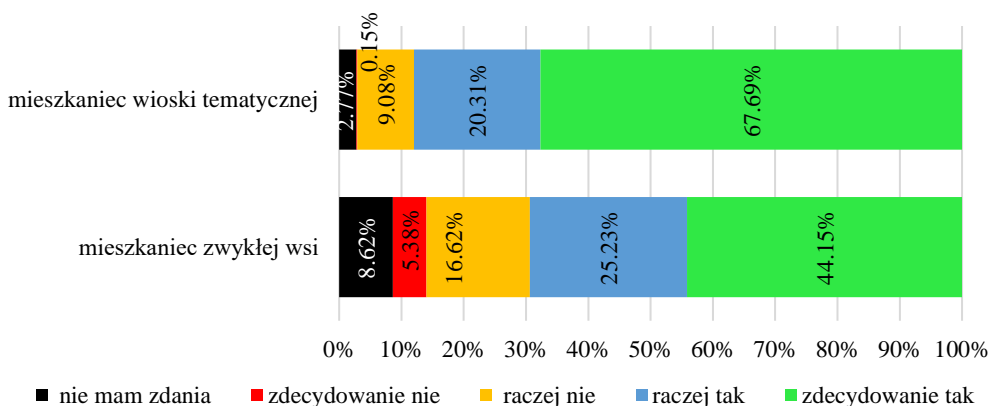
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Istnieje umiarkowana zależność przy $p < 0,001$ i współczynnika V-Cramera równym 0,312 pomiędzy typem wsi a rozumieniem patriotyzmu jako szacunku i umiłowania ojczyzny. Taką formę patriotyzmu częściej przejawiają mieszkańcy zwykłej wsi – aż 92,62% z nich. W przypadku mieszkańców wiosek tematycznych odpowiedzi „zdecydowanie tak” udzieliło tylko 66,62% respondentów (rys. 5.10).

Rysunek 5.10. Rozumienie patriotyzmu jako szacunku i umiłowania ojczyzny, N = 1300, $\chi^2 = 140,183$; $p < 0,001$; C = 0,312

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

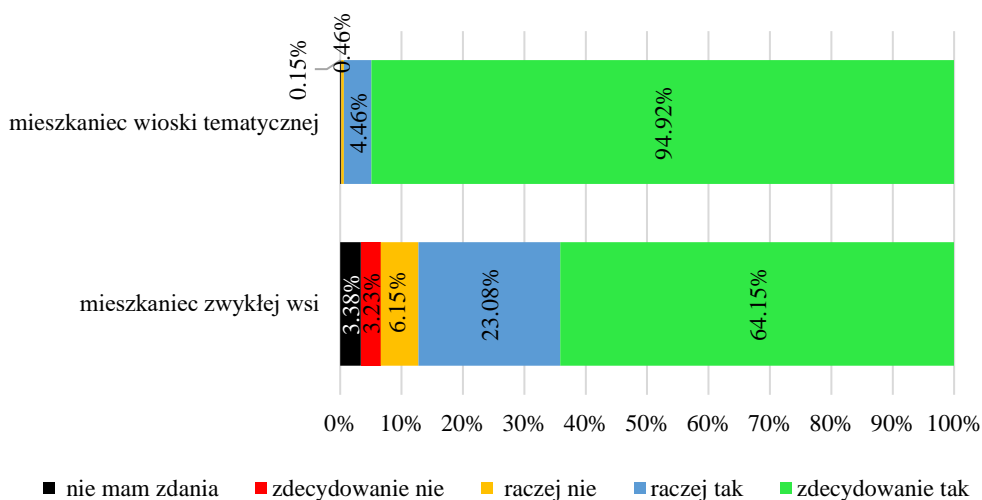

Rysunek 5.11. Rozumienie patriotyzmu jako kibicowania polskim sportowcom, N = 1300, $\chi^2 = 101,661$; $p < 0,001$; C = 0,280

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Przy $p < 0,001$ wykazano istotne statystycznie różnice pomiędzy badanymi wsiami w rozumieniu patriotyzmu jako kibicowania polskim sportowcom, ale współczynnik V-Cramera wynoszący 0,280 świadczy o słabym stopniu współzależności. Aż 88,00% mieszkańców wiosek tematycznych wskazało odpowiedź pozytywną, w tym 67,69% respondentów zaznaczyło stwierdzenie „zdecydowanie tak” i 20,31% – „raczej tak”, a 9,08% – „raczej nie” i tylko 0,15% – „zdecydowanie nie”. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi analogicznie udzielono odpowiedzi: 44,15%; 25,23%; 16,62% i 5,38% (rys. 5.11).

Istnieje umiarkowana zależność przy $p < 0,001$ i współczynnika V-Cramera równym 0,384 pomiędzy typem wsi a rozumieniem patriotyzmu jako „dbałości o tradycję i kulturę”. Taką formę patriotyzmu częściej – w 94,92% – przejawiają mieszkańcy wiosek tematycznych. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi odpowiedzi „zdecydowanie tak” udzieliło 64,15% badanych (rys. 5.12).

Rysunek 5.12. Rozumienie patriotyzmu jako dbałości o tradycję i kulturę, $N = 1300$, $\chi^2 = 192,489$; $p < 0,001$; $C = 0,384$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.4. Rozumienie patriotyzmu w zależności od miejsca zamieszkania i płci

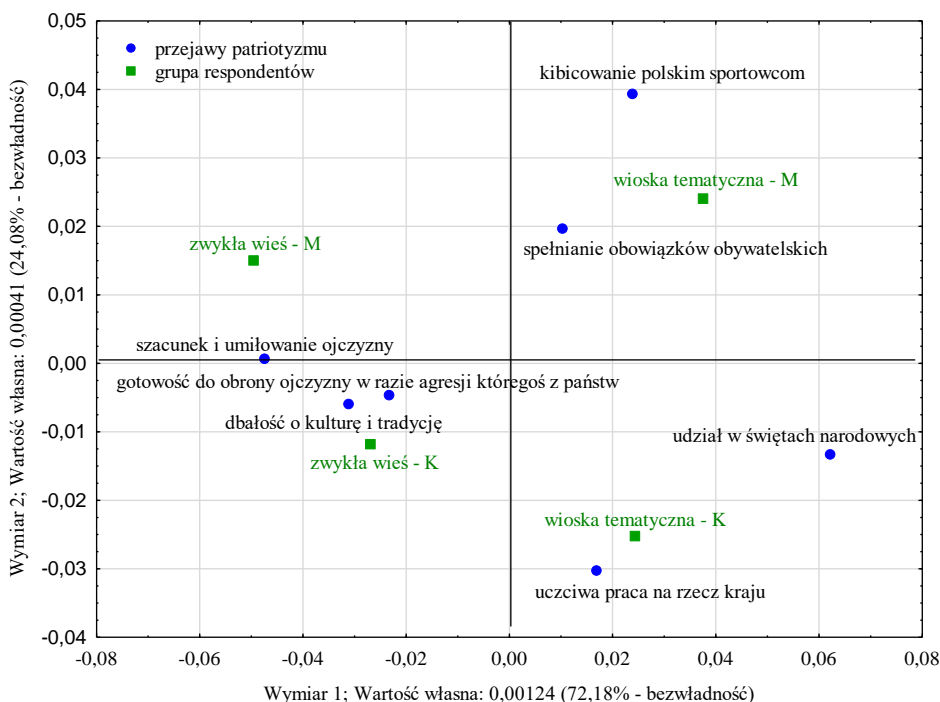
Sposób rozumienia patriotyzmu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	P
Spełnianie obowiązków obywatelskich (płacenie podatków, udział w wyborach)	68,32	79,27	94,41	85,67	13,690	0,749
Gotowość do obrony ojczyzny w razie agresji któregoś z państw	81,06	89,63	98,76	98,78		
Szacunek i umiłowanie ojczyzny	85,09	93,90	99,07	97,87		
Uczciwa praca na rzecz kraju	70,50	84,15	94,72	98,48		
Dbłość o kulturę i tradycję	82,92	91,46	99,07	99,70		
Udział w świętach narodowych	65,53	78,35	99,07	97,56		
Kibicowanie polskim sportowcom	67,39	71,34	93,17	82,93		

*suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Test niezależności chi-kwadrat nie wykazał statystycznie istotnej różnicy w rozumieniu patriotyzmu pomiędzy kobietami i mężczyznami zamieszkującymi wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p > 0,05$) (tab. 5.4).

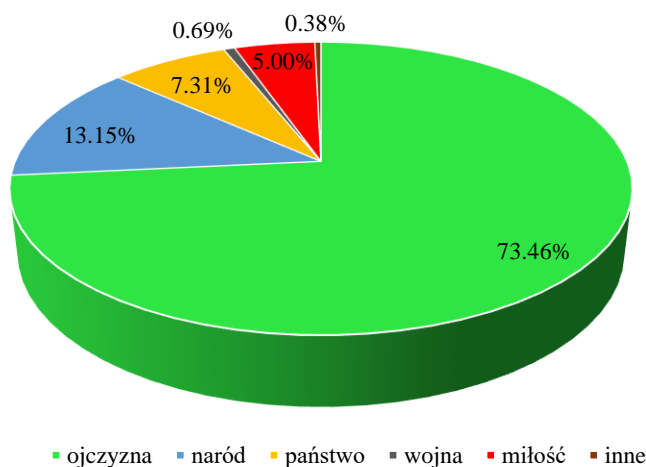
Całkowita bezwładność wynosiła 0,00172, co oznacza, że rozproszenie profili było bardzo nieznaczne [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(7-1, 4-1) = 3$]. Można jednak dostrzec, że wioski tematyczne i zwykłe wsie znalazły się po dwóch stronach osi x, co wskazuje na różnice w odpowiedziach tych osób (tab. 5.4, rys. 5.13).

Rysunek 5.13. Rozumienie patriotyzmu ze względu na miejsce zamieszkania i płeć, $N = 1300$, $\chi^2 = 13,690$; $p = 0,74906$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Kolejne pytanie, jakie zadano respondentom, to: „Który termin według Pana/i jest najbardziej związany z patriotyzmem?”. Badani mieli do wyboru słowa: ojczyzna, naród, państwo, wojna, miłość lub inne. Ich definicje wyjaśniono wszystkim na początku badania.

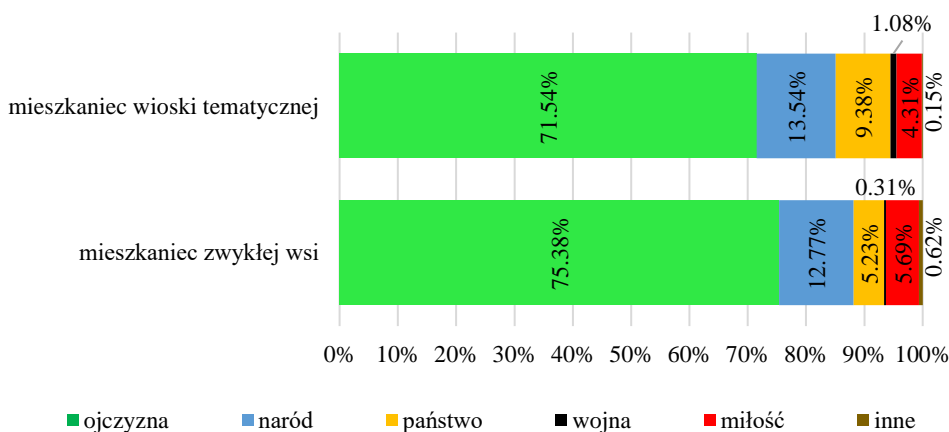
Rysunek 5.14. Termin najbardziej związany z patriotyzmem w opinii respondentów, N = 1300

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Najwięcej respondentów, bo aż 73,46%, wiąże słowo „patriotyzm” ze słowem „ojczyzna”. Według Encyklopedii PWN „ojczyzna” to „kraj, w którym człowiek się urodził, którego jest obywatelem, lub z którym związany jest więzią narodową” [Encyklopedia PWN, s. 539]. Można też powiedzieć, że ojczyzna to „określona zbiorowość ludzka, terytorium historycznie należące do danego narodu, tradycja wspólnoty losów historycznych, a także określony stopień rozwoju świadomości narodowej” [Encyklopedia PWN, s. 539]. Na drugim miejscu (13,15% wskazań) respondenci wskazali słowo „naród”, które można zdefiniować jako „trwałą wspólnotę ludzką wytworzoną na podstawie wspólnych losów historycznych, kultury, języka, terytorium i życia ekonomicznego, przejawiającą się w świadomości narodowej jej członków” [Encyklopedia PWN, s. 504]. Natomiast 7,31% respondentów słowo „patriotyzm” wiązało ze słowem „państwo”, które definiuje się jako „organizację polityczną, obejmującą zakresem swego działania ogół członków społeczeństwa zamieszkującego określone terytorium i istniejące dla zapewnienia panowania politycznego” [Encyklopedia PWN, s. 565] oraz zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego. Państwo składa się ze współzależnych grup, które mają zróżnicowane interesy (rys. 5.14). Państwo w rozumieniu prawa międzynarodowego musi mieć takie składowe, jak:

- wyznaczone terytorium oddzielone od innych państw granicą państwową,
- stałą ludność,
- suwerenną władzę,
- posiadać zdolność wchodzenia w stosunki międzynarodowe [Dubel i in. 2022, s. 51–59].

Tylko 5% badanych osób powiązało „patriotyzm” z „miłością”, przez którą można rozumieć „poczucie silnej więzi z czymś, co jest dla kogoś wielką wartością” [<https://sjp.pwn.pl/sjp/milosc;2483508.html>], jak również jest to „głębokie zainteresowanie czymś, znajdowanie w czymś przyjemności” [<https://sjp.pwn.pl/sjp/milosc;2483508.html>]. Najmniej respondentów połączyło „patriotyzm” ze słowem „wojna”. Wojna jest to „zjawisko społeczne, którego dominującą cechą jest walka zbrojna między narodami, państwami, klasami lub grupami społecznymi” [Encyklopedia PWN, s. 864]. W odpowiedzi „inne” (0,38%) pojawiały się słowa: „obowiązek”, czyli „konieczność zrobienia czegoś wynikająca z nakazu moralnego lub prawnego” [<https://sjp.pwn.pl/sjp/obowiazek;2491808.html>] oraz „tradycja”, czyli „przekazywane z pokolenia na pokolenie treści kulturowe (obyczaje, poglądy, wierzenia, sposoby myślenia i zachowania, normy postępowania) uznane przez daną zbiorowość (naród, lud) za społecznie doniosłe dla jej współczesności przyszłości” [Encyklopedia PWN, s. 800].

Rysunek 5.15. Termin najbardziej związany z patriotyzmem w opinii respondentów z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300, $\chi^2 = 14,298$; $p = 0,013$; C = 0,105

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Przy $p = 0,013$ wykazano istotne statystycznie różnice, ale bardzo słabe (V-Cramera = 0,105) pomiędzy rodzajem wsi a wybranym terminem najbardziej związanym z patriotyzmem. Mieszkańcy zwykłej wsi częściej o 3,85 punktu procentowego kojarzą termin „patriotyzm” ze słowem „ojczyzna”. Natomiast mieszkańiec wioski tematycznej częściej o 4,15 punktu procentowego kojarzy badany termin ze słowem „państwo” i o 0,77 punktu procentowego ze słowem „naród” (rys. 5.15).

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy powiązaniem przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne

i zwykle wsie słowa „patriotyzm” z innymi terminami ($p < 0,05$). Wszystkie wyodrębnione grupy za termin najbardziej powiązany z patriotyzmem uznały „ojczyznę” (tab. 5.5).

Tabela 5.5. Terminy zdaniem respondentów najbardziej związane z patriotyzmem, w zależności od miejsca zamieszkania i płci

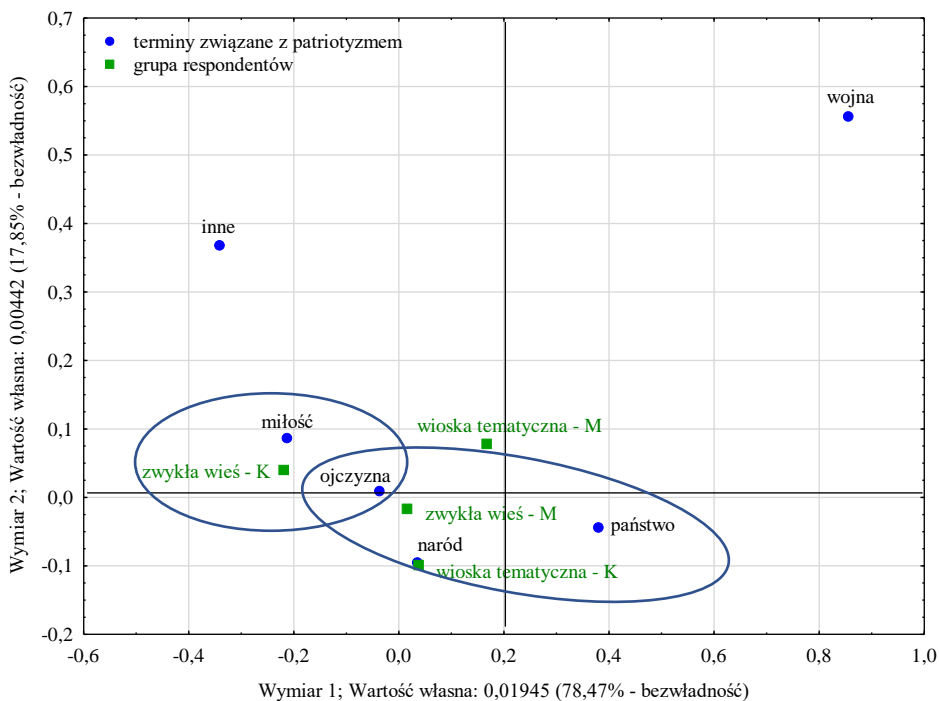
Terminy	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
ojczyzna	72,67	78,05	71,12	71,95	32,224	0,006*
naród	13,98	11,59	12,11	14,94		
państwo	7,76	2,74	10,25	8,54		
miłość	4,35	7,01	4,35	4,27		
wojna	0,62	–	1,86	0,30		
inne	0,62	0,61	0,31	–		

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,025, co oznacza, że rozproszenie profili nie było zbyt duże [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(6-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 78,47% bezwładności było wyjaśniane przez pierwszy czynnik, a 17,85% przez drugi wymiar. Trzeci wymiar wyjaśniał 3,68% inercji. Jakość wszystkich kategorii wierszy (oprócz odpowiedzi „inne”) była większa od 0,955, co świadczy, że prawie wszystkie wiersze były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „państwo” – odpowiadała za 43,22% względnej bezwładności (inercji). Miała też największy wpływ w tworzeniu pierwszego wymiaru przestrzeni czynnikowej (54,34% bezwładności wymiaru 1). Natomiast przy definiowaniu drugiego wymiaru najważniejsza była kategoria „wojna” (48,25% bezwładności wymiaru 2). Kategorie „ojczyzna”, „państwo”, „wojna” i „miłość” były odwzorowywane głównie przez pierwszy wymiar (duża wartość \cos^2), zaś kategoria „naród” odwzorowywała głównie drugi wymiar. Jakość odwzorowania w przestrzeni czynnikowej dwuwymiarowej była wysoka dla wszystkich punktów reprezentujących kolumny ($>0,94$) oprócz kategorii „zwykła wieś – mężczyźni” (0,17). Największy wkład w tworzenie wymiaru pierwszego miały mieszkanki zwykłych wsi (62,11% bezwładności wymiaru 1), a drugiego – mieszkanki wiosek tematycznych (55,74% bezwładności wymiaru 2). W przestrzeni czynnikowej nie zarysowały się wyraźne skupienia. Odpowiedzi kobiet zamieszkujących zwykle wsie różniły się znacznie od pozostałych analizowanych grup

osób, co obrazuje położenie tej kategorii po przeciwnej stronie osi x od pozostałych grup. Kobiety te najczęściej z analizowanych grup wybierały terminy „ojczyzna” i „miłość” i najrzadziej „państwo”. Odpowiedzi „wojna” i „inne” nie były charakterystyczne dla żadnej z analizowanych grup (tab. 5.5, rys. 5.16).

Rysunek 5.16. Terminy związane zdaniem respondentów z patriotyzmem w zależności od miejsca zamieszkania i płci, N = 1300, $\chi^2 = 32,224$; $p = 0,00602$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

5.2. Celebrowanie świąt narodowych

Święto i świętowanie są trwałym elementem kultury każdego narodu, przy czym celebrowanie świąt jest naturalną skłonnością człowieka i rozwija życie społeczne. Jest ono działaniem zbiorowym i wspólnym wyrażeniem czci obiektom, wartościom, wydarzeniom i podmiotom świętowania. To wspólne przeżycie pewnej uroczystości. Życie społeczne, narodowe i rodzinne bez świąt jest bardzo

ubogie. Podczas świętowania zmieniamy rytm dnia, odstawiamy na bok codzienne czynności i uczestniczymy w obchodach, apelach, przedstawieniach, wydarzeniach sportowych, kościelnych itp. [Dyczewski 2012, s. 3–24].

Tabela 5.6. Model analizy dyskryminacyjnej częstości czczenia wybranych świąt narodowych

Święto narodowe	Model analizy dyskryminacyjnej: λ Wilksa: 0,620; $F(7,129) = 113,13; p < 0,001$					
	λ Wilksa	F	p	tolerancja	mieszkańcy zwykłej wsi 0,5	mieszkańcy wioski tematycznej 0,5
1 marca – Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”	0,636	33,786	<0,001*	0,375	0,538	1,086
1 maja – święto bezimienne, nieformalnie nazywane Świętem Pracy	0,686	137,085	<0,001*	0,688	0,472	1,371
3 maja – Święto Narodowe Trzeciego Maja	0,620	24,888	0,046*	0,377	1,512	1,634
9 maja – Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności	0,624	8,327	0,004*	0,417	0,059	0,228
1 sierpnia – Narodowy Dzień Pamięci Powstania Warszawskiego	0,638	36,834	0,000*	0,419	0,286	0,863
31 sierpnia – Dzień Solidarności i Wolności	0,623	5,943	0,015*	0,368	0,120	0,375
11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości	0,621	28,924	0,048*	0,396	3,236	3,463
Stała	–				–8,540	–14,036

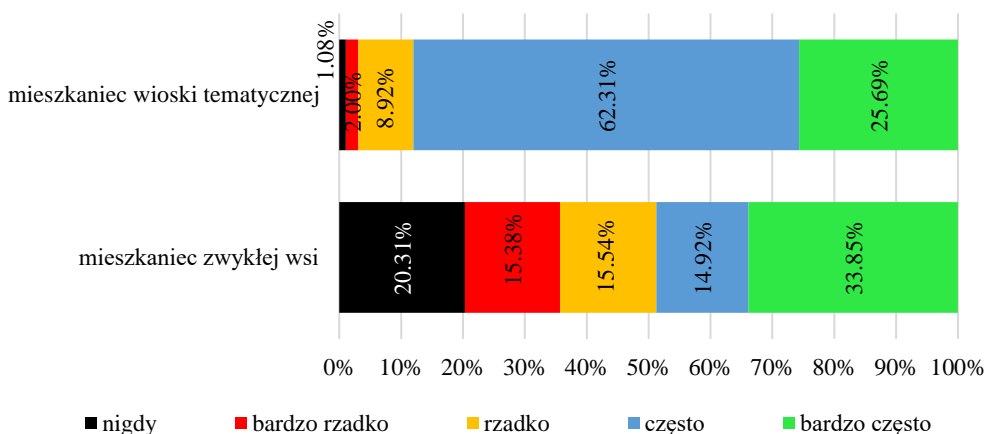
*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

W Polsce wyróżnia się święta państwowe, które zostały ustanowione przez władze państwowe, i święta narodowe, które upamiętniają ważne wydarzenia dla polskiego narodu. Respondentów zapytano o to, które ze świąt narodowych najczęściej oni celebrują.

Poprzez utworzony model funkcji dyskryminacyjnej (tab. 5.6) został określony swoisty porządek częstości celebrowania poszczególnych świąt narodowych przez mieszkańców wsi Polski Wschodniej. Na podstawie danych przedstawionych w tabeli 3 można zauważyć, że święta narodowe częściej obchodzą miesz-

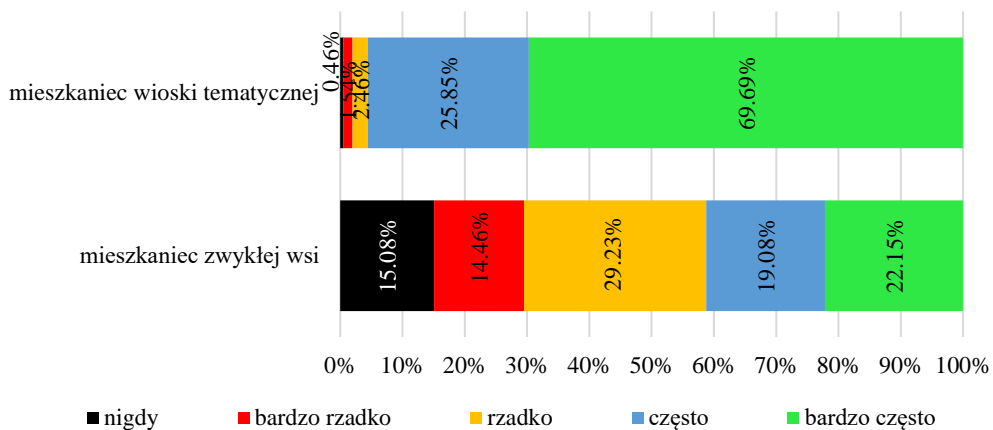
kańcy wiosek tematycznych niż zwykłych wsi. Największe wartości funkcja klasyfikacyjna przyjęła dla Narodowego Święta Niepodległości, obchodzonego 11 listopada (3,463). Na drugim miejscu uplasowało się Święto Narodowe Trzeciego Maja (1,634). Niewiele mniejszą wartość klasyfikacyjną uzyskało święto 1 maja – święto bezimienne, nieformalnie nazywane Świętem Pracy (1,371). Nieco niższe wartości przyjęła funkcja klasyfikacyjna dla Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych” obchodzonego 1 marca (1,086). Kolejne miejsce zajął Narodowy Dzień Pamięci Powstania Warszawskiego – 1 sierpnia (0,863). Najniższe wartości funkcja klasyfikacyjna osiągnęła przy Dniu Solidarności i Wolności obchodzonym 31 sierpnia (0,375) oraz Narodowym Święcie Zwycięstwa i Wolności, którego obchody przypadają na 9 maja (0,228).

Rysunek 5.17. Różnice w częstości obchodzenia Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych” z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 387,252$; $p < 0,001$; C = 0,546

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

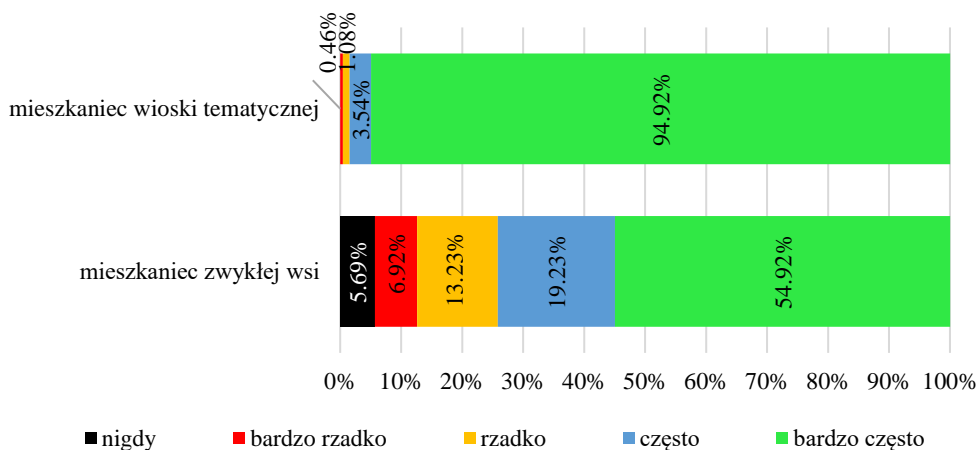
Mniej znanym i rzadziej obchodzonym świętem jest Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych” (1 marca). Święto to celebrowane jest bardzo często przez 25,69% i często przez 62,31% mieszkańców wiosek tematycznych. W przypadku obywateli zwykłych wsi częstość wynosi odpowiednio: 33,85% i 14,92%. Nie świętuje nigdy 20,31% respondentów z tej grupy badawczej. Współczynnik V-Cramera równy 0,546 świadczy o silnym stopniu współzależności pomiędzy typem wsi a częstością obchodzenia omawianego święta (rys. 5.17).

Rysunek 5.18. Różnice w częstotliwości obchodzenia Święta Pracy (1 maja) z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 470,738$; $p < 0,001$; C = 0,602

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

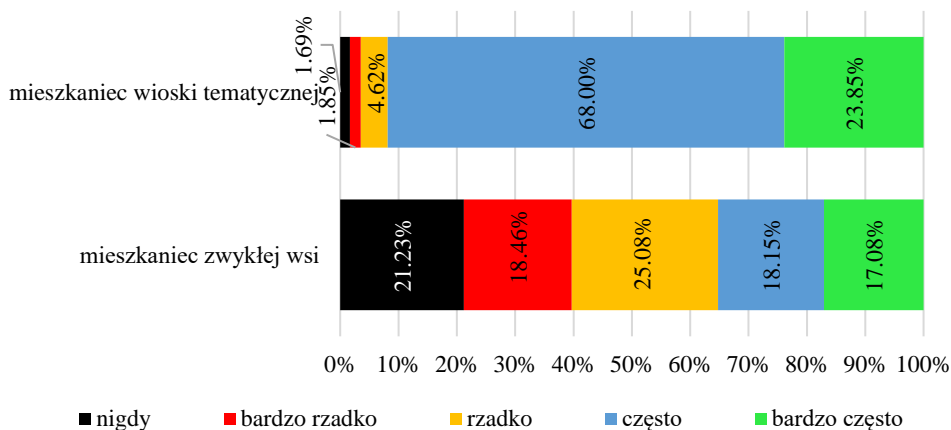
Jeszcze większe różnice występują w przypadku Święta Pracy (1 maja), współczynnik V-Cramera wynosi 0,602. Bardzo często obchodzi to święto 69,69% mieszkańców wiosek tematycznych i tylko 22,15% mieszkańców zwykłej wsi. Często czczone jest to święto przez 25,85% mieszkańców pierwszej grupy badawczej i 19,08% drugiej grupy (rys. 5.18).

Rysunek 5.19. Różnice w częstotliwości obchodzenia Święta Narodowego Trzeciego Maja z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300, $\chi^2 = 280,559$; $p < 0,001$; C = 0,464

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Podobna sytuacja występuje w przypadku obchodów Narodowego Święta Trzeciego Maja. Mieszkańcy wiosek tematycznych czynią to istotnie częściej niż mieszkańcy zwykłej wsi, z których aż 5,69% nigdy nie celebruje tego święta, a 6,92% robi to bardzo rzadko. Bardzo często obchodzi omawiane święto 94,92% mieszkańców wiosek tematycznych i 54,92% obywateli zwykłej wsi (rys. 5.19).

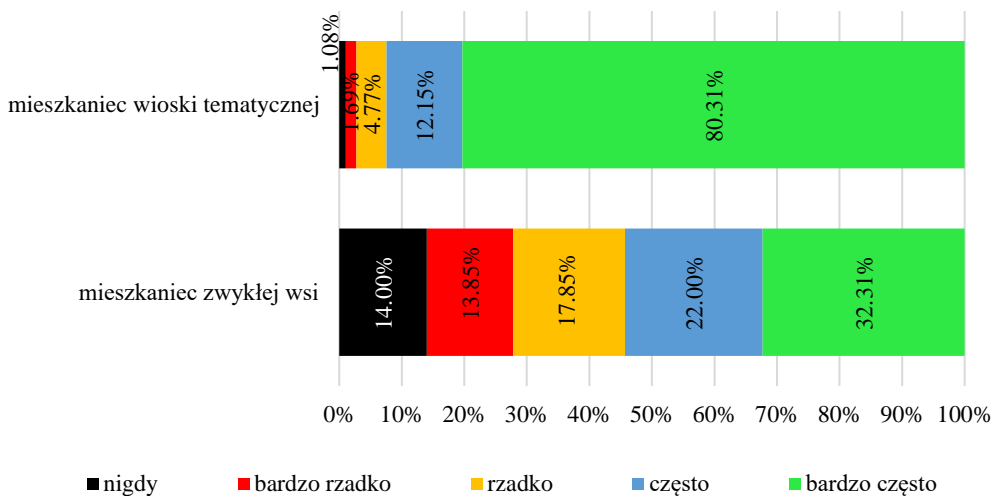

Rysunek 5.20. Różnice w częstości obchodzenia Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 483,000$; $p < 0,001$; $C = 0,610$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

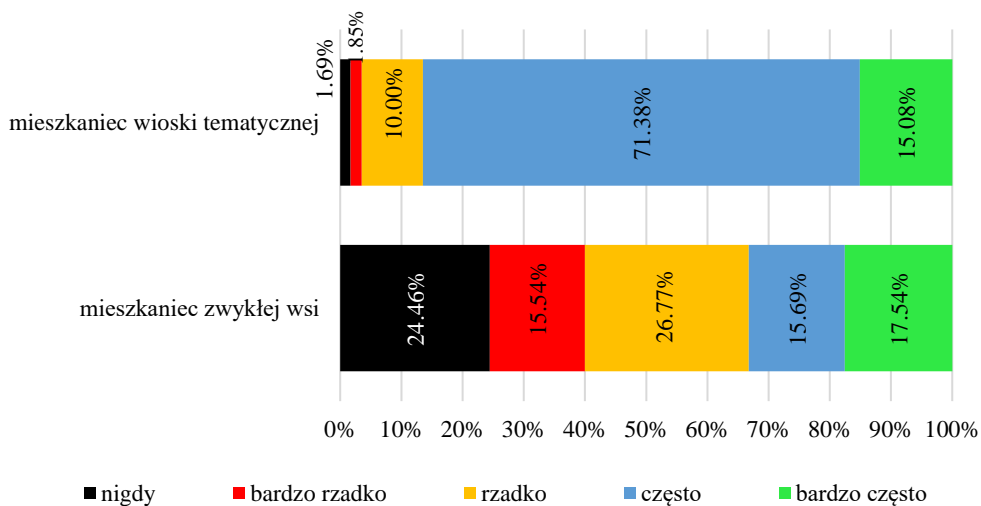
Najrzadziej obchodzone przez respondentów jest Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności (9 maja). Święto to celebrowane jest bardzo często przez 23,85% i często przez 68,00% mieszkańców wiosek tematycznych. W przypadku obywateli zwykłych wsi częstość wynosi odpowiednio 17,08% i 18,15%, a 21,23% respondentów z tej grupy badawczej nigdy tego nie czyni. Współczynnik V-Cramera równy 0,610 świadczy o silnym stopniu współzależności pomiędzy typem wsi a częstością celebrowania omawianego święta (rys. 5.20).

Przy $p < 0,001$ i V-Cramera równym 0,507 wykazano istotną i silną statystycznie różnicę w częstości obchodzenia Narodowego Dnia Pamięci Powstania Warszawskiego (1 sierpnia). Istotnie częściej czynią to mieszkańcy wiosek tematycznych niż zwykłych wsi, gdyż bardzo często uczestniczy w obchodach tego święta 80,31% respondentów z pierwszej grupy badawczej i prawie dwuipółkrotnie mniej respondentów z drugiej grupy badawczej (rys. 5.21).

Rysunek 5.21. Różnice w częstotliwości obchodzenia Narodowego Dnia Pamięci Powstania Warszawskiego z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 334,376$; $p < 0,001$; C = 0,507

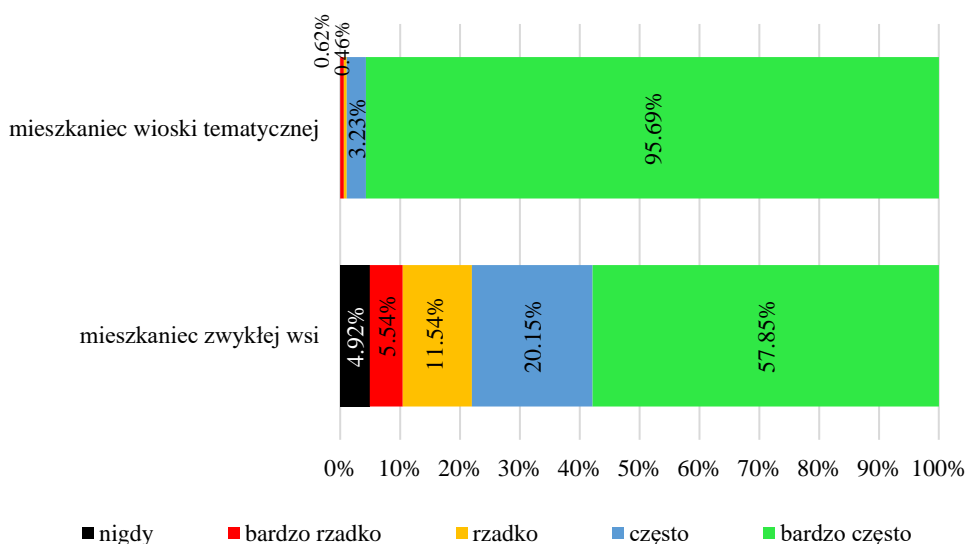
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.22. Różnice w częstotliwości obchodzenia Dnia Solidarności i Wolności z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 481,390$; $p < 0,001$; C = 0,608

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Dzień Solidarności i Wolności (31 sierpnia) jest obchodzony przez mieszkańców wiosek tematycznych istotnie częściej – o 53,23 punktu procentowego – niż w innych wsiach Polski Wschodniej ($p < 0,001$). Zależność między częstością celebrowania tego święta a typem wsi jest silna (V-Cramera = 0,608). Aż 71,38% mieszkańców wiosek tematycznych często obchodzi to święto, a 15,08% – bardzo często. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi tylko 16,69% badanych osób często świętuje Dzień Solidarności i Wolności, a 17,54% – bardzo często. Nigdy tego nie czyni 24,46% obywateli zwykłych wsi i 1,69% mieszkańców wiosek tematycznych (rys. 5.22).

Rysunek 5.23. Różnice w częstości obchodzenia Narodowego Święta Niepodległości z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$, $\chi^2 = 264,304$; $p < 0,001$; $C = 0,451$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Przy $p < 0,001$ i V-Cramera równym 0,451 wykazano istotną i silną statystycznie różnicę w częstości obchodzenia Narodowego Święta Niepodległości (11 listopada) pomiędzy obiema grupami badanych. Dla wszystkich mieszkańców wiosek tematycznych to święto jest ważne i uczestniczą oni w jego obchodach, w tym aż 95,69% czyni to bardzo często i 3,23% – często. Nigdy nie obchodzi tego święta 4,92% mieszkańców zwykłej wsi, 5,54% czyni to bardzo rzadko, 11,54% – rzadko, 20,15% – często i 57,85% – bardzo często (rys. 5.23).

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy świętami, które są celebrowane przez kobiety i mężczyzn z wiosek tematycznych i zwykłych wsi ($p < 0,05$) (tab. 5.7).

Tabela 5.7. Celebrowanie świąt w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Święta narodowe	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
1 marca – Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”	44,41	53,05	87,27	88,72	119,50	0,000**
1 maja – święto bezimienne, nieformalnie nazywane Świętem Pracy	37,89	44,51	96,89	94,21		
3 maja – Święto Narodowe Trzeciego Maja	69,25	78,96	99,38	97,56		
9 maja – Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności	31,06	39,33	91,61	92,07		
1 sierpnia – Narodowy Dzień Pamięci Powstania Warszawskiego	49,69	58,84	94,41	90,55		
31 sierpnia – Dzień Solidarności i Wolności	29,50	36,89	89,13	83,84		
11 listopada – Narodowe Święto Niepodległości	74,53	81,40	99,07	98,78		

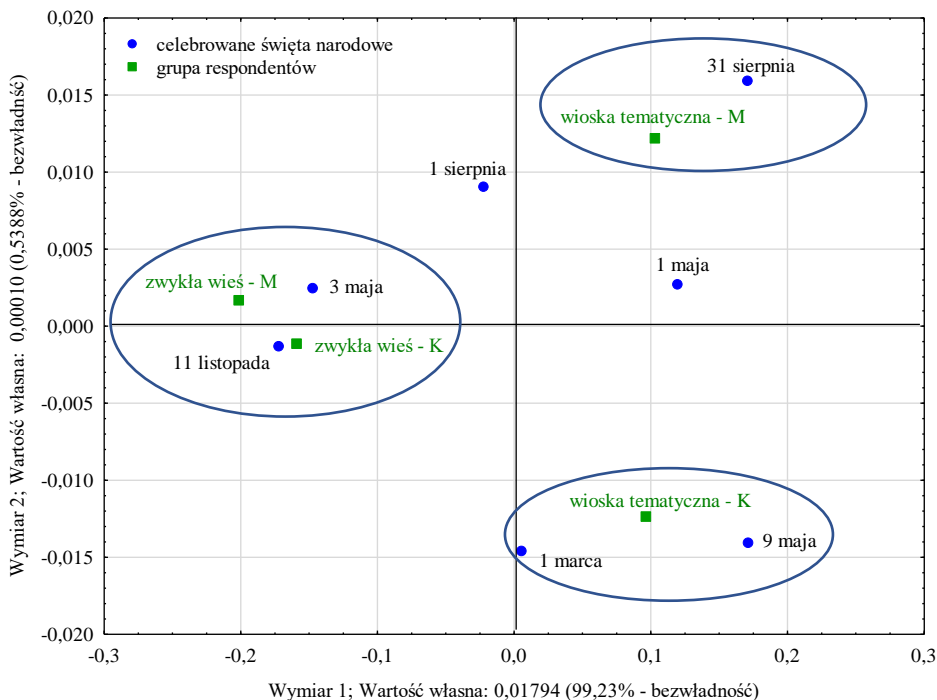
* suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

** różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,018, co oznacza, że rozproszenie profili nie było zbyt duże [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r - 1, c - 1) = \min(7 - 1, 4 - 1) = 3$], przy czym 99,23% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, a 0,54% przez drugi wymiar. Trzeci wymiar wyjaśniał tylko 0,23% inercji. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,911, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „11 listopada”, która odpowiadała za 28,68% względnej bezwładności (inercji). Największy wkład w tworzenie pierwszego wymiaru wnieśli mieszkańcy i mieszkanki zwykłych wsi (odpowiednio 36,76% i 27,46% bezwładności wymiaru 1), a drugiego – mieszkanki i mieszkańcy wiosek tematycznych (odpowiednio 50,33% i 48,94% bezwładności wymiaru 2). Wyodrębniono trzy profile. Mieszkańcy wiosek tematycznych wyróżniali się na tle pozostałych grup celebrowaniem 31 sierpnia, a mieszkanki świętowały 1 marca i 9 maja. Kobiety i męż-

czyżni w zwykłych wioskach wykazywali podobne zachowania dotyczące czczenia świąt narodowych. Większość z nich zadeklarowała, że świętuje 3 maja i 11 listopada, czyli najbardziej znane spośród świąt narodowych. Natomiast pozostałe święta były przez nich rzadko wymieniane. Żadna z analizowanych grup nie wyróżniała się pod względem celebrowania lub jego braku w przypadku 1 maja i 1 sierpnia (rys. 5.24).

Rysunek 5.24. Święta celebrowane przez respondentów w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 119,50$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Ze względu na brak normalności rozkładu (test W Shapiro-Wilka: zwykła wieś $W = 0,915$, $p = 0,000$; wioska tematyczna $W = 0,491$, $p = 0,000$) zastosowano nieparametryczny test badania istotności różnic pomiędzy dwiema niezależnymi grupami. Mieszkańcy zwykłych wsi i wiosek tematycznych różnili się istotnie pod względem liczby celebrowanych świąt narodowych ($p < 0,05$) (tab. 5.8).

Mieszkańcy zwykłych wsi celebrowali przeciętnie cztery święta narodowe, a mieszkańcy wiosek tematycznych – siedem. W obu grupach były osoby, które

nie celebrowały żadnego ze świąt narodowych, z czego w zwykłych wsiach był to znaczny odsetek (15,85%). W obu badanych grupach byli też mieszkańcy, którzy celebrowali wszystkie święta. Rozkład odpowiedzi mieszkańców zwykłych wsi charakteryzował się niewielką asymetrią prawostronną i przewagą relatywnie niskich wartości, ale dużą zmiennością, na co wskazuje współczynnik zmienności V wynoszący 50,0%. Rozkład odpowiedzi mieszkańców wiosek tematycznych charakteryzował się dużą asymetrią lewostronną, a więc przewagą relatywnie wysokich wartości. Zmienność odpowiedzi w tej grupie jest nieznaczna, na co wskazuje moda ($M_o = 7$ świąt), którą wskazało 3/4 badanych z tej grupy (tab. 5.9 i rys. 5.25).

Tabela 5.8. Deklarowana przez respondentów liczba celebrowanych przez nich świąt narodowych

Liczba celebrowanych świąt	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]	Mieszkańcy wioski tematycznej [%]	Test U Manna-Whitneya	
			Z	p
0	15,85	0,62	-14,121	0,000*
1	7,23	0,31		
2	10,62	0,77		
3	12,15	2,62		
4	14,62	2,46		
5	12,31	2,46		
6	10,62	15,54		
7	16,62	75,23		

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

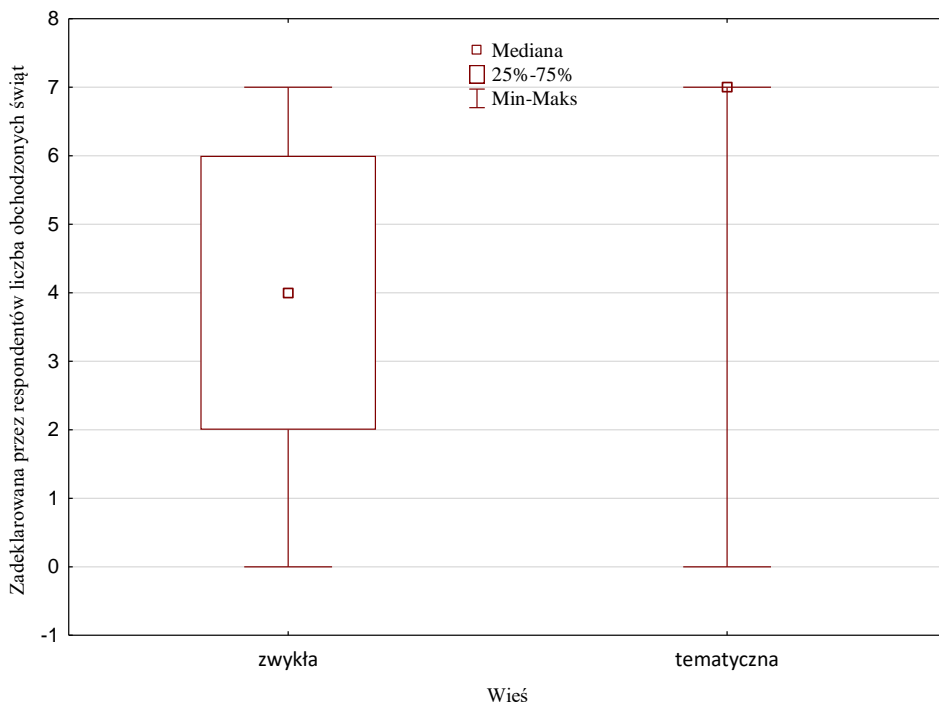
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.9. Deklarowana przez respondentów liczba celebrowanych świąt narodowych

Respondenci	Statystyki opisowe – miary											
	tendencja centralna					rozproszenie						asymetria
	x	Mo	Me	Q1	Q3	Q	min.	maks.	R	R _Q	V _Q	A
Mieszkańcy zwykłej wsi	3,65	7 (16,62%)	4	2	6	2	0	7	7	4	50,00%	-0,12
Mieszkańcy wioski tematycznej	6,52	7 (75,23%)	7	7	7	0	0	7	7	0	0,00%	-3,16

x – średnia arytmetyczna, Mo – moda (dominanta) i jej licznosc (%), Me – mediana, Q1 – dolny kwartyl, Q3 – gorny kwartyl, Q – odchylenie cwiartkowe, min. – wartosc minimalna, maks. – wartosc maksymalna, R – rozstep, R_Q – rozstep kwartylowy, V_Q – pozycyjny wspolczynnik zmiennosci, A – wspolczynnik asymetrii (skoosci)

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.25. Liczba świąt narodowych obchodzonych przez respondentów

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

5.3. Źródła wiedzy patriotycznej

We współczesnych świecie, pełnym zmian, innowacji, globalizacji i integracji między państwami, problem wychowania patriotycznego i kształtowania postaw patriotycznych młodego pokolenia jest tematem aktualnym i ma duże znaczenie społeczne. Na poziomie edukacji szkolnej młody człowiek powinien nauczyć się dyscypliny, sumienności, pracowitości oraz porządku. Ponadto powinien wykształcić poczucie własnej godności, sprawiedliwości i wolności, powinien kochać swoją ojczyznę i znać zasady zachowania się dotyczące aspektów patriotycznych [Drzeżdżon 2013, s. 70–80].

W związku z powyższym mieszkańców wsi Polski Wschodniej zapytano o źródła wiedzy patriotycznej.

Tabela 5.10. Źródła wiedzy o patriotyzmie

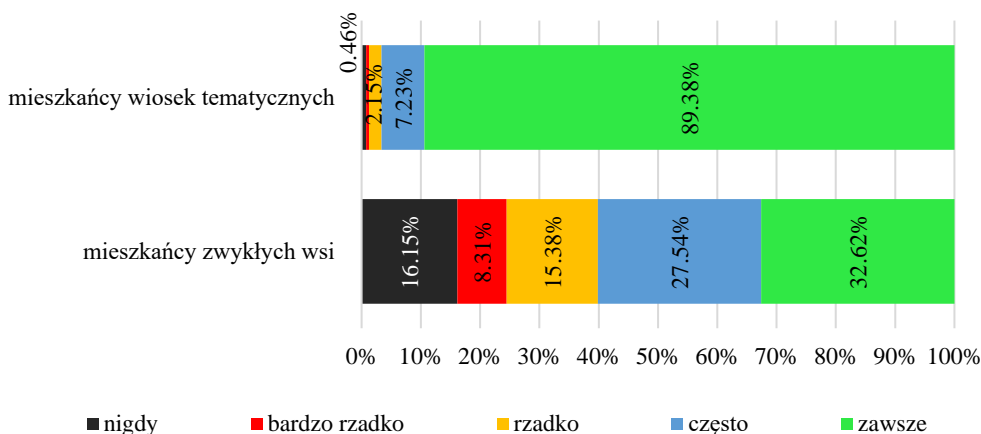
Wyszczególnienie	Model analizy dyskryminacyjnej: λ Wilksa: 0,543; $F(8,129) = 135,69$; $p < 0,001$					
	λ Wilksa	F	p	tolerancja	mieszkańcy zwykłej wsi 0,5	mieszkańcy wioski tematycznej 0,5
Rodzina	0,570	63,428	0,000*	0,671	1,911	2,573
Szkoła	0,543	261,105	0,043*	0,512	2,945	2,139
Uczelnia	0,652	257,871	0,000*	0,591	0,008	1,214
Znajomi/przyjaciele	0,543	0,045	0,832	0,644	-0,224	-0,238
Książki	0,543	0,077	0,781	0,697	0,150	0,168
Telewizja	0,544	2,549	0,111	0,854	1,438	1,545
Internet	0,549	13,024	0,000*	0,814	0,785	0,555
Politycy	0,558	34,281	0,000*	0,848	0,698	1,069
Stała		-			-7,427	-13,049

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Do modelu funkcji dyskryminacyjnej weszło 5 z 8 źródeł wiedzy patriotycznej. Poza modelem znaleźli się: znajomi/przyjaciele ($F = 0,045$; $p = 0,832$); książki ($F = 0,077$; $p = 0,781$) oraz telewizja ($F = 0,111$; $p = 0,854$) (tab. 5.10). Największą wartość funkcja dyskryminacyjna $F = 261,105$ osiągnęła przy szkole. Źródło to jest istotnie ważniejsze dla mieszkańców zwykłych wsi (2,945) niż mieszkańców wiosek tematycznych (2,139). Szkoła odgrywa bardzo ważną rolę w kształtowaniu postaw patriotycznych. To w niej dzieci i młodzież spędzają największą część swojego życia, poznają swoich kolegów i to tutaj rodzą się prawdziwe przyjaźnie. Razem z nauczycielami i dyrekcją uczniowie tworzą szkolną społeczność, w której uczą się szanować symbole narodowe (godło, flagę), śpiewać hymn państwowy, poznają piękno języka polskiego i polskiej ziemi, przyrody, kultury i tradycji. Podczas apeli szkolnych uczą się zasad celebrowania świąt narodowych i państwowych, poznają bohaterów narodowych, uczą się, jak nie naruszać zasad patriotyzmu, tworzą jedność i kształtują dumę z bycia Polakiem. W szkole uczeń rozwija się fizycznie, intelektualnie, duchowo i moralnie, uczy się współżycia w grupie, w małej społeczności oraz panowania nad emocjami, dzięki czemu lepiej rozumie otaczający go świat, rozwija postawy patriotyczne i kształtuje miłość do ojczyzny. Funkcja dyskryminacyjna osiągnęła też duże wartości dla uczelni ($F = 257,871$; $p < 0,001$). W tym przypadku funkcja klasyfikacyjna osiągnęła wyższe wartości dla mieszkańców wiosek tematycznych (1,214) niż mieszkańców zwykłych wsi (0,008). Szkoły wyższe uczą patriotyzmu poprzez

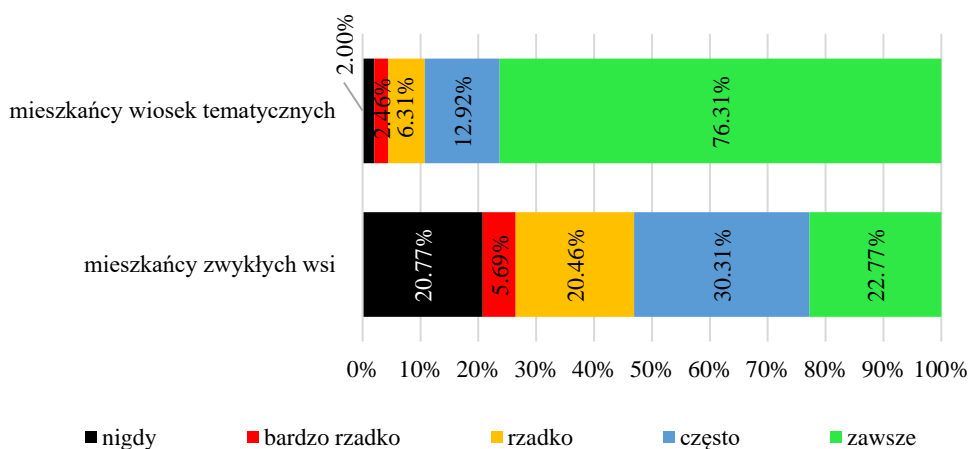
pracę naukową, dyskusję, organizację seminariów, konferencji i kongresów. Na trzecim miejscu uplasowała się rodzina ($F = 63,428$; $p < 0,001$). Na to źródło częściej zwracają uwagę także mieszkańcy wiosek tematycznych (0,987) niż mieszkańcy zwykłych wsi (0,837). Rodzina ma bardzo duży wpływ na osobowość i patriotyczne wychowanie dziecka. To rodzice jako pierwsi uczą takich wartości jak prawda, uczciwość, mądrość, sprawiedliwości i miłość do ojczyzny. Rodzice i dziadkowie są źródłem norm i wartości życiowych, oni przygotowują młodego człowieka do samodzielnego podejmowania mądrych decyzji życiowych, kształtują uczucia, które w przyszłości określają jego stosunek do ojczyzny. Mniejszą moc dyskryminacyjną przy $F = 34,281$ i $p < 0,001$ osiągnęli politycy jako źródło wiedzy patriotycznej. Wychowanie i nauka patriotyzmu dokonują się także poprzez współczesne zachowania polityków. Źródło to jest ważniejsze dla obywateli wiosek tematycznych (1,069) niż zwykłych wsi (0,698). Najniższą wartość funkcja dyskryminacyjna osiągnęła dla Internetu ($F = 13,024$; $p < 0,001$), który ma globalny zasięg, ale najczęściej służy do szukania informacji lokalnych i dla większości jest podstawowym źródłem wiedzy. Młodzi ludzie spędzają mnóstwo swojego czasu, przeglądając strony internetowe i korzystając z mediów społecznościowych. Internauci najczęściej wybierają strony internetowe czy serwisy, które są zlokalizowane blisko przestrzennie i geograficznie, pisane są w języku ojczystym i dotyczą ich spraw bieżących oraz lokalnej społeczności, zatem mogą spełniać dobrze swoją rolę jako medium w kontekście wychowania patriotycznego. W tym przypadku wartość ta jest istotnie ważniejsza dla mieszkańców zwykłych wsi (0,785) niż mieszkańców wiosek tematycznych (0,555) (tab. 5.10).

Rysunek 5.26. Różnice w postrzeganiu rodziny jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 450,219$; $p < 0,001$; $C = 0,588$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rodzina jest traktowana jako źródło patriotycznej wiedzy przez mieszkańców wiosek tematycznych (w przypadku odpowiedzi „często” i „zawsze”) istotnie częściej – o 36,46 punktu procentowego – niż przez osoby z innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem rodziny jako źródła wiedzy patriotycznej a typem wsi jest umiarkowana (V -Cramera = 0,588). Aż 89,38% mieszkańców wiosek tematycznych zawsze uważa rodzinę jako źródło wiedzy patriotycznej. Natomiast w przypadku mieszkańców zwykłej wsi jest to 32,62%. Ale też ponad 1/4 tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby, które tak nie uważają, z czego wśród mieszkańców zwykłych wsi ich odsetek jest znaczny – 16,15% (rys. 5.26).

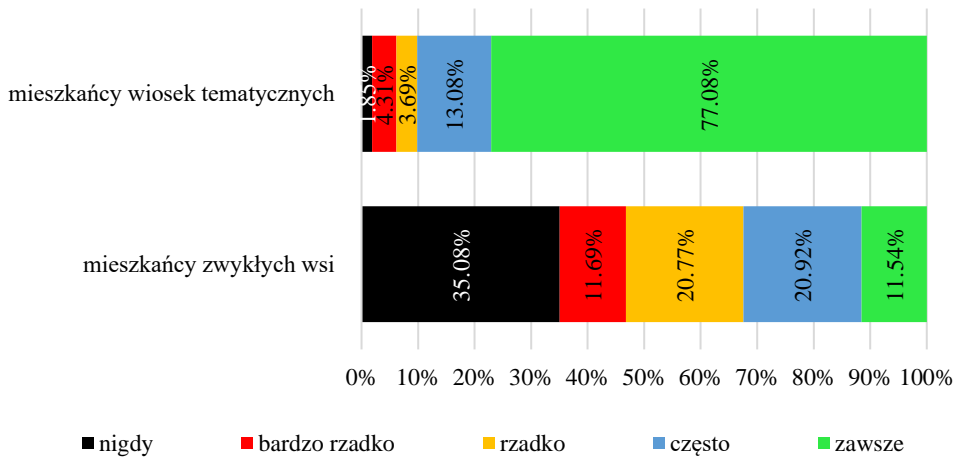
Rysunek 5.27. Różnice w postrzeganiu szkoły jako źródła wiedzy patriotycznej z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 391,023$; $p < 0,001$; $C = 0,548$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Istotnie częściej – o 36,15 punktu procentowego – szkoła jest traktowana jako źródło wiedzy patriotycznej przez mieszkańców wiosek tematycznych niż przez osoby z innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem w ten sposób szkoły a typem wsi jest umiarkowana (V -Cramera = 0,548). Ponad 3/4 mieszkańców wiosek tematycznych zawsze uważa szkołę jako źródło wiedzy patriotycznej, natomiast w przypadku mieszkańców zwykłej wsi jest to zaledwie 22,77%. Ale też prawie 1/3 tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby, które tak nie uważają, z czego odsetek mieszkańców zwykłych wsi jest znaczny – 20,77% (rys. 5.27).

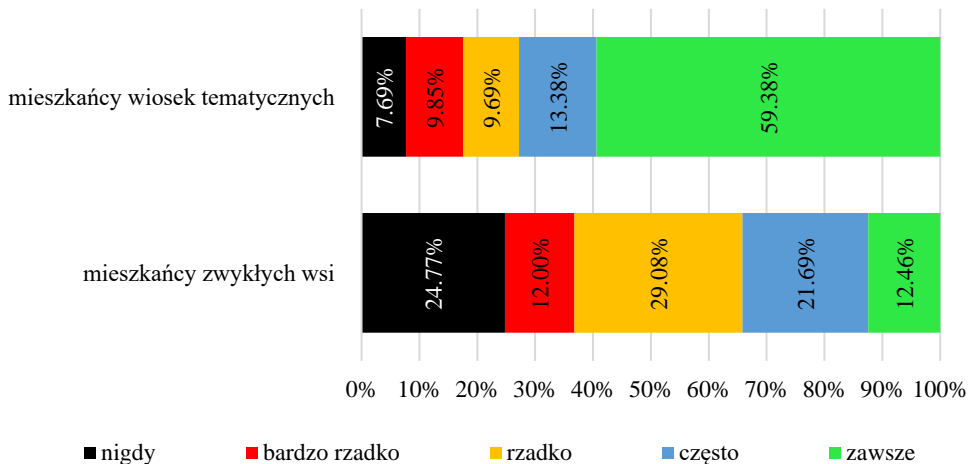
Uczelnia jest traktowana jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – aż o 57,69 punktu procentowego – przez mieszkańców wiosek tematycznych niż innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem uczelni jako źródła wiedzy patriotycznej, a typem wsi jest silna (V -Cramera =

0,691). Ponad 3/4 mieszkańców wiosek tematycznych zawsze uważa uczelnię jako źródło wiedzy patriotycznej. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi jest to zaledwie 11,54%, ale też 1/5 tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby, które tak nie uważają, z czego wśród mieszkańców zwykłych wsi znaczny odsetek (35,08%) nigdy tak nie uważa (rys. 5.28).

Rysunek 5.28. Różnice w postrzeganiu uczelni jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 620,876$; $p < 0,000$; C = 0,691

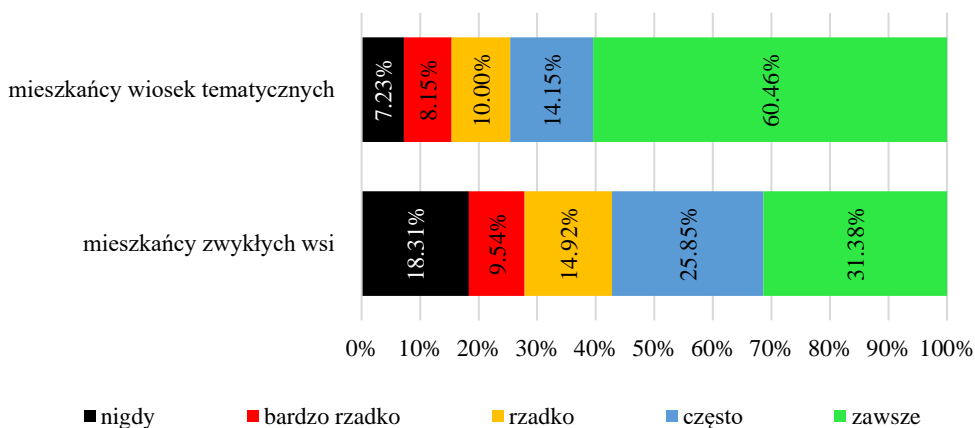
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.29. Różnice w postrzeganiu przyjaciół i znajomych jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 334,760$; $p = 0,000$; C = 0,507

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Znajomi i przyjaciele są traktowani jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – o 38,62 punktu procentowego – przez mieszkańców wiosek tematycznych niż innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem znajomych i rodziny jako źródła wiedzy patriotycznej a typem wsi jest umiarkowana (V-Cramera = 0,507). Ponad 2/3 mieszkańców wiosek tematycznych zawsze uważa rodzinę i znajomych za źródło wiedzy patriotycznej. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi jest to zaledwie 12,46%, ale też prawie 30% tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby, które tak nie uważają, z czego wśród mieszkańców zwykłych wsi znaczny odsetek (24,77%) nigdy tak nie uważa (rys. 5.29).

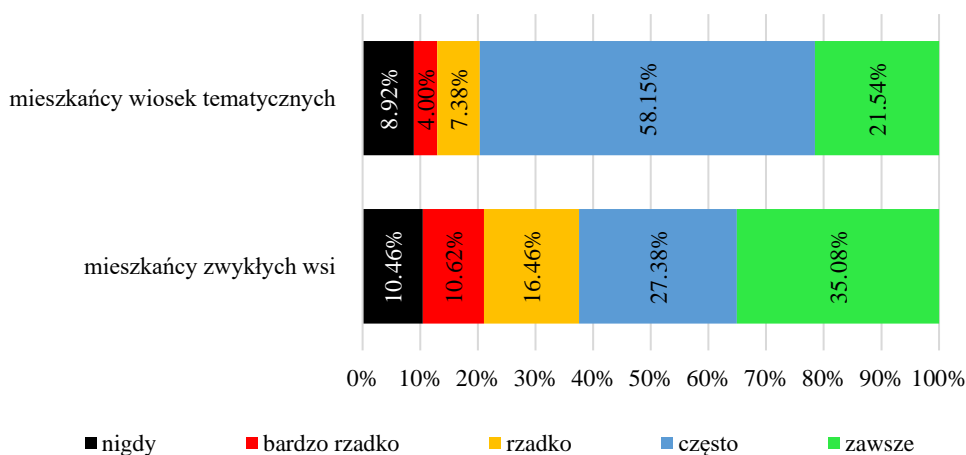
Rysunek 5.30. Różnice w postrzeganiu książek jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, N = 1300; $\chi^2 = 120,304$; $p < 0,001$; C = 0,304

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Książki jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – o 17,38 punktu procentowego – są traktowane przez mieszkańców wiosek tematycznych niż innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem książek jako źródła wiedzy patriotycznej, a typem wsi jest słaba (V-Cramera = 0,304). Prawie 2/3 mieszkańców wiosek tematycznych zawsze traktuje książki jako źródło wiedzy patriotycznej, a w przypadku mieszkańców zwykłej wsi jest to niewiele ponad 30%, ale też 1/4 tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby, które są odmiennego zdania, z czego wśród mieszkańców zwykłych wsi 18,31% osób nigdy tak nie uważa (rys. 5.30).

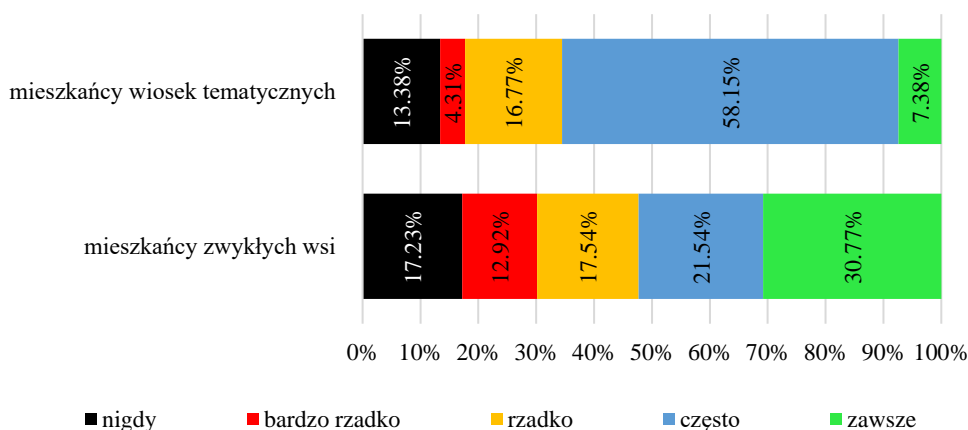
Telewizja jest traktowana jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – o 17,23 punktu procentowego – przez mieszkańców wiosek tematycznych niż innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem tego

medium jako źródła wiedzy patriotycznej a typem wsi jest słaba ($V\text{-Cramera} = 0,323$). Ponad 1/3 mieszkańców zwykłych wsi zawsze uważa telewizję jako źródło wiedzy patriotycznej, w przypadku mieszkańców wiosek tematycznych jest to niewiele ponad 1/5, ale też prawie 60% tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby o odmiennym zdaniu, z czego nigdy tak nie uważa w grupie mieszkańców zwykłych wsi 10,46%, a wśród mieszkańców wiosek tematycznych 8,92% (rys. 5.31).

Rysunek 5.31. Różnice w postrzeganiu telewizji jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 135,701$; $p < 0,001$; $C = 0,323$

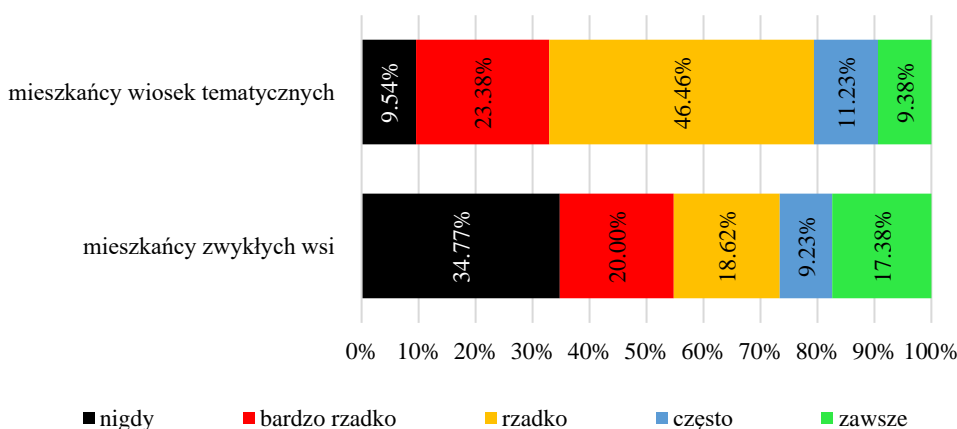
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.32. Różnice w postrzeganiu Internetu jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 233,766$; $p < 0,001$; $C = 0,424$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Internet jest traktowany jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – o 13,23 punktu procentowego – przez mieszkańców wiosek tematycznych niż innych wsi Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem książek jako źródła wiedzy patriotycznej a typem wsi jest umiarkowana ($V\text{-Cramera} = 0,424$). Prawie 1/3 mieszkańców zwykłych wsi zawsze uważa Internet jako źródło wiedzy patriotycznej, w przypadku mieszkańców wiosek tematycznych jest to 7,38%. Ale też prawie 60% tej grupy uważa tak często. W obu grupach są również osoby twierdzące inaczej, z czego 17,23% mieszkańców zwykłych wsi nigdy tak nie uważa oraz 13,38% mieszkańców wiosek tematycznych (rys. 5.32).

Rysunek 5.33. Różnice w postrzeganiu polityków jako źródła patriotycznej wiedzy z podziałem na rodzaj wsi, $N = 1300$; $\chi^2 = 189,365$; $p < 0,001$; $C = 0,382$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Politycy są traktowani jako źródło wiedzy patriotycznej istotnie częściej – o 6,00% punktu procentowego – przez mieszkańców zwykłych wsi niż wiosek tematycznych Polski Wschodniej ($p < 0,05$). Zależność między postrzeganiem polityków jako źródła wiedzy patriotycznej a typem wsi jest słaba ($V\text{-Cramera} = 0,382$). Prawie 17,33% mieszkańców zwykłych wsi zawsze uważa polityków jako źródło wiedzy patriotycznej, a w przypadku mieszkańców wiosek tematycznych odsetek ten jest mniejszy (9,38%). W obu grupach są również osoby, które tak nie uważają, z czego mieszkańcy zwykłych wsi są bardziej kategoryczni (rys. 5.33).

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy postrzeganiem źródeł wiedzy patriotycznej przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Mieszkańcy i mieszkanki wiosek tematycznych wśród czterech najważniejszych dla nich źródeł jednomyślnie wymienili: rodzinę, szkołę, telewizję i książki. Również najwięcej ko-

biet zamieszkujących zwykle wsie wymieniło rodzinę jako źródło wiedzy patriotycznej. Na kolejnych miejscach znalazły się u nich telewizja, książki i szkoła. Odmiennie zdanie mieli mężczyźni zamieszkujący zwykle wsie. Najwięcej z nich uznało za źródło wiedzy patriotycznej telewizję, a na kolejnych miejscach wskazywali oni rodzinę, książki oraz Internet (tab. 5.11).

Tabela 5.11. Źródła wiedzy o patriotyzmie w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Źródła	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Rodzina	53,73	66,46	97,20	96,04	142,430	0,000**
Szkoła	45,65	60,37	90,99	87,50		
Uczelnia	7,31	8,92	23,00	22,08		
Znajomi/przyjaciele	34,47	33,84	69,25	76,22		
Książki	53,11	61,28	72,67	76,52		
Telewizja	59,01	65,85	80,43	78,96		
Internet	49,69	54,88	63,35	67,68		
Politycy	27,64	25,61	21,74	19,51		

*suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

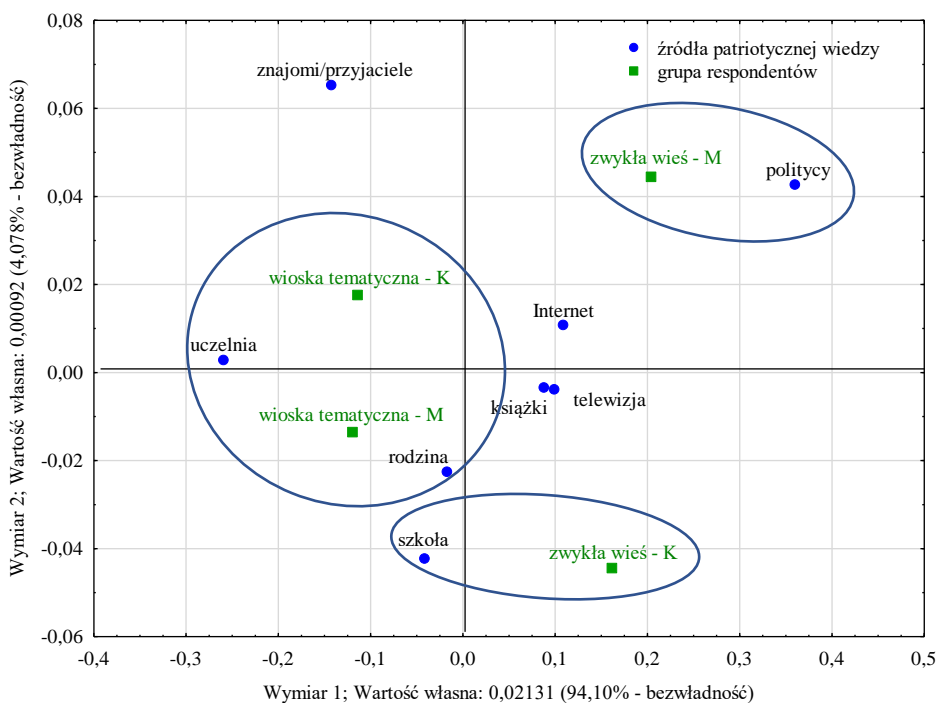
**różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,023, co oznacza, że rozproszenie profili nie było zbyt duże [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(8-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 94,10% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, a 4,08% przez drugi. Trzeci wymiar wyjaśniał tylko 1,82% inercji. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,952, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „uczelnia” – odpowiadała za 38,04% względnej bezwładności (inercji). Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy i mieszkanki zwykłych wsi (odpowiednio 35,10% i 26,21% względnej bezwładności).

Mieszkańcy i mieszkanki wiosek tematycznych udzielili podobnych odpowiedzi. Osoby zamieszkujące wioski tematycznej i zwykłe wsie mieli inne zdanie na temat źródeł wiedzy patriotycznej. Wskazuje na to położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono trzy profile. Mieszkańcy zwykłych wsi wyróżniali się na tle pozostałych grup postrzeganiem polityków jako źródła wiedzy patriotycznej. Kobiety ze zwykłych wsi na tle pozostałych grup najrzadziej oceniły szkołę

jako źródło wiedzy patriotycznej. Natomiast kobiety i mężczyźni z wiosek tematycznych wyróżniali się postrzeganiem rodziny i uczelni. Znacznie częściej doceniali to źródło wiedzy na tle pozostałych grup. Żadna z analizowanych grup nie wyróżniała się pod względem postrzegania znajomych i przyjaciół, Internetu, książek i telewizji jako źródła wiedzy patriotycznej (rys. 5.34).

Rysunek 5.34. Źródła wiedzy patriotycznej w opinii respondentów w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 142,43$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Zdaniem Marii Dudzikowej [2008, s. 56] zadaniem współczesnego nauczyciela jest wychowywać i przygotować młodzież do samodzielnego uczenia się. Niestety często w polskiej szkole obserwuje się zachwianie proporcji między nauczaniem a wychowaniem na korzyść nauczania. A przecież ważnym zadaniem szkoły jest wykształcenie w młodym człowieku miłości do ojczyzny. Popiera takie zachowanie Danuta Żebrowska [2010, s. 361–367], która twierdzi że integralne wychowanie i nauczanie kształtują osobowość człowieka. W założeniach

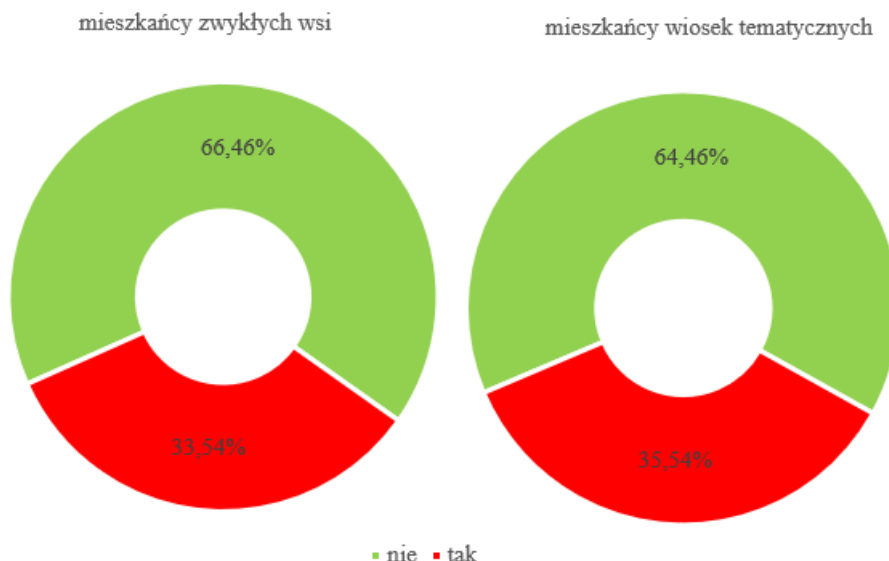
programów nauczaniach każdej szkoły powinny znaleźć się elementy języka ojczystego, literatury polskiej, geografii, historii i krajoznawstwa. Ważna jest także nauka rolnictwa i lokalnej tradycji, w tym etnografii, gdyż dobro ojczyzny nakazuje dbać o jej piękno, rodzimość i przekazywać tą wiedzę młodemu pokoleniu.

Według badań Instytutu Pamięci Narodowej aż dla 80% uczniów szkoła jest podstawowym źródłem wiedzy o patriotyzmie. Czerpią oni wiedzę także z podręczników szkolnych (87%), książek (37%), filmów edukacyjnych (39%), stron internetowych (34%), kanałów na YouTube (32%), spotkań tematycznych i wycieczek (22%), mediów społecznościowych (18%), gier planszowych i video (13%) oraz innych źródeł (6%) [Raport BohaterON 2018, s. 1–2]. Natomiast zdaniem Magdaleny Goetz (2016) podstawowym źródłem wiedzy o patriotyzmie jest rodzina. Rolą rodziny jest przekazanie wiedzy patriotycznej i zagadnień z historii własnego kraju, regionu czy rodziny młodemu pokoleniu. Dzieci bardzo chętnie słuchają takich historii, zwłaszcza z ust swoich dziadków. Nie jest ważne to, czy rodzina ma szlacheckie, mieszczańskie czy chłopskie korzenie. Może mieć do przekazania bardzo wiele cennych informacji o życiu w dawnej Polsce, a to z kolei pomaga budować tożsamość młodego człowieka, kształcić jego system wartości i patriotyczne postawy [Goetz 2016, s. 8–11]. Podobne zdanie wyraziły Dorota Misiejuk [2009, s. 329–340] i Irena Jundziłł [1969, s. 23–51]. Z kolei dla Haliny Semenowicz (2004) źródłem patriotycznej wiedzy były informacje przekazywane przez media. Polacy w czasie stanu wojennego wyjeżdżający za granicę mogli z gazet relacjonujących sytuację w Polsce uczyć się historii Polski i kształtować postawy patriotyczne [Semenowicz i in. 2004, s. 30]. Natomiast Sławomir Doległo [2018, s. 83–94] wskazuje na Internet i media społecznościowe jako współczesną szansę rozpowszechniania wiedzy o patriotyzmie i promocji symboli patriotycznych. Twierdzi on, że „w warunkach zglobalizowanej rzeczywistości wydarzenia, postaci i symbole przynależące do polskiego uniwersum symbolicznego dysponują olbrzymim potencjałem, stanowiąc punkt orientacyjny, generator sensów, katalizator nastrojów społecznych, a także narzędzie zdolne zarówno do budowania wspólnoty, jak i wykluczania obcych. W świetle przywołanych ustaleń za uzasadnioną należy uznać naukową analizę nowych form i obiegów pamięci historycznej, a także ich oddziaływania i zaangażowania w aktualne konflikty społeczne. Ta potrzeba nabiera szczególnego znaczenia dziś, kiedy granica pomiędzy patriotyzmem nacjonalizmem wydaje się cieńsza niż kiedykolwiek wcześniej” [Doległo 2018, s. 83–94]. Dla Andrzeja Zwolińskiego [2015, s. 355–374] rolę pierwszego nauczyciela patriotyzmu powinni pełnić rodzice i „nikt ich nie jest w stanie w tej roli zastąpić”. Dom rodzinny jest miejscem, w którym dziecko powinno spotkać się z treściami narodowymi i religijnymi. W tym zadaniu rodziców mają wesprzeć nauczyciele i duchowni, gdyż tylko wspólny wysiłek może przynieść upragnione efekty i polepszyć życie Polaków w przyszłości. Bardzo ważna rola wychowawcza przypada także politykom, którzy swoją postawą i autorytetem mogą być wzorem dla młodego pokolenia. Zwoliński [2015, s. 355–

374] zwraca także uwagę na wspólne kultywowanie tradycji i obyczajów narodowych, ponieważ wspólnota kulturowa łączy ze sobą ludzi i uczy patriotyzmu.

5.4. Praca i odpoczynek a patriotyzm

Podróże za granicę są dzisiaj powszechnie znane i każdy zna kogoś z rodziny lub przyjaciół, kto mieszka za granicą. Dawniej taki wyjazd związany był przede wszystkim z celami turystycznymi i obejmował krótki czas. Obecnie jest również dużo wyjazdów długoterminowych, związanych z pracą i poprawą warunków bytowych. Często z kraju wyjeżdżają całe rodziny [Kisiel i in. 2016, s. 378].

Rysunek 5.35. Doświadczenie respondentów w pracy za granicą z podziałem na typ wsi, N = 1300; $\chi^2 = 0,575$; $p = 0,448$

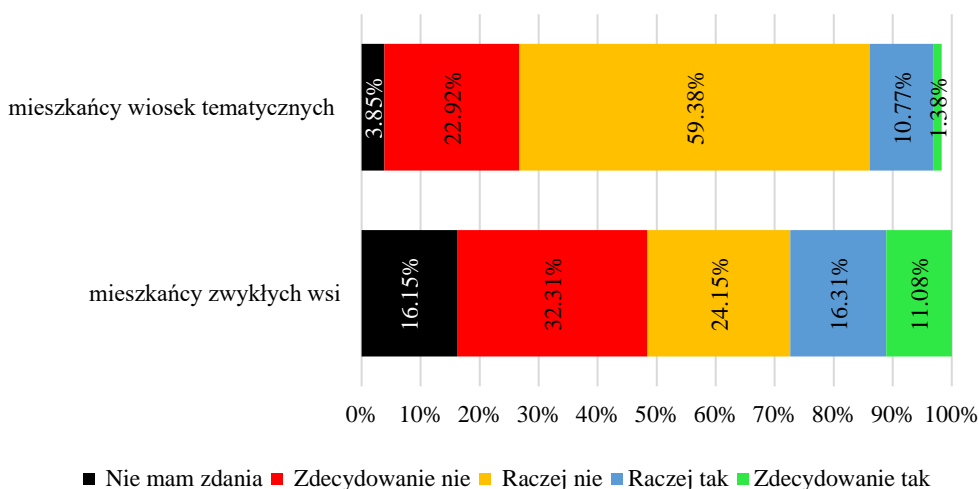
Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Ważnym wyznacznikiem patriotyzmu jest także to, czy respondenci wyjeżdżają za granicę w celach zarobkowych. Praca zarobkowa poza granicami Polski może być uważana za przejaw braku patriotyzmu, gdyż podatki z takiej pracy wpływają do rządów obcych państw, a w miejscu wykonywania pracy zwiększa się także produkt krajowych brutto. W Polsce tym samym do budżetu centralnego i budżetów samorządu terytorialnego wpływa mniej podatków, co powoduje, że

jest mniej środków finansowych na budowę dróg, szpitali, finansowania oświaty, przez to zmniejsza się rozwój gospodarki, a zaczyna rosnać bieda i bezrobocie. Najgorsza jest sytuacja, kiedy młodzież zdobywa bezpłatnie wykształcenie wyższe w Polsce (finansowane z podatków), a później przekazuje swoje umiejętności i wiedzę poza granicami Polski, pracując na rzecz obcego państwa. Według Jacka Salija [2005, s. 15] patriotą jest osoba, która identyfikuje się z wiarą rzymskokatolicką, kocha Polskę i deklaruje, że nigdy nie wyjedzie poza granice kraju. Agnieszka Grzybek wyraża natomiast opinię, że „patriotą można być zarówno w kraju, jak i za granicą”. Tomasz Terlikowski także uważa, że Polacy za granicą mogą być patriotami [Czejarek 2012, s. 1], nie ma takiej konieczności, aby mieszkać i pracować w Polsce.

Nie wykazano statystycznie istotnych różnic ($\chi^2 = 0,575$; $p = 0,448$) pomiędzy mieszkańcami wsi tematycznych i zwykłych wsi w doświadczeniu pracy za granicą. Pracę tę wykonywało około 1/3 respondentów z jednej i drugiej grupy badawczej (rys. 5.35).

Różnice takie występują ($\chi^2 = 223,538$; $p < 0,001$) w deklaracji wyjazdu na stałe do pracy za granicą. Aż 82,31% mieszkańców wiosek tematycznych na powyższe pytanie udzieliło odpowiedzi negatywnej, w tym 22,92% odpowiedziało „zdecydowanie nie”, a 59,38% – „raczej nie”. Wśród mieszkańców zwykłej wsi odpowiedzi negatywnych było zdecydowanie mniej, bo 59,46%, w tym 32,31% badanych odpowiedziało „zdecydowanie nie”, a 24,15% – „raczej nie” (rys. 5.36).

Rysunek 5.36. Deklaracja wyjazdu za granicę do pracy z podziałem na typ wsi, N = 1300; $\chi^2 = 223,538$; $p < 0,001$; C = 0,415

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Test niezależności chi-kwadrat wykazał także istotną statystycznie różnicę pomiędzy deklaracją wyjazdu za granicę do pracy na stałe przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Większość mieszkańców wiosek tematycznych raczej nie wyjechałoby do pracy na stałe za granicę jeśli byłaby taka możliwość. Z czego więcej mężczyzn udzieliło takiej odpowiedzi. Jeśli chodzi o mieszkańców zwykłych wsi to większość zdecydowanie i raczej nie wyjechałaby w tych celach za granicę (tab. 5.12).

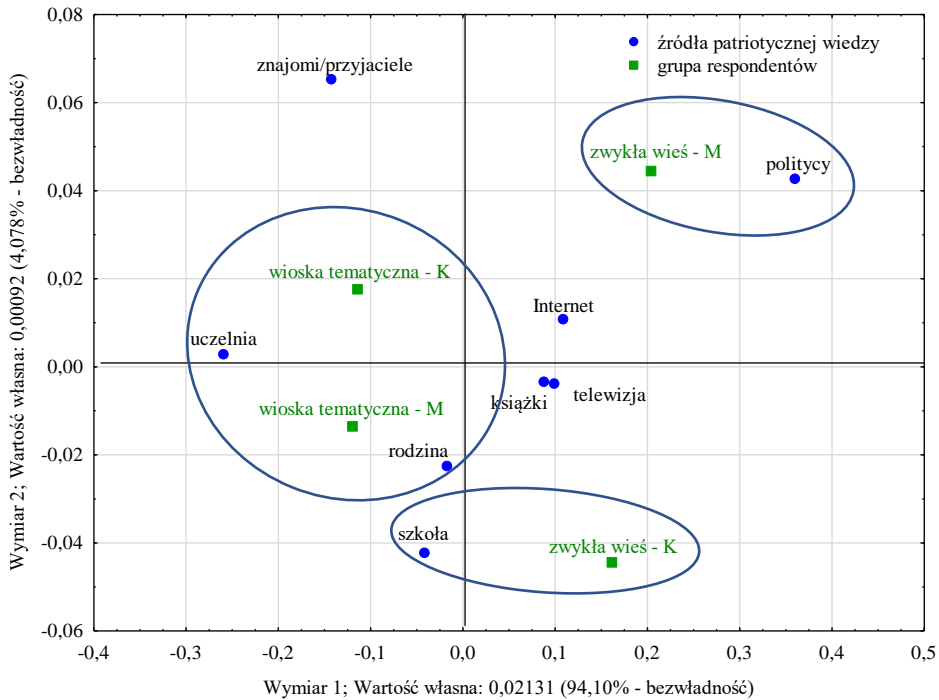
Tabela 5.12. Deklaracja wyjazdu na stałe za granicę do pracy w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]		Mieszkańcy wioski Tematycznej [%]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Nie mam zdania	17,39	14,94	4,35	3,35	209,170	0,000*
Zdecydowanie nie	30,43	34,15	18,32	27,44		
Raczej nie	22,98	25,30	64,60	54,27		
Raczej tak	16,15	16,46	9,94	11,89		
Zdecydowanie tak	13,04	9,15	2,80	3,05		

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,161, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 95,38% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, 4,23% przez drugi wymiar, a zaledwie 0,38% przez trzeci. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,987, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych była większa od 0,992, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miały kategorie: „raczej nie” – odpowiadała za 48,26% względnej bezwładności, i „nie mam zdania” – 24,08% inercji. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy wiosek tematycznych i zwykłych wsi (odpowiednio 34,35% i 30,62% względnej bezwładności).

Rysunek 5.37. Deklaracja wyjazdu na stałe za granicę do pracy w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), N = 1300, $\chi^2 = 219,17$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna
 Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie różniły się pod względem nasilenia chęci wyjazdu za granicę do pracy, na co wskazuje położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono trzy profile. Największy odsetek mężczyzn zamieszkujących zwykłe wsie na tle pozostałych badanych grup był zdecydowany na wyjazd lub nie miał na ten temat zdania. Największy odsetek kobiet zamieszkujących zwykłe wsie na tle pozostałych grup respondentów był raczej zdecydowany na wyjazd lub stanowczo by tak nie postąpił. Mężczyźni zamieszkujący wioski tematyczne wyróżniali się pod względem odpowiedzi – raczej by nie wyjechali na stałe za granicę w celach zarobkowych. Kobiety z wiosek tematycznych nie wyróżniały się na tle pozostałych analizowanych grup pod względem nasilenia którejkolwiek opcji odpowiedzi (rys. 5.37).

W kolejnym etapie zapytano respondentów o miejsce spędzania urlopu. Do modelu analizy dyskryminacyjnej weszły wszystkie badane możliwości spędzania urlopu przez respondentów (tab. 5.13).

Tabela 5.13. Miejsce spędzania urlopu

Wyszczególnienie	Model analizy dyskryminacyjnej: λ Wilksa: 0,668; $F(4,129) = 160,76$; $p < 0,001$					
	λ Wilksa	F	p	tolerancja	mieszkańcy zwykłej wsi 0,5	mieszkańcy wioski tematycznej 0,5
w swoim miejscu zamieszkania (nie wyjeżdżam)	0,676	15,063	0,000*	0,922	1,570	1,382
w miejscowościach mojego województwa	0,731	122,220	0,000*	0,788	0,353	1,210
w Polsce	0,671	4,721	0,030*	0,754	2,066	2,211
za granicą	0,755	167,668	0,000*	0,925	0,568	1,003
Stała	–				–6,061	–8,982

* różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

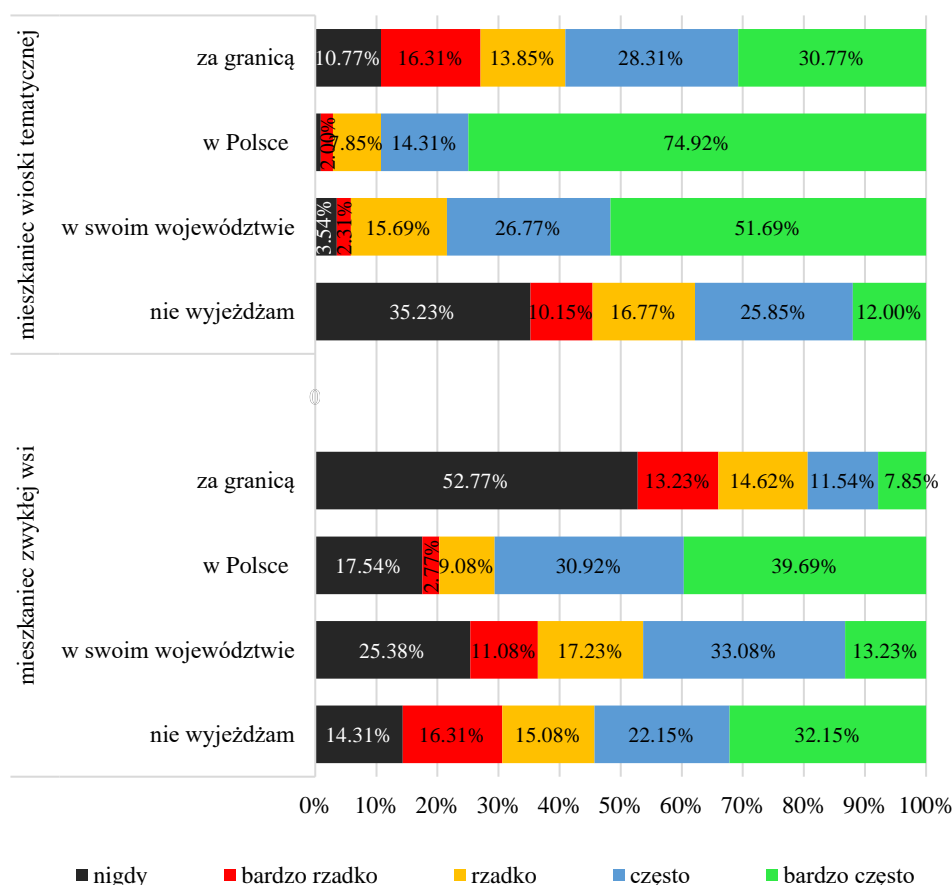
Mieszkańcy wiosek tematycznych częściej wyjeżdżają na urlop poza miejsce zamieszkania, a mieszkańcy zwykłych wsi częściej spędzają urlop w miejscu zamieszkania (1,570). Funkcje klasyfikacyjne wskazują, że najczęściej mieszkańcy wiosek tematycznych spędzają urlop w Polsce (2,211), następnie w miejscowościach swojego województwa (1,210) oraz za granicą (1,003) (tab. 5.13).

Występują istotne różnice statystyczne $p < 0,001$ dotyczące miejsca spędzania urlopu przez respondentów. Aż 74,92% mieszkańców wiosek tematycznych bardzo często spędza urlop w kraju, 51,69% czyni to w miejscowościach swojego województwa, a 35,23% nigdy na urlop nie wyjeżdża. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi odsetek odpowiedzi kształtował się odpowiednio: 36,9%; 13,23%; 52,77% (rys. 5.38).

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy miejscem spędzania urlopu przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$) (tab. 5.14).

Całkowita bezwładność była równa 0,051, co oznacza, że rozproszenie profili nie było zbyt duże [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 97,44% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, a 2,51% przez drugi wymiar. Trzeci wymiar wyjaśniał zaledwie 0,04% inercji. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,983, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych była większa od 0,999, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej.

miarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „nie wyjeżdżam”, która odpowiadała za 47,91% względnej bezwładności, i kategoria „za granicę” – 44,79% inercji. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych miały mieszkanki zwykłych wsi i mieszkańcy wiosek tematycznych (odpowiednio 34,49% i 30,84% względnej bezwładności). Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały, że inaczej spędzały urlop. Wskazuje na to położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono trzy profile. Mężczyźni zamieszkujący wioski tematyczne wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem spędzania urlopu za granicą, a kobiety pod względem spędzania urlopu w zamieszkiwanym województwie (rys. 5.39).

Rysunek 5.38. Miejsce spędzania urlopu z podziałem na typ wsi, N = 1300; $\chi^2 = 316,999$; $p < 0,001$; C = 0,494

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

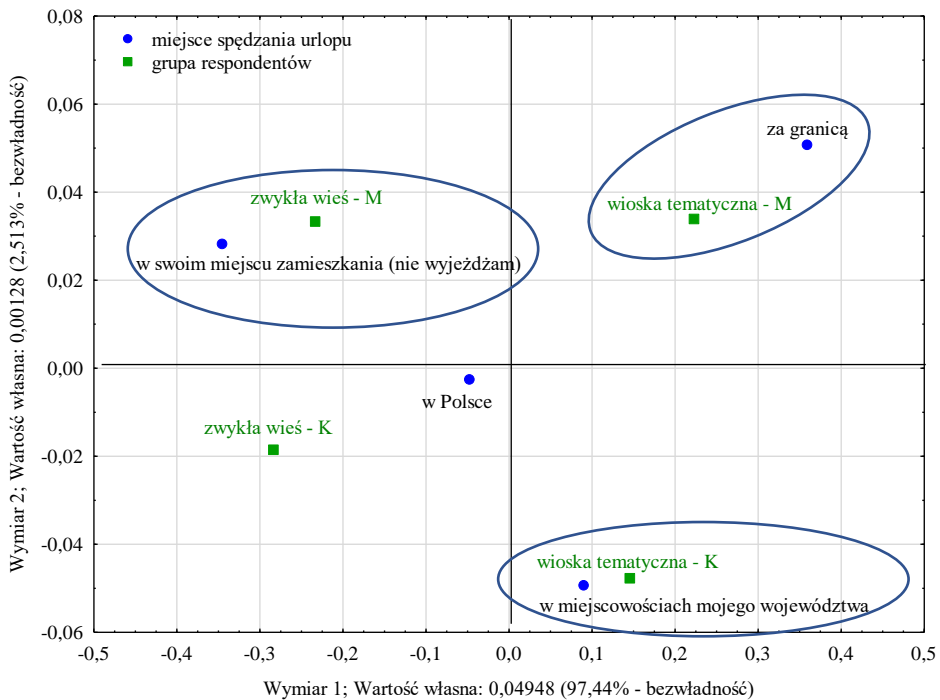
Tabela 5.14. Miejsce spędzania urlopu w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
w swoim miejscu zamieszkania (nie wyjeżdżam)	52,17	56,40	38,82	36,89	150,250	0,000**
w miejscowościach mojego województwa	43,79	48,78	80,75	76,22		
w Polsce	67,39	73,78	94,72	83,84		
za granicą	21,43	17,38	68,63	49,70		

*suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

**różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.39. Miejsce spędzania urlopu przez respondentów w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 119,50$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Według badań z Payback Opinion Poll 51% badanych Polaków zadeklarowało, że w 2023 roku spędza wakacje w Polsce, ale nie wynika to z postaw patriotycznych, tylko z cen, gdyż 33% respondentów ocenia wakacje krajowe jako tańsze niż zagraniczne, 32% sądzi, że urlop w Polsce i za granicą może być na podobnym poziomie cenowym, a tylko 8% uważa, że wyjazdy krajowe są droższe [Supernak 2023, s. 1]. Natomiast sondaż „Rzeczpospolitej” pokazuje, że 60% Polaków spędziło urlop w Polsce, a 16% za granicą, kolejne 15% w kilku miejscach zarówno w Polsce, jak i za granicą [Kolbarczyk i Niewińska 2023, s. 8].

Zdaniem Antoniego Bohdanowicza [2013, s. 1] wakacyjny patriotyzm jest ważny, należy wspierać rodzimą branżę turystyczną, ale oprócz tego Polacy wybierają wakacje w Polsce z innych powodów. Wśród nich są następujące: wygoda, duża liczba atrakcji w kraju, łatwiejsze spędzanie wakacje z dziećmi w Polsce niż za granicą, w razie konieczności i nieprzewidzianych sytuacji łatwo można z takich wakacji wrócić, łatwiej jest też znaleźć kameralne, ciche i spokojne miejsce w Polsce niż w obcym kraju oraz nie ma bariery językowej.

5.5. Znajomość hymnu państwowego

Ze względu na brak normalności rozkładu (test W Shapiro-Wilka: zwykła wieś $W = 0,916$, $p = 0,000$; wioska tematyczna $W = 0,749$, $p = 0,000$) zastosowano nieparametryczny test badania istotności różnic pomiędzy dwiema grupami. Mieszkańcy zwykłych wsi i wiosek tematycznych różnili się istotnie pod względem znajomości liczby zwrotek hymnu państwowego ($p < 0,05$) (tab. 5.15).

Tabela 5.15. Deklarowana przez respondentów znajomość zwrotek hymnu państwowego

Znajomość zwrotek hymnu państwowego	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]	Mieszkańcy Wioski tematycznej [%]	Test U Manna-Whitneya	
			Z	p
0	1,23	–	-14,120	0,000*
1	15,54	0,77		
2	21,23	6,77		
3	27,85	21,69		
4	29,85	66,15		
5	0,92	2,15		
6	3,38	2,46		

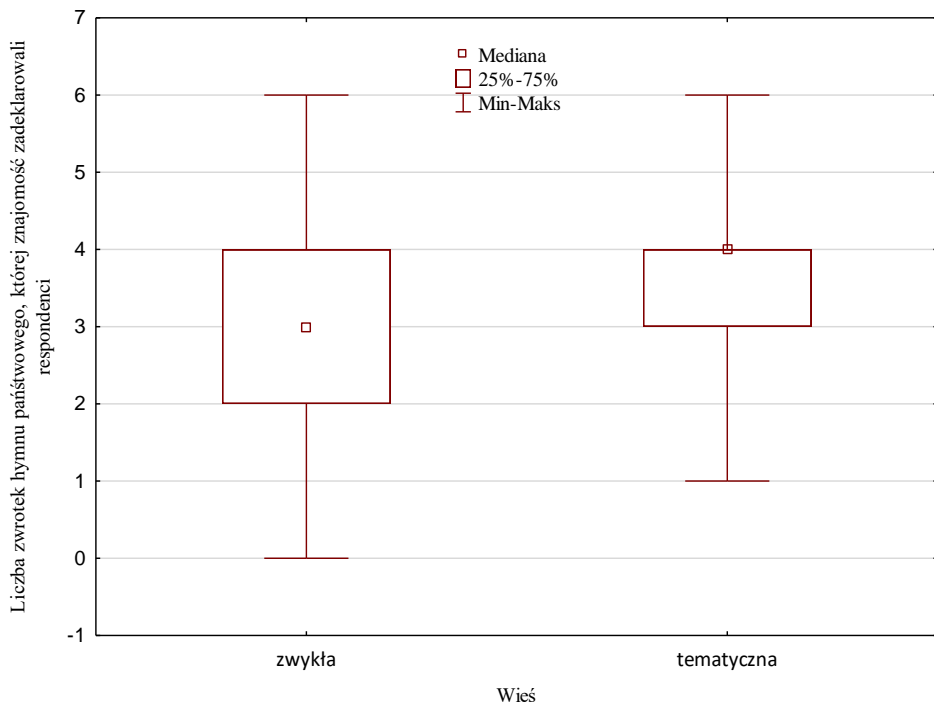
*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$
 Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.16. Deklarowana przez respondentów znajomość zwrotek hymnu państwowego

Respon- denci	Statystyki opisowe – miary											
	tendencja centralna					rozproszenie						asyme- tria
	x	Mo	Me	Q1	Q3	Q	min.	maks.	R	R _Q	V _Q	A
Mieszkańcy zwykłej wsi	2,86	4 (29,85%)	3	2	4	1	0	6	6	1	25,0%	0,08
Mieszkańcy wioski te- matycznej	3,70	4 (66,15%)	4	3	4	0,5	1	6	5	1	12,5%	-0,42

* x – średnia arytmetyczna, Mo – moda (dominanta) i jej licznosc (%) , Me – mediana, Q1 – dolny kwartyl, Q3 – gorny kwartyl, Q – odchylenie ewiartkowe, min. – wartosc minimalna, maks. – wartosc maksymalna, R – rozstep, R_Q – rozstep kwartylowy, V_Q – pozycyjny wspolczynnik zmienności, A – wspolczynnik asymetrii (skośności)

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.40. Liczba zwrotek hymnu państwowego, które znali respondenci

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Najwięcej mieszkańców zwykłych wsi znało 4 (29,85%) lub 3 (27,85%) zwrotki hymnu. W tej grupie respondentów były też osoby, które nie znały żadnej ze zwrotek (1,23%). Prawie 70,00% mieszkańców wiosek tematycznych znało 4 zwrotki hymnu. W obu badanych grupach mieszkańcy znali maksymalnie 6 zwrotek hymnu. Rozkład odpowiedzi mieszkańców zwykłych wsi charakteryzował się niewielką asymetrią prawostronną i przewagą relatywnie niskich wartości, ale cechował się dużą zmiennością, na co wskazuje współczynnik zmienności wynoszący 25%. Rozkład odpowiedzi mieszkańców wiosek tematycznych charakteryzował się asymetrią lewostronną, a więc przewagą relatywnie wysokich wartości. Dostrzegamy tu mniejszą zmienność odpowiedzi, na co wskazuje współczynnik zmienności, ale też moda, którą wskazało 2/3 badanych z tej grupy (tab. 5.16 i 5.40).

Tabela 5.17. Znajomość zwrotek hymnu narodowego w zależności od miejsca zamieszkania i płci

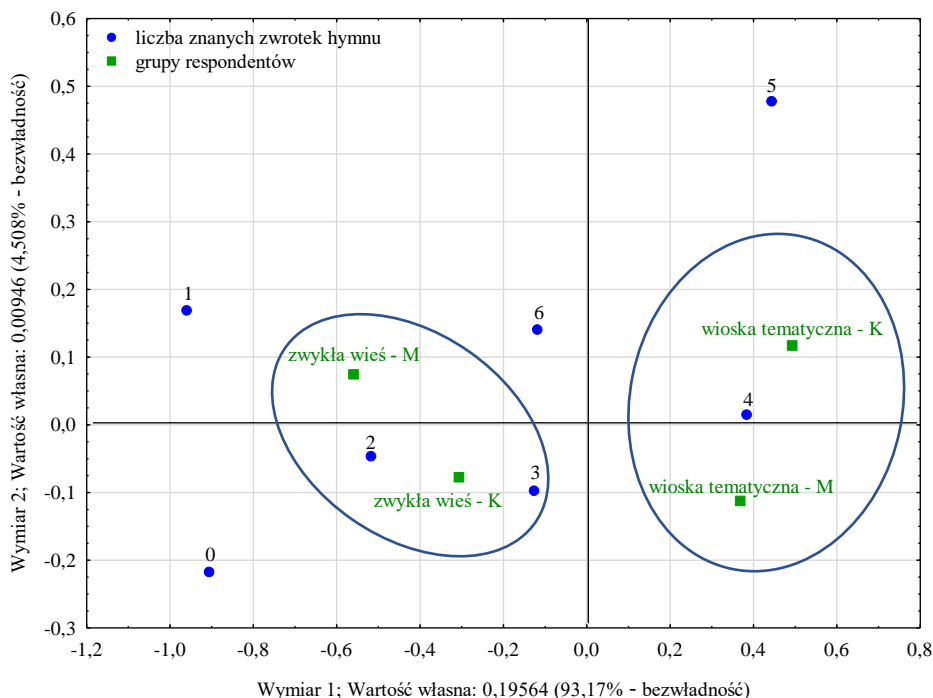
Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
0	0,93	1,52	–	–	272,970	0,000**
1	19,88	11,28	0,93	0,61		
2	22,05	20,43	8,07	5,49		
3	27,02	28,66	25,16	18,29		
4	26,09	33,54	63,35	68,90		
5	0,93	0,91	0,93	3,35		
6	3,11	3,66	1,55	3,35		

*suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

**różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy znajomością hymnu narodowego przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Więcej kobiet niż mężczyzn w obu grupach znała cztery zwrotki hymnu, które są śpiewane podczas uroczystości. Również w przypadku znajomości wszystkich zwrotek kobiety wypadły lepiej, ale w zwykłych wsiach tylko nieznacznie (tab. 5.17).

Rysunek 5.41. Znajomość zwrotek hymnu przez respondentów w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 119,50$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna
 Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,210, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane (maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(7-1, 4-1) = 3$). Przy czym 93,17% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, a 4,51% przez drugi wymiar. Trzeci wymiar wyjaśniał 2,32% inercji. Jakość prawie wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,988 (oprócz znajomości żadnej zwrotki – 0,778 i znajomości 6 zwrotek – 0,438), a jakość wszystkich kategorii kolumnowych od 0,918, co świadczy, że większość wierszy i wszystkie kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „znajomość 1 zwrotki” – odpowiadała za 37,25% względnej bezwładności, i kategoria „znajomość 4 zwrotek” – 33,77% inercji. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy zwykłych wsi i mieszkanki wiosek tematycznych (odpowiednio 37,87% i 30,97% względnej bezwładności). Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały, że znają inną liczbę zwrotek hymnu. Wskazuje na to położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono

dwa profile. Mężczyźni i kobiety zamieszkujący wioski tematyczne wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem znajomości 4 zwrotek hymnu, a mieszkańcy i mieszkanki zwykłych wsi znajomością 2 i 3 zwrotek (rys. 5.41).

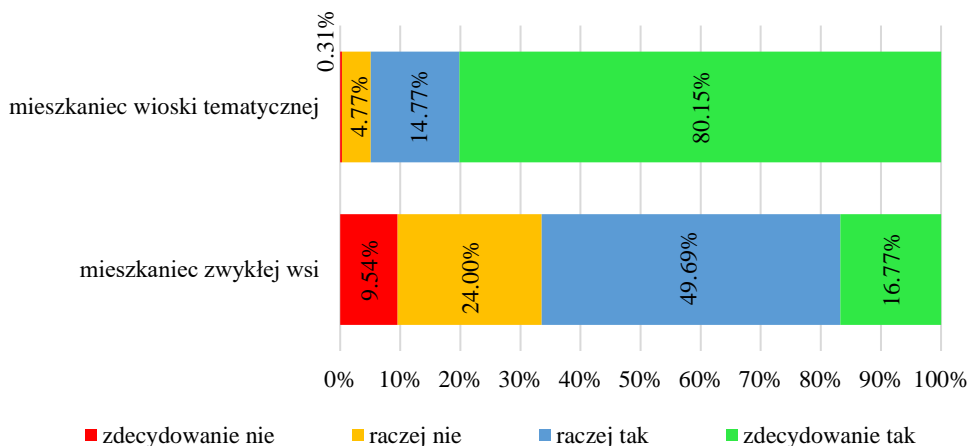
5.6. Patriotyzm lokalny mieszkańców wsi

Dla osób mieszkających na wsi środowisko lokalne jest bardzo ważne i pozostaje głównym ośrodkiem odniesienia dla oceny własnych ambicji, celów i pozycji społecznej. W małych społecznościach wiejskich, posiadających bogate tradycje dziejowe, występuje silniejsza więź społeczna mieszkańców z własnym środowiskiem kulturowym [Malikowski 1988, s. 275–294]. Patriotyzm lokalny często kojarzony jest z regionalizmem, którego komponentami są szacunek, troska, lojalność, poświęcenie i odpowiedzialność za miejsce swojego zamieszkania. Zdaniem Damiana Kasprzyka [2016, s. 261–276] „region to kuźnia twórczej osobowości i miejsce nabywania wartości, na szczycie którego plasuje się dobro narodowe”.

Dlatego w kolejnym etapie badań zapytano respondentów o znajomość historii, kultury i tradycji swojej wsi oraz o dumę ze swojego miejsca zamieszkania. Tradycja według *Słownika języka polskiego* PWN jest to „ogół obyczajów, norm, poglądów, zachowań itp. właściwych jakiejś grupie społecznej, przekazywanych z pokolenia na pokolenie; jak również ciągłość tych obyczajów, norm, poglądów lub zachowań” <https://sjp.pwn.pl/sjp/tradycja;2578426.html>. Kultura to natomiast „materialna i umysłowa działalność społeczeństwa oraz jej wytwory” [<https://sjp.pwn.pl/sjp/kultura;2565197.html>]. Przez kulturę wsi natomiast rozumie się styl życia społeczności wiejskiej, jego warunki i wytwory materialne, wypracowane normy społeczne i zespół wartości, którymi ludność wiejska się kieruje oraz strefę wyobrażeń duchowych i emocjonalnych, jak również sztukę ludową i wytwarzane przedmioty artystyczne. Wszystkie te elementy muszą ze sobą współpracować, pozostawać w silnym związku, wzajemnie się przenikać i uzupełniać [Bukraba-Rylska 2020, s. 485–520].

Wykazano istotne statystycznie różnice w znajomości historii własnej wsi pomiędzy mieszkańcami zwykłych wsi i mieszkańcami wiosek tematycznych ($p < 0,001$). Zdecydowanie większą wiedzą w tym zakresie wykazują mieszkańcy wiosek tematycznych: aż 94,92% z nich zna historię własnego miejsca zamieszkania, w tym 80,15% respondentów wybrało odpowiedź „zdecydowanie tak” i 14,77% „raczej tak”. Tylko 4,77% badanych osób wybrało odpowiedź „raczej nie” i 0,31% „zdecydowanie nie”. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi ana-

logicznie udzielono odpowiedzi: 16,77%; 49,69%; 24,00% i 9,54%. Współczynnik V-Cramera równy 0,639 świadczy o silnej korelacji między rodzajem wsi a znajomością historii swojego regionu (rys. 5.32).

Rysunek 5.42. Znajomość historii miejsca zamieszkania z podziałem na typ wsi, N = 1300; $\chi^2 = 532,222$; $p < 0,001$; C = 0,639

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.18. Znajomość historii miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%*]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%*]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Zdecydowanie nie	10,56	8,54	0,62	–	550,140	0,000*
Raczej nie	26,40	22,26	1,86	7,62		
Raczej tak	49,69	49,39	11,49	17,99		
Zdecydowanie tak	13,35	19,82	86,02	74,39		

* różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

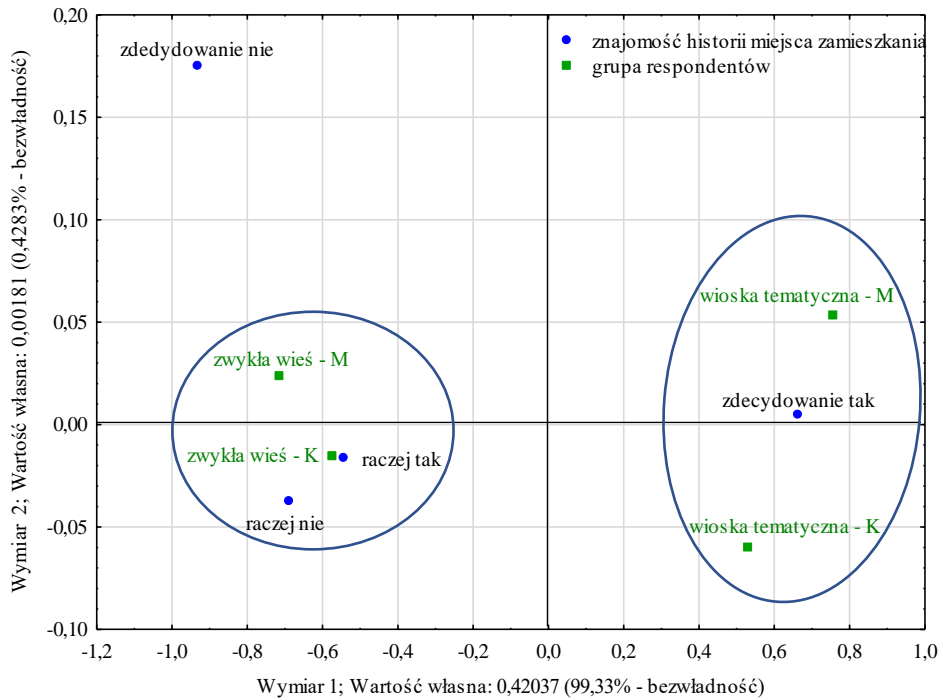
Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy znajomością historii miejsca zamieszkania przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Większość mieszkańców

wiosek tematycznych, z przewagą mężczyzn, zdecydowanie znało historię swojej miejscowości. W przypadku mieszkańców zwykłych wsi, bez względu na płeć, najwięcej osób raczej znało historię swojej miejscowości (tab. 5.18).

Całkowita bezwładność była równa 0,423, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 99,34% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, 0,43% przez drugi i 0,24% przez trzeci. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,992, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych była większa od 0,994, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „zdecydowanie tak” – odpowiadała za 50,37% względnej bezwładności. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy wiosek tematycznych i zwykłych wsi (odpowiednio 33,58% i 29,88% względnej bezwładności). Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały inny poziom znajomości historii swojej miejscowości, na co wskazuje położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono dwa profile. Mieszkańcy wiosek tematycznych wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem zdecydowanej znajomości historii miejscowości. Natomiast mieszkańcy i mieszkanki zwykłych wsi byli niepewni zarówno co do znajomości, jak i nieznaności tej historii. Odpowiedź „zdecydowanie nie” nie była charakterystyczna dla żadnej z analizowanych grup (rys. 5.43).

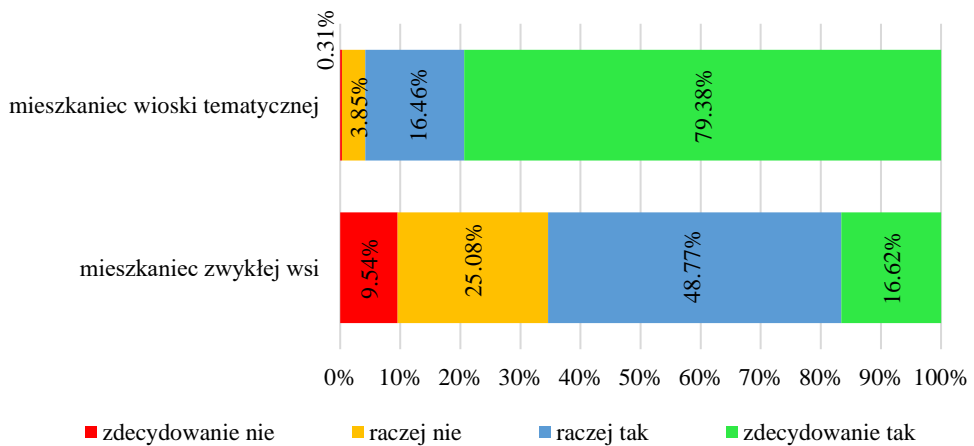
Istnieje silna zależność przy $p < 0,001$ i współczynniku V-Cramera równym 0,637 pomiędzy typem wsi, a znajomością tradycji swojej wsi (rys. 25). Tradycję swojej wsi zna aż 95,85% mieszkańców wiosek tematycznych i tylko 65,38% mieszkańców zwykłej wsi, tj. o 30,46 punktu procentowego mniej (rys. 5.44). Taka duża rozbieżność w znajomości tradycji miejsca zamieszkania wynika z faktu, że mieszkańcy wiosek tematycznych pełnią funkcję animatorów i popularyzatorów lokalnej tradycji, zatem muszą być tropicielami miejscowych zwyczajów i kolekcjonerami lokalnych ciekawostek, a to zwiększa ich wiedzę w tym temacie.

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy znajomością tradycji miejsca zamieszkania przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Większość mieszkańców wiosek tematycznych, z przewagą mężczyzn, deklarowała, że zdecydowanie zna tradycję swojej miejscowości. W przypadku mieszkańców zwykłych wsi, również z przewagą mężczyzn, najwięcej osób raczej znało tradycje swojej miejscowości (tab. 5.19).

Rysunek 5.43. Znajomość historii miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), N = 1300, $\chi^2 = 550,14$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Rysunek 5.44. Znajomość tradycji wsi, N = 1300; $\chi^2 = 528,367$; $p < 0,001$; C = 0,637

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.19. Znajomość tradycji miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci

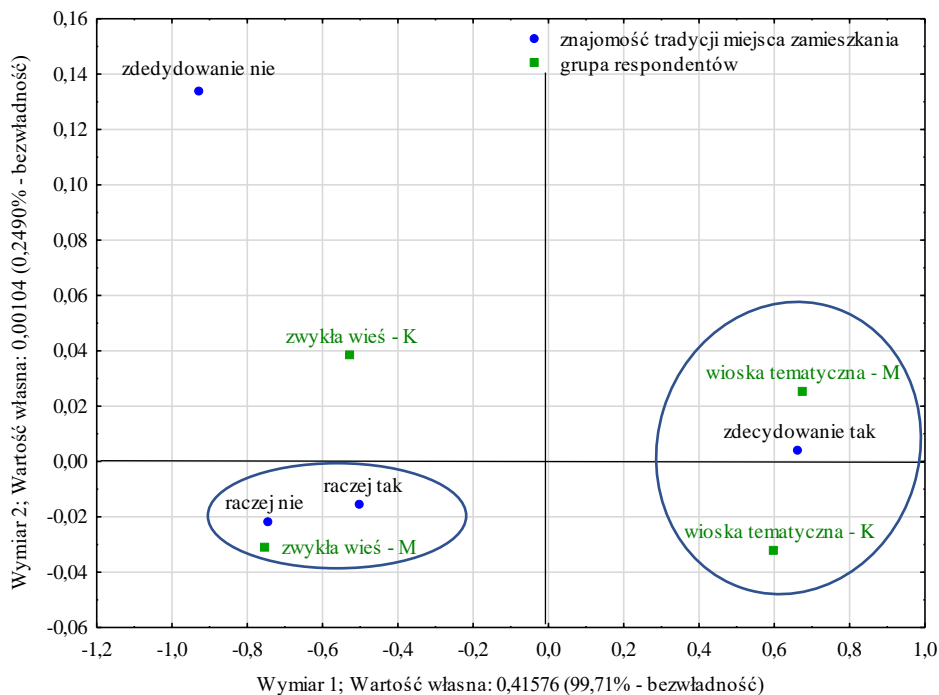
Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Zdecydowanie nie	9,63	9,45	0,62	–	542,050	0,000*
Raczej nie	27,33	23,48	2,48	5,18		
Raczej tak	52,48	44,82	15,53	17,38		
Zdecydowanie tak	10,56	22,26	81,37	77,44		

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Całkowita bezwładność była równa 0,417, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 99,71% bezwładności była wyjaśniana przez pierwszy wymiar, 0,25% przez drugi i 0,04% przez trzeci. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,999, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych od 0,999, co świadczy, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „zdecydowanie tak” – odpowiadała za 50,49% względnej bezwładności. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy zwykłych wsi i wiosek tematycznych (odpowiednio 33,81% i 27,36% względnej bezwładności). Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały inny poziom znajomości tradycji swojej miejscowości, na co wskazuje położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono dwa profile. Mieszkańcy wiosek tematycznych wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem zdecydowanej znajomości tradycji miejscowości. Natomiast mieszkańcy zwykłych wsi pewnej niepewności zarówno co do znajomości jak i nieznaności tych tradycji. Odpowiedź „zdecydowanie nie” nie była charakterystyczna dla żadnej z analizowanych grup (rys. 5.45).

Bardzo silna zależność (V-Cramera = 0,702; $p < 0,001$) występuje w różnicy wiedzy na temat kultury własnej wsi pomiędzy badanymi grupami mieszkańców. Aż 87,23% mieszkańców wiosek tematycznych „zdecydowanie zna” kulturę swojej wsi i dodatkowo 11,25% respondentów wskazuje, że „raczej zna” omawiane zagadnienie. W przypadku mieszkańców zwykłej wsi analogicznie udzielono odpowiedzi: 17,23% i 50,77% (rys. 5.46). Różnice w znajomości kultury wsi wynikają z faktu, że wioski tematyczne zakłada się zazwyczaj na obszarach, gdzie dominuje bogata kultura materialna i niematerialna, a mieszkańcy są mecenasami życia społecznego i kulturalnego wsi.

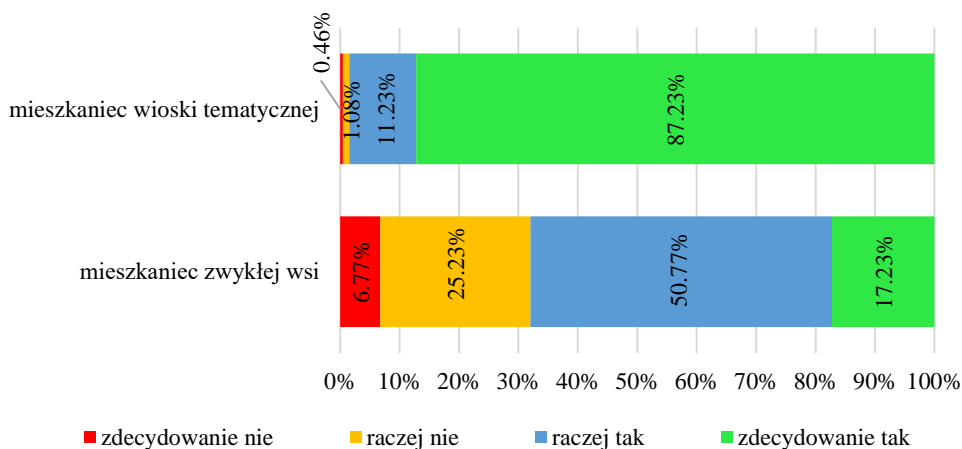
Rysunek 5.45. Znajomość tradycji miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 542,05$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy znajomością kultury miejsca zamieszkania przez kobiety i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Większość mieszkańców wiosek tematycznych, z niewielką przewagą mężczyzn, deklarowała, że zdecydowanie zna kulturę swojej miejscowości. W przypadku mieszkańców zwykłych wsi, również z niewielką przewagą mężczyzn, najwięcej osób raczej znało kulturę swojej miejscowości (tab. 5.20).

Całkowita bezwładność była równa 0,509, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane [maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$]. Przy czym 99,83% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, 0,13% przez drugi i 0,04% przez trzeci. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,994, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych była większa od 0,999, co świadczy o tym, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „zdecydowanie tak” – odpowiadała za

46,94% względnej bezwładności. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy zwykłych wsi i wiosek tematycznych (odpowiednio 32,24% i 28,02% względnej bezwładności). Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały inny poziom znajomości kultury swojej miejscowości, na co wskazuje położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono trzy profile. Mieszkańcy wiosek tematycznych wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem zdecydowanej znajomości kultury miejscowości, a mieszkanki zwykłych wsi w większości wahały się w odpowiedzi na to pytanie (raczej znają kulturę miejscowości). Mieszkańcy zwykłych wsi charakteryzowali się na tle pozostałych nieznajomością tej kultury (rys. 5.47).

Rysunek 5.46. Znajomość kultury wsi, N = 1300; $\chi^2 = 648,702$; $p < 0,001$; C = 0,706

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

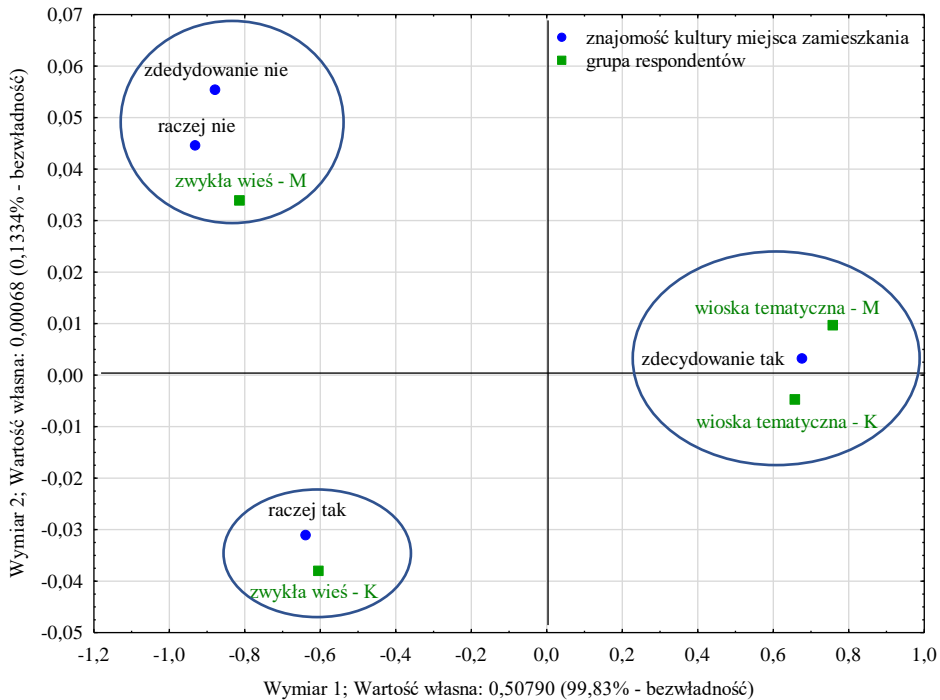
Tabela 5.20. Znajomość kultury miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci

Miejsca spędzania urlopu	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Zdecydowanie nie	7,45	6,10%	0,62%	0,30%	661,420	0,000*
Raczej nie	28,26	22,87%	0,00%	2,13%		
Raczej tak	52,17	49,09%	9,63%	12,80%		
Zdecydowanie tak	12,11	21,95%	89,75%	84,76%		

* suma odsetków odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”

** różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

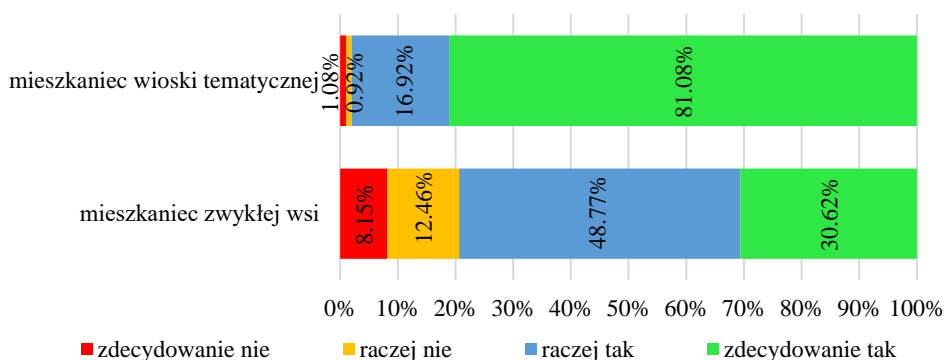
Rysunek 5.47. Znajomość kultury miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), N = 1300, $\chi^2 = 661,420$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Do większej znajomości historii, tradycji i wyrobów kultury materialnej i niematerialnej miejscowości może się przyczyniać to, że liderzy wiosek tematycznych szczególnie dbają o swoje zasoby i ich udostępnianie szerokiemu gronu odbiorców – mieszkańcom i odwiedzającym. Spośród badanych wiosek tematycznych 10 (na 13) stworzyło w swojej miejscowości muzea regionalne, izby pamięci, ośrodki edukacji, kultury, tradycji, miejsca pamięci narodowej, parki historyczne, miniskanseny, aleje zasłużonych, wystawy plenerowe czy ścieżki historyczno-edukacyjne. Kolejnym powodem mogą być cyklicznie imprezy, do których organizacji i udziału zapraszani są mieszkańcy miejscowości. Osiem badanych wiosek tematycznych przygotowuje takie wydarzenia, są to: Spotkanie z Kulturą Tatarską i Regionalną w Dawnej Osadzie Tatarskiej, Święto Krainy Rumianku w Hołownie, Święto Mleka we Wsi Mlecznej, Ogólnopolskie Spotkanie Kowali w Wiosce Kowalskiej, Ogólnopolskie Spotkanie Garncarskie w Wiosce Garncarstwa, Biesiada Archeologiczna w Wiosce Gotów, Piknik Historyczny

z rekonstrukcją bitwy pod Stefankowicami w wiosce Einstein na Łące, Noc Ku- pały w Wiosce Fantasy. Podczas tych imprez uczestnicy często mogą wziąć udział w warsztatach, zobaczyć pokazy, dawne stroje, narzędzia i broń. Wioski organi- zują także wydarzenia sportowe z motywem historycznym: Tatarski Maraton, Ta- tarską Piątkę, Ultra Tatar (Dawna Osada Tatarska w Studziance), biegi: Sztafe- towy Szlakiem Niepodległej, Tropem Wilczym (Einstein na Łące w Stefankowi- cach). Kolejnym powodem większej znajomości przeszłości, tradycji i wspomnia- nych wyrobów kultury jest to, że oferta wioski tematycznej najczęściej opiera się na prowadzonych przez mieszkańców warsztatach związanych z dawnymi trady- cjami, zawodami, na pokazach dawnego życia, rekonstrukcjach historycznych czy serwowaniu produktów kulinarnych opartych o tradycje regionu, zasoby przyrod- nicze i lokalne przepisy (szczegółowy wykaz obiektów, cyklicznych imprez i pro- duktów kulinarnych w poszczególnych wioskach tematycznych Polski Wschod- niej znajduje się w publikacji Mazurek-Kusiak i in. [2023]). Wszystkie te aspekty przyczyniają się do obcowania mieszkańców z historią, tradycją i kulturą danej miejscowości, zwiększania chęci jej odkrywania, poznawania i popularyzowania, a także dbałości o jej zasoby i pamiątki przeszłości [Mazurek-Kusiak i in., 2023 s. 108–121]. Według Duriasz-Bułhak i in. [2011, s. 21] elementy dziedzictwa stają się szczególnie cenne dla lokalnych społeczności, gdy są one ich świadome i gdy przypisują im znaczenie oraz wartość historyczną, symboliczną lub estetyczną.

W badaniach Walczak-Duraj [2008, s. 114–115], przeprowadzonych na 1600 kobietach zamieszkujących obszary wiejskie, 56% zadeklarowała znajo- mość historii miejscowości, w której zamieszkuje, a 51% znajomość lokalnych zwyczajów, tradycji, obrzędów, potraw. W badaniach auterek deklarowana zna- jomość historii, tradycji i kultury zamieszkiwanej miejscowości była wśród kobiet wyższa.

Rysunek 5.48. Dumna ze swojego miejsca zamieszkania w opinii respondentów, N = 1300; $\chi^2 = 351,632$; $p < 0,001$; C = 0,520

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Człowiek nie żyje w próżni społecznej, musi nawiązywać więzi z innym ludźmi i czuć przynależność do określonej grupy społecznej, zatem ma tzw. tożsamość społeczną. Obok tożsamości społecznej wykazuje także tożsamość osobistą, czyli przekonanie o sobie: jakim człowiekiem jestem, jakie wyznaję wartości, co czuję oraz w jaki sposób myślę [Smolski i in. 1999, s. 236–237]. Tożsamości te wyznaczają między innymi dumę z miejsca pochodzenia i zamieszkania.

Na podstawie danych przedstawionych na rys. 5.48 można wskazać, że mieszkańcy wiosek tematycznych wykazują istotnie statystycznie większą dumę z miejsca swojego zamieszkania niż mieszkańcy zwykłych wsi ($\chi^2 = 351,632$; $p < 0,001$). Aż 98,00% jest dumnych ze swojej wsi, w tym 80,08% respondentów wybrało odpowiedź „zdecydowanie tak” i 16,92% „raczej tak”. Tylko 0,92% badanych osób wskazało, że „raczej nie” jest dumna z miejsca zamieszkania i 1,08% – „zdecydowanie nie” jest dumna. Mieszkańcy zwykłej wsi wskazali odpowiedzi odpowiednio: 30,62%; 48,77%; 12,46% i 8,15%. Współczynnik V-Cramera równy 0,520 świadczy o silnej korelacji między rodzajem wsi a dumą z miejsca zamieszkania.

Test niezależności chi-kwadrat wykazał istotną statystycznie różnicę pomiędzy poziomem dumy z miejsca zamieszkania wśród kobiet i mężczyzn zamieszkujących wioski tematyczne i zwykłe wsie ($p < 0,05$). Większość mieszkańców i mieszkank wiosek tematycznych deklaroowało, że jest dumna z miejsca swojego zamieszkania. W przypadku mieszkańców zwykłych wsi najwięcej pojawiło się odpowiedzi „raczej tak”, ale w przypadku kobiet także odpowiedzi „zdecydowanie tak” (tab. 5.21).

Tabela 5.21. Dumna ze swojego miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci

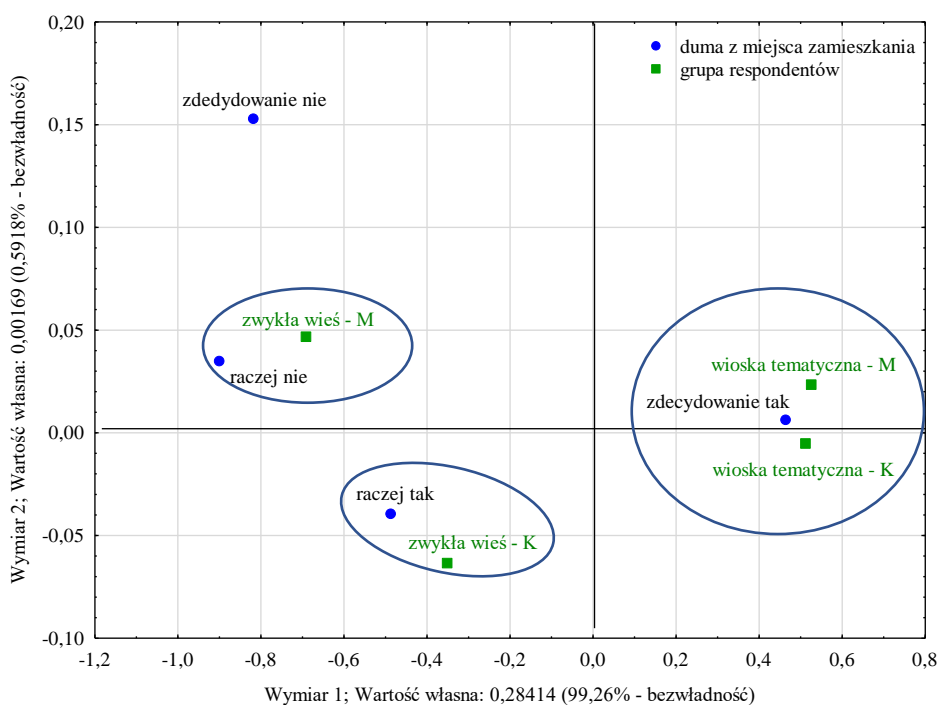
Duma z miejsca zamieszkania	Mieszkańcy zwykłej wsi [%]		Mieszkańcy wioski tematycznej [%]		Chi-kwadrat	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	χ^2	p
Zdecydowanie nie	10,25	6,10	1,55	0,61	372,130	0,000*
Raczej nie	15,22	10,37	0,31	1,52		
Raczej tak	51,86	45,43	16,77	17,07		
Zdecydowanie tak	22,67	38,11	81,37	80,79		

*różnice istotne statystycznie przy $p < 0,05$

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Walczak-Duraj [2008, s. 114–115] przeprowadziła badania na 1600 kobietach zamieszkujących obszary wiejskie. Wyniki wskazały na wysoki poziom deklarowanego patriotyzmu lokalnego: 82% kobiet było zadowolonych z tego, że mieszka w swojej miejscowości, 73% deklaroowała przywiązanie do swojego miejsca zamieszkania, a 62% nie zmieniałaby miejsca zamieszkania.

Całkowita bezwładność była równa 0,286, co oznacza, że rozproszenie profili było umiarkowane (maksymalna wartość całkowitej inercji $s = \min(r-1, c-1) = \min(4-1, 4-1) = 3$). Przy czym 99,26% bezwładności wyjaśniano przez pierwszy wymiar, 0,59% przez drugi i 0,15% przez trzeci. Jakość wszystkich kategorii wierszy była większa od 0,994, a jakość wszystkich kategorii kolumnowych od 0,996, co świadczy, że wszystkie wiersze i kolumny były dobrze odwzorowane w przestrzeni dwuwymiarowej. Na rozproszenie profili wierszowych największy wpływ miała kategoria „zdecydowanie tak” – odpowiadała za 41,99% względnej bezwładności. Największy wpływ na rozproszenie profili kolumnowych mieli mieszkańcy zwykłych wsi – 41,43% względnej bezwładności. Osoby zamieszkujące wioski tematyczne i zwykłe wsie deklarowały inny poziom dumy z miejsca zamieszkania, na co wskazuje położenie po przeciwnych stronach osi x. Wyodrębniono trzy profile. Mieszkańcy wiosek tematycznych wyróżniali się na tle pozostałych grup pod względem zdecydowanej dumy z miejsca zamieszkania. Natomiast mieszkanki zwykłych wsi wykazywały niepewność co do tej dumy. Mieszkańcy zwykłych wsi cechowali się na tle pozostałych raczej brakiem dumy. Zdecydowany brak dumy z miejsca zamieszkania nie był specyficzny dla żadnej z analizowanych grup (rys. 5.39).

Rysunek 5.49. Duma ze swojego miejsca zamieszkania w zależności od miejsca zamieszkania i płci (analiza korespondencji), $N = 1300$, $\chi^2 = 32,97$; $p = 0,000$. K – kobieta, M – mężczyzna

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Większa dumą z miejsca zamieszkania wśród mieszkańców wiosek tematycznych może wynikać z tego, że liderzy dbają o estetykę miejscowości i tworzą infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną. Taka wioska jest „żywa” i aktywna, pełna inicjatyw, organizująca wydarzenia, które często ściągają dużą liczbę odwiedzających. Wiele wiosek tematycznych nie stawia sobie za cel uzyskiwanie przychodów od odwiedzających osób, ale jest nakierowana na interes społeczności lokalnej i dbanie o rozwój miejscowości, wykorzystanie istniejących budynków i ratowanie ich przed dewastacją [Mazurek-Kusiak i in 2023; Sala 2016, s. 119]. Zdaniem Wójcik i Jezierskiej-Biel [2018, s. 180] budowanie wioski tematycznej wokół tematyki pradawnych dziejów czy specyfiki historycznej miejscowości wzmacnia poczucie lokalnej tożsamości oraz dbałość o dziedzictwo.

W kolejnym etapie badań sprawdzono, czy istnieje zależność pomiędzy dumą z miejsca zamieszkania a znajomością historii, tradycji i kultury miejscowości.

Największa grupa – 2/3 (60,31%), spośród mieszkańców zwykłych wsi zna historię swojej miejscowości i jest również dumna ze swojego miejsca zamieszkania. Znaczny odsetek (18,77%) nie zna lub raczej nie zna historii swojej wsi, ale również jest dumny z miejsca swojego zamieszkania. Co ważne, w tej grupie respondentów 15,08% nie zna historii miejscowości, w której mieszka i nie czuje też dumy z miejsca zamieszkania. Istnieje korelacja pomiędzy znajomością historii a dumą z miejsca zamieszkania wśród mieszkańców zwykłych wiosek, ale jest to zależność słaba (R Spearmana = 0,40 przy $t = 11,22$, $p = 0,000$) (tab. 5.22).

Tabela 5.22. Macierz zależności znajomości historii wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców zwykłych wsi, $N = 650$

Znajomość historii wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie nie	2,77%	1,38%	3,54%	1,85%
raczej nie	2,62%	8,31%	10,15%	3,23%
raczej tak	1,69%	2,77%	29,85%	15,23%
zdecydowanie tak	1,08%	0,31%	5,08%	10,15%

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Większość (94,01%) mieszkańców wiosek tematycznych zna historię swojej wsi i jest dumna z miejsca zamieszkania. W tej grupie także jest korelacja pomiędzy znajomością historii miejscowości a dumą z miejsca zamieszkania, ale zależność jest znikoma – praktycznie nie istnieje (R Spearmana = 0,19 przy $t = 5,04$, $p = 0,000$) (tab. 5.23).

Prawie dwie trzecie (59,84%) mieszkańców zwykłych wsi zna tradycje swojej miejscowości i również odczuwa dumę ze swojego miejsca zamieszkania. Znaczny odsetek (19,24%) nie zna lub raczej nie zna tradycji wsi, ale również jest dumny z miejsca swojego zamieszkania. Co ważne, w tej grupie respondentów 15,68% nie zna tradycji miejscowości, w której mieszka, i nie czuje też dumy z miejsca zamieszkania. Istnieje korelacja pomiędzy znajomością tradycji a dumą z miejsca zamieszkania wśród mieszkańców zwykłych wiosek, jest to zależność średnia (R Spearmana = 0,43 przy $t = 12,28$, $p = 0,000$), tak więc wraz ze wzrostem wiedzy o tradycji miejscowości wzrastała dumą z miejsca zamieszkania (tab. 5.24).

Tabela 5.23. Macierz zależności znajomości historii wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców wiosek tematycznych, $N = 650$

Znajomość historii wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie nie	0,31%	–	–	–
raczej nie	0,15%	0,62%	0,62%	3,38%
raczej tak	0,15%	0,31%	4,46%	9,85%
zdecydowanie tak	0,46%	–	11,85%	67,85%

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Tabela 5.24. Macierz zależności znajomości tradycji wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców zwykłych wsi, $N = 650$

Znajomość tradycji wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie nie	2,92%	1,23%	3,85%	1,54%
raczej nie	2,15%	9,38%	9,54%	4,31%
raczej tak	2,46%	1,69%	31,54%	12,92%
zdecydowanie tak	0,62%	0,46%	3,69%	11,69%

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Znaczna większość (95,09%) mieszkańców wiosek tematycznych zna tradycję swojej wsi i jest dumna z miejsca zamieszkania. W tej grupie również jest korelacja pomiędzy znajomością tradycji miejscowości a dumą z miejsca zamieszkania, ale zależność jest słaba (R Spearmana = 0,31 przy $t = 8,16$, $p = 0,000$) (tab. 5.25).

Tabela 5.25. Macierz zależności znajomości tradycji wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców wiosek tematycznych, $N = 650$

Znajomość tradycji wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie tak	0,31%	0,15%	9,85%	69,08%
raczej tak	–	0,31%	6,62%	9,54%
raczej nie	0,46%	0,46%	0,46%	2,46%
zdecydowanie nie	0,31%	–	–	–

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Dwie trzecie (63,40%) mieszkańców zwykłych wsi zna kulturę swojej miejscowości i jest również dumna ze swojego miejsca zamieszkania. Znaczny odsetek (15,69%) nie zna lub raczej nie zna kultury wsi, ale również jest dumny z miejsca swojego zamieszkania. Istotne jest to, że w tej grupie respondentów 16,62% nie zna kultury swojej miejscowości i nie czuje też dumy z miejsca zamieszkania. Istnieje korelacja pomiędzy znajomością kultury a dumą z miejsca zamieszkania wśród mieszkańców zwykłych wiosek, jest to zależność średnia (R Spearmana = 0,49 przy $t = 14,32$, $p = 0,000$), tak więc wraz ze wzrostem wiedzy o kulturze miejscowości wzrastała duma z miejsca zamieszkania (tab. 5.26).

Tabela 5.26. Macierz zależności znajomości kultury wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców zwykłych wsi, $N = 650$

Znajomość kultury wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie nie	2,62%	0,77%	2,15%	1,23%
raczej nie	3,38%	9,85%	9,54%	2,77%
raczej tak	1,08%	1,85%	33,08%	14,62%
zdecydowanie tak	1,08%	0,31%	3,85%	11,85%

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Znaczna większość (97,68%) mieszkańców wiosek tematycznych zna kulturę swojej wsi i jest dumna z miejsca zamieszkania. W tej grupie również występuje korelacja pomiędzy znajomością kultury miejscowości a dumą z miejsca zamieszkania. Zależność jest średnia (R Spearmana = 0,40 przy $t = 11,14$, $p = 0,000$) (tab. 5.27).

Tabela 5.27. Macierz zależności znajomości kultury wsi i dumy z miejsca zamieszkania dla mieszkańców wiosek tematycznych, $N = 650$

Znajomość kultury wsi	Duma z miejsca zamieszkania			
	zdecydowanie nie	raczej nie	raczej tak	zdecydowanie tak
zdecydowanie nie	0,31%	–	0,15%	–
raczej nie	0,31%	0,62%	–	0,15%
raczej tak	0,46%	0,15%	5,38%	5,23%
zdecydowanie tak	–	0,15%	11,38%	75,69%

Źródło: oprac. własne na podst. badań ankietowych

Wnioski

Analiza wyników badań przeprowadzonych wśród respondentów zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce Wschodniej pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- Większość badanych uważa się za patriotę: 97,69% mieszkańców wiosek tematycznych i 81,23% mieszkańców zwykłych wsi.
- Istotnie częściej odczuwają dumę z bycia Polakiem mieszkańcy wiosek tematycznych w porównaniu z mieszkańcami innych wsi Polski Wschodniej.
- Najwięcej respondentów wiąże słowo „patriotyzm” ze słowem „ojczyzna”.
- Respondenci najczęściej zadeklarowali, że celebrują Święto Narodowe Trzeciego Maja i Narodowe Święto Niepodległości 11 listopada. Większy odsetek respondentów zamieszkujących wioski tematyczne deklaruje celebrowanie świąt narodowych.
- Za najistotniejsze źródła kształtujące patriotyzm respondenci uważają rodzinę, szkołę, telewizję i książki. Badani różnią się pod względem ocenionej wagi tych źródeł. Niewielkie znaczenie mają natomiast politycy.
- Pracę za granicą wykonywało około 1/3 respondentów z jednej i drugiej grupy badawczej. Występują natomiast istotne statystycznie różnice w deklaracji wyjazdu na stałe do pracy za granicą. Aż 82,31% mieszkańców wiosek tematycznych na pytanie udzieliło odpowiedzi negatywnej, a wśród mieszkańców zwykłych wsi odpowiedzi negatywnych było zdecydowanie mniej, bo 59,46%.
- Mieszkańcy zwykłych wsi i wiosek tematycznych różnili się istotnie pod względem znajomości liczby zwrotek hymnu państwowego. Najwięcej mieszkańców zwykłych wsi znało 4 lub 3 zwrotki hymnu. W tej grupie respondentów były też osoby, które nie znały żadnej ze zwrotek. Prawie 70,00% mieszkańców wiosek tematycznych znało 4 zwrotki hymnu.

- Mieszkańcy wiosek tematycznych deklarowali większą znajomość historii, tradycji i kultury miejscowości, w której mieszkają, oraz przejawiali większą dumę z miejsca zamieszkania.

Przedstawione wnioski potwierdzają postawioną przez autorki hipotezę mówiącą o tym, że mieszkańcy wiosek tematycznych wykazują większy patriotyzm narodowy i lokalny niż mieszkańcy pozostałych wsi. Może się do tego przyczyniać większa dbałość o miejscowość, jej estetykę, infrastrukturę edukacyjną, tworzenie z niej małej ojczyzny oraz kultywowanie i pokazywanie jej dziedzictwa, zapraszanie mieszkańców do współorganizowania wydarzeń.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk T., 2019, Wartości patriotyczne w doświadczeniu polskich migrantów w Wielkiej Brytanii. Zesz. Nauk. KUL 62(4), 71–90. <https://doi.org/10.31743/zn.2019.62.4.04>
- Aldington R., 1931. *The Colonel's Daughter*. Uniwersytet Michigan, Detroit.
- Bański J., 2013. Polska wieś w perspektywie 2050 roku. Stud. Obsz. Wiej. 33, 105–129.
- Bartmiński J., 2014. Polskie rozumienie OJCZYZNY i jego warianty. W: Niebrzegowska-Bartmińska S., Nowosad-Bakalarczyk M., Wasiuta S. (red.), *Polskie wartości w europejskiej aksjofe-rze*. Wydawnictwo UMCS, Lublin, 114.
- Basiura B., 2014. Patriotyzm w mojej rodzinie. W: Mazur U. (red), *Patriotyzm to my*. Babiogórskie Centrum Kultury, Zwoja, 9–11.
- Belch K., 2018. Polak-patriota. Prem. Christ. 18, 223–235.
- Belch K., 2020. *Katolicka Nauka Społeczna. Podręcznik dla studentów teologii i nauk społecznych*. Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz, 213–221.
- Belza W., 1912. *Katechizm polskiego dziecka*. Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Lwów.
- Bohdanowicz A., 2013. Wakacyjny patriotyzm czy po prostu wygoda. Dlaczego spędzamy wakacje w Polsce?, <https://natemat.pl/70705,wakacyjny-patriotyzm-czy-po-prostu-wygoda-dlaczego-spedzamy-wakacje-w-polsce> [data dostępu 17.09.2013].
- Boguszewski R., Głowacki A., 2016. Między patriotyzmem a nacjonalizmem. Komunikat z badań, Centrum Badań Opinii Społecznej, 151, 11–20.
- Brzozowska M., 2014. *Kłopotliwa miłość. Patriotyzm w polskich dyskursach publicystycznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Bukraba-Rylska I., 2020. Kultura wsi – kontekst lokalny, narodowy, globalny. W: Dąbrowska-Prokopowska E., Goryń P., Zaniewska M.F. (red.), *Kultura w Polsce w XXI w. Konteksty społeczne, kulturowe i medialne*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 485–520.
- Bystron J.S., 1933. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*. Wydawnictwo Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Cat-Mackiewicz S., 1921. Dwa czynniki patriotyzmu, *Polska* 7(1), <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexbl1ec.html?module = subjects&func = viewpage&pageid = 550> [data dostępu 28.08.2023].
- Ceklarz K., 2016. Działalność muzealnicza Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. W: Wójcika W.A., Kurek A. (red.). *Z dziejów Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1873–1950)*. Oficyna Wydawnicza „Wierchy”, Kraków, 97–130.

- Choińska-Mika J., 2006. „Jako miłujący tej Ojczyzny synowie” – kilka uwag o staropolskim patriotyzmie. W: Kloczkowski J. (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 13–20.
- Chojnowski A., 2006. Kwestia patriotyzmu w poszukiwaniach programowych obozu piłsudczykowski. W: Kloczkowski J. (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 129–140.
- Churska-Wołoszczak K., Wiejak P., 2020. *Polskie Symbole Narodowe*, Instytut Pamięci Narodowej, s. 8–11, <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/wystawy/wystawy-elementarne/98412,Polskie-Symbole-Narodowe.html> [data dostępu 20.10.2023].
- Chwalba A., Harpula W., 2022a. *Cham i pan. A nam, prostym, zewsząd nędza?* Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Chwalba A., Harpula W., 2022b. Michał Drzymala i jego wóz. Najślawniejszy polski chłop na świecie, <https://wielkahistoria.pl/michal-drzymala-i-jego-woz-najslawniejszy-polski-chlop-na-swiecie/> [data dostępu 28.09.2023].
- Czechowicz K., 2023. Byciem Polakiem to powód do dumy czy wstydu? – raport psychologów z PAN, <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C96937%2Cbyciem-polakiem-powodo-dumy-czy-wstydu-raport-psychologow-z-pan.html> [data dostępu 4.09.2023].
- Czejarek R., 2012. Plaćę podatki, więc jestem patriotą? Agnieszka Grzybek i Tomasz Terlikowski dyskutują o współczesnym patriotyzmie, <https://jedynka.polskieradio.pl/artykul/744279,place-podatki-wiec-jestem-patriota> [data dostępu 15.09.2023].
- Ćwiąg H., 2010. Depczcie tę krew, którą ja za was gotów wylać... O życiu Tadeusza Rejtana. *Zesz. Hist.* 11, 291–300.
- Damrosz J., 1997. Rola kulturotwórcza polskiego regionalizmu. *Informator Krajowego Ośrodka Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury w Ciechanowie*, 11, 48.
- Damrosz J., 2014. Czy regionalizm polski jest przeżytkiem? W: Derenda J. (red.) *Regionalizm polski 25 lat po transformacji jako ważne źródło odrodzenia narodu i państwa. X Kongres Stowarzyszeń Regionalnych w Bydgoszczy. Referaty i prezentacje. Bydgoszcz 11–13 września 2014 roku, Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, Bydgoszcz*.
- Doległo S., 2018. Patriotyzm konfekcyjny, czyli jak kochać ojczyznę, mieszkając w globalnej wiosce. *Media Biz. Kult.* 1(4), 83–94.
- Drzeżdżon W., 2013. Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczy. *Język Szkoła Rel.* 8(1), 70–80.
- Dubel L., Kostrubiec J., Ławnikowicz G., Markwart Z., 2011. *Elementy nauki o państwie i polityce*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Dudzikowa M., 2008. *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Duriasz-Bułhak J., Połomski K., Potok A., 2011. *Rzecz o dziedzictwie na wsi. Rady, przykłady, informacje*. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Dyczewski L., 2012. Święto i jego kulturotwórcza rola. *Kult. Społ.* 4, 3–24. <https://doi.org/10.2478/v10276-012-0029-x>
- Dzięgielewski J., 2006. Od staropolskiego „miłośnika ojczyzny” do „sarmackiego patriotę”. W: Kloczkowski J. (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 21–31.
- Encyklopedia Powszechna*, 2008. Polskie Wydawnictwa Naukowe, Warszawa.
- Felisiak M., 2017. Patriotyzm gospodarczy. *Komunikat z badań. Centrum Badań Opinii Społecznej*, 143, 1–7.
- Gadowska K., 2020. Patriotyzm we współczesnym świecie. W: Zimny J. (red.), *Patriotyzm wczoraj – dziś – jutro. Akademia Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki, Stalowa Wola*, 41–51.

- Gąsowski T., 2019. Kim byli Polacy u progu niepodległości. *Teofil* 1(38), 158–169.
- Głowacki A., 2018. Patriotyzm Polaków. Komunikat z badań. Centrum Badania Opinii Społecznej, 105, 1–10.
- Gmitruk J., 2023. Wieś i chłopcy w Polskim Państwie Podziemnym. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie, <https://martyrologiawspolskich.pl/mws/edukacja/baza-wi/53974,Wies-i-chlopi-w-Polskim-Panstwie-Podziemnym.html> [data dostępu 3.07.2023].
- Goetz M., 2016. Patriotyzm z pokolenia na pokolenie. *Trendy* 2–3, 8–11.
- Górski K., 1988. Patriotyzm i nacjonalizm. Książnica Miejska im. M. Kopernika, Toruń.
- Grabowski R., 2011. Polskie symbole narodowe i państwowość. Geneza, ewolucja, stan prawny. *Acta Univ. Wratislav.* 3368, *Przegl. Prawa i Admin.* 87.
- Grzybek D., Marcinek R., Polit J., 2014. Historia II wojny światowej. Wydawnictwo Ryszard Kluszczyński, Kraków.
- Guzowski P., 2008. Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych, Avalon, Kraków.
- Handelsman M., 1931. O nasz dzisiejszy stosunek do historii porozbiorowej. W: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, Lwów*, 12.
- Janicki K., 2021. Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Jaworowski Z., 2008. Idzie zimno. *Polityka* 15(2649), 34–39.
- Jedliński R., 1997. Wartości preferowane przez uczniów kończących szkołę podstawą. *Jęz. Pol. Szk.* 5, 7–18.
- Jedynak B., 2004. Dziedzictwo obyczaju narodowego Polaków: pamięć i zapomnienie. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Jundziłł I., 1969. O wychowaniu patriotycznym dzieci. Wydawnictwo Sagittarius, Warszawa.
- Karpiński J., 1988. Polska, komunizm, opozycja. Słownik. Polonia Book Fund Limited, Warszawa.
- Kasprzyk D., 2016. Patriotyzm lokalny – konteksty tożsamościowe. *Zesz. Wiejskie* 22, 261–276.
- Kawalec K., 2006. Problem patriotyzmu w myśli politycznej endecji, w: Kloczkowski J. (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej. Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 141–157.
- Kieniewicz S., 1990. Przedmowa. W: Kalembska S. (red.). *Powstanie styczniowe 1863–1864. Wrzenie. Bój. Europa. Wizje.* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kisiel R., Kamiński M., Idźkowska K., 2016. Tożsamość narodowa w procesie globalizacji. *Politeja* 4, 363–386.
- Kolbarczyk P., Niewińska A., 2023. Wypoczynek w kraju: patriotyzm czy lans. *Rzeczpospolita* 12.09.2023, s. 8.
- Konopczyński W., 1991. *Konfederacja barska, t. 1.* Wydawnictwo Volumen, Warszawa.
- Konopnicka M., 1908. Rota, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/rota.html> [data dostępu: 28.09.2023].
- Kopiński A., 2006. „Cienie rycerzy” i „polskie fłaczki”. Uwagi o patriotyzmie w literaturze wojennej i współczesnej. W: Kloczkowski J. (red.). *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 265–281.
- Koryś P., 2006. Polski handel w polskich rękach – czyli o patriotyzmie i nacjonalizmie gospodarczym w polskiej myśli i praktyce politycznej w XIX i XX wieku. W: Kloczkowski J. (red.). *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera, Kraków*, 158–175.
- Kowecki J., 1964. Chłopi czynszowi w reformach Insurekcji 1794 r. *Przegl. Hist.* 55(1), 100–103.
- Krański A.S., 1885. *Słownik synonimów, t. 1–2.* Akademia Umiejętności, Kraków.

- Kurczewska J., 1997. Patriotyzm społeczeństwa polskiego lat 90. – między wspólnotą kultury a wspólnotą obywateli. W: Domański H., Rychard A. (red.) *Elementy nowego ładu*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 490.
- Linde S.B., 1911. *Słownik języka polskiego*, t.2, cz. 2. Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa.
- Legutko R., 2014. *Polska, Polacy i suwerenność*. Wydawnictwo M, Kraków, 17.
- Malikowski M., 1988. Socjologiczna problematyka patriotyzmu lokalnego. *Ruch Prawn. Ekon. Socjol.* 3, 275–294.
- Malinowski A., 2009. *Podstawy statystyki z elementami demografii*. Liber, Warszawa.
- Malinowski M., 2021. Patriotyzm refleksyjny na co dzień. Scenariusze zajęć edukacyjnych. *Dialogi*, 9(254), 4–24.
- Marchlewska M., Rogoza R., Rogoza M., Witke D., Furman A., Szczepańska D., Maciantowicz O., Molenda Z., Maison D., 2023. Czy jak identyfikujemy się dziś z Polską? Raport segmentacyjny. Analiza wyników badania ilościowego i jakościowego. *Laboratorium Poznania Politycznego*, Warszawa.
- Mazurek-Kusiak A., Kobyłka A., Korcz N., Bernacka E., 2023. *Tradycja i kultura regionu Polski Wschodniej a przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie, Lublin.
- Mencel T., 1992. Świadomość chłopów Lubelszczyzny, Podlasia i Małopolski Zachodniej na przełomie XVIII i XIX wieku. *Acta Univ. Lodz. Folia Hist.* 45, 133–148.
- Michalska-Bracha L., Marczevska M., 2020. O pojęciach patriotyzmu, ojczyzny i narodu w piśmiennictwie kobiecym z przełomu XIX i XX wieku (analiza historyczno-językoznawcza). W: Dajnowicz M., Miodowski A (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, 213–230.
- Mickiewicz A., 1906. *Pan Tadeusz, czyli ostatni zjazd na Litwie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Misiejuk D., 2009. Patriotyzm w przekazie międzypokoleniowym. Analiza problemu na podstawie analizy przypadków. W: Mikulska J. (red.), *Wymiary patriotyzmu i nacjonalizmu. Studia interdyscyplinarne*. Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin, 329–340.
- Nadolski B., 1929. Rola Jana z Ludziska w polskim odrodzeniu, *Pamiętnik Literacki* 26, 198.
- Nowak A., 2006. Polski patriotyzm wieku niewoli, trzy formuły? W: Kloczkowski J. (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei. Ośrodek Myśli Politycznej. Wyższa Szkoła Europejska im. ks. J. Tischnera*, Kraków, 73–94.
- Nowik G., 2012. Kraj, który trzeba zobaczyć. *Nasza Służba* 20(455), 4.
- Omelaniuk A., 1994. Powstawanie Karty Regionalizmu Polskiego. W: Bednarek S. (red.) *Regionalizm polski u progu XXI wieku. Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury*, Wrocław 23–25.09.1994.
- Opaliński E., 1995. *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1578–1652*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Ostrowska U., 2019. Koncepcja wartości patriotyzmu na tle historycznym. *Fil. Eduk.* 1(1), 33–56.
- Pieczywok A., 2006. Znaczenie i wpływ motywacji na kształtowanie postaw patriotycznych żołnierzy. W: Kaliński M. (red.) *Wychowanie patriotyczne żołnierzy. Tradycja i współczesność*. Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Warszawa, 134.
- Ponczek E., Sepkowski A., 2006. *Cywilizacyjna tożsamość europejska a polski patriotyzm*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Włocławek.
- Przeniosło M., 2001. Chłopi i ziemianie Królestwa Polskiego w latach I wojny światowej – stosunki wzajemne. *Dzieje Najn.* 33(4), 3–21.
- Przybysz K., 1983. *Chłopi polscy wobec okupacji hitlerowskiej 1939–1945*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Rabiej M., 2012. *Statystyka z programem Statistica*. Wydawnictwo Helion, Gliwice.

- Raport BohaterON, 2018. Kto Ty jesteś? Polak Mały. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa.
- Robotycki C., 2006. Wczoraj i dziś patriotyzmu. *Dekada Lit.* 6, 8–20.
- Roczniki Statystyczne GUS – demografia, 2022. <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/pomoc/stanzasilenia?active=0#> [data dostępu 2.07.2022].
- Romanowski A., 1990. „Przed złotym czasem”. Szkice o poezji i pieśni patriotyczno-wojennej lat 1908–1918. Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Rousseau J.J., 1966. Uwagi o rządzie polskim. List o widowiskach. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Rozkut D. (red.), 2022. *Rocznik demograficzny*. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Sala K., 2016. Wioski tematyczne jako przykład innowacyjności w turystyce wiejskiej. *Zesz. Nauk. Małopol. Wyż. Szk. Ekonom.* w Tarnowie 30(2), 117–126.
- Salij J., 2005. *Patriotyzm dzisiaj*. Wydawnictwo W Drodze, Poznań.
- Semenowicz A., Solarczyk H., Szwech A., 2014. Inspiracje pedagogią freinetowską. *Studia, źródła, wspomnienia dedykowane Halinie Semenowicz*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Sierpowski S., 1997. *Historia najnowsza 1918–1996*. Polska Oficyna Wydawnicza. Warszawa.
- Skarga P., 1925. *Kazania sejmowe*. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Skwarczyński A., 1924. *Rozwój idei narodowej a Narodowa Demokracja*. Droga 2, 7.
- Smolski R., Smolski M., Stadtmüller E.H., 1999. *Słownik encyklopedyczny*. Edukacja obywatelska. Wydawnictwo Europa, Wrocław.
- Sobolewska -Strzelczak B., 2013. Początki szkolnictwa pijarskiego. Inspiracje dla współczesnej teorii i praktyki pedagogicznej. *Perspectiva. Legn. Stud. Teolog.-Hist.* 2(23), 162.
- Srokowski S., 1924. *O polską ideę państwową*. Droga 10, 9.
- Stanisz A., 2007. *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem Statistica PL na przykładach z medycyny*, t. 3. Staft Soft Polska sp. z.o.o, Kraków.
- Staszic S., 1787. *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Supernak B., 2023. 32% Polaków ocenia krajowy i zagraniczny urlop na podobnym poziomie cenowym, <https://inwestycje.pl/gospodarka/32-polakow-ocenia-krajowy-i-zagraniczny-urlop-na-podobnym-poziomie-cenowym> [data dostępu 17.09.2023].
- Sychowicz A., 2017. Współczesny patriotyzm a jego historyczna różnorodność. *Obronność –Zesz. Nauk.* 3(23), 185–196.
- Szarek J., Szarek J., 2011. *Kocham Polskę*. Historia Polski dla naszych dzieci. Dom Wydawniczy Rafał, Kraków.
- Szlendak T., 2023. *Młody Polak i jego stosunek do kultury rodzimej*. Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 2004.
- Szyran J., 2009. Moralny imperatyw miłowania ojczyzny. *Lignum Vitae* 10, 121–129.
- Tazbir J., 1978. *Kultura szlachecka w Polsce*. Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Tazbir J., 2004. *Przemiany polskiego patriotyzmu*. Nauka 1, 47–53.
- Turski S., 2007. *Puławy*. Zespół pałacowo-parkowy. Wydawnictwo Pro-Info. Lublin.
- Waciega S., 2011. Przedsiębiorczość obywatelska w działalności wioski tematycznej. *Folia Pomeran. Univ. Technol. Stetin. Oecon.* 288(64), 81–90.
- Walczak-Duraj D., 2008. Potencjał i specyfika kapitału społecznego kobiet funkcjonujących w środowisku wiejskim. *Przegl. Socjol.* 1, 114–115.
- Walicki A., 1991. *Trzy patriotyzmy: trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*. Res Publica, Warszawa.
- Wesołowska E.A., Szerauc A., 2002. *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*. Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Wilkin J., Hałasiewicz A. (red.), 2020. *Polska wieś 2020*. Raport o stanie wsi. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- Wiłkomirska A., Fijałkowski A., 2016. *Jaki patriotyzm?* Wydawnictwo Difin.
- Wodzianowska I., 2013. Powstanie Styczniowe na Podolu w świetle akt komisji śledczych. *Teka Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL* 10, 104–116.
- Wołoszyn E., 2017. Anna Wiłkomirska, Adam Fijałkowski, *Jaki Patriotyzm?*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, 176 s. *Kwart. Pedag.* 3(245), 180–186.
- Woroniecki J., 1986. *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 2. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Kurczewska M., Jezierska-Biel P., 2018. Kształtowanie tożsamości lokalnej w „tematycznej” odnowie wsi. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wybicki J., 1802. *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/piesn-legionow-polskich-we-wloszech.html> [data dostępu 28.08.2023].
- Wyczański A., 2001. *Szlachta polska w XVI wieku*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Załączny J., 2017. Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej. Muzeum Niepodległości, Warszawa.
- Zdanowicz A., Bohusza-Szyska M., Filipowicz J., Tomaszewicz W., Czepieliński F., Korotyński W., 1861. *Słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Orgelbranda, Wilno.
- Ziemianin M., 2018. Anna Wiłkomirska, Adam Fijałkowski, *Jaki patriotyzm?* Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, ss. 176. *Kult. Edu.* 1(119), 229–236.
- Znamierowski A., 2003. *Insygnia, symbole i herby polskie*. Świat Książki, Warszawa, 159–162.
- Znamierowski A., 2002. *Flagi świata: ilustrowany przewodnik*. Horyzont, Warszawa, 13.
- Zwoliński A., 2012. Uczciwa praca jako źródło utrzymania. *Studia Soc. Vracov.* 1(6), 23–33.
- Żebrowska D., 2010. O patriotyzmie. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość* 7, 361–367.

Akty prawne

- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach, barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach przez dodanie Krzyża w Koronie (Dz.U. z 1956 r. nr 3, poz. 3).
- Dekret z dnia 7 grudnia 1955 r. o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych (Dz.U. z 1955 nr 47, poz. 314).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (oprac. na podst.: Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, z 2001 r. nr 28, poz. 319, z 2006 r. nr 200, poz. 1471, z 2009 r. nr 114, poz. 946).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach (Dz.U. z 1927 Nr 115 poz. 980).
- Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1919 nr 69 poz. 416).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o stałej pensji dla weteranów powstań 1831 i 1863 (Dz.Pr.P.P. 1919 nr 65, poz. 397), 701–702.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (oprac. na podst.: Dz.U. z 2023 poz. 171, z 2022 r. poz. 2600, z 2023 r. poz. 185, 240, 289, 347, 535, 641, 1088, 1860).
- Ustawa z dnia 9 lutego 1990 r. o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1990 nr 10, poz. 60).
- Ustawa z dnia 19 lutego 1993 r. o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (oprac. na podst.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1351).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (oprac. na podst.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2048).
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1989 nr 75, poz. 444, zm. Dz.U. 1995 nr 150 poz. 730).

Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (Dz.U. z 1980 nr 7, poz. 18; oprac. na podst.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1509, z 2023 r. poz. 1617).

Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 grudnia 2005 r. zmieniające zarządzenie w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. z 2005 nr 82, poz. 1165).

Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 29 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. z 1996 nr 14, poz. 178).

Zarządzenie Nr 5/MON z dnia 9 kwietnia 2014 r. w sprawie sposobu i okoliczności stosowania symboli Rzeczypospolitej Polskiej w jednostkach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.Urz.MON.2014.125).

Netografia

<https://culture.pl/pl/tworca/jan-matejko> [data dostępu 24.08.2023]

<https://dorzeczy.pl/kraj/174466/ciekawe-badanie-76-proc-polakow-uwaza-sie-za-patriotow.html> [data dostępu 4.09.2023]

<https://dzieje.pl/aktualnosci/szare-szeregi-1> [data dostępu 28.08.2023]

<https://edukacja.ipn.gov.pl/download/210/421395/WystawasymbolenarodoweA3S.pdf> [data dostępu 10.12.2023]

<https://muzhp.pl/pl/c/239/polska-w-ii-wojnie-swiatowej> [data dostępu 28.08.2023]

<https://nikidw.edu.pl/2021/01/26/chlopi-w-powstaniach-narodowych> [data dostępu 21.08.2023]

<https://sjp.pwn.pl/sjp/barwy-narodowe-panstwowe;2443084.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/flaga.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/godlo.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/hymn.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/sjp/kultura;2565197.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/sjp/milosc;2483508.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/sjp/obowiazek;2491808.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://sjp.pwn.pl/sjp/tradycja;2578426.html> [data dostępu: 15.09.2023]

<https://warhist.pl/polska/szare-szeregi-podziemne-harcerstwo> [data dostępu 28.08.2023]

<https://wielkahistoria.pl/> [data dostępu 21.08.2023]

<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art9549661-badanie-polacy-uwazaja-sie-za-patriotow> [data dostępu 4.09.2023]

<https://www.spiewnikniepodleglosci.pl/teksty/tekst-utworu-czerwone-maki-na-monte-cassino> [data dostępu 21.08.2023]